

Åreringen 2002

Årsskrift nr. 6 for
ARBORETET og
BOTANISK HAGE, MILDE
Universitetet i Bergen

Årringen 2002

Årsskrift nr. 6 for ARBORETET og BOTANISK HAGE, MILDE
Universitetet i Bergen

Innhold

Fra redaksjonen

Levende kulturminner i Gamlehagen på Store Milde. Rosene - Per H. Salvesen	s. 4 - 12
Farfars tulipan - Per M. Jørgensen	s. 13 - 14
Fløyelsbjørnebær i arboretet - Per M. Jørgensen	s. 15 - 16
Godbiter fra Blondehushagen: Historiske salatsorter - Reidun Myking	s. 17 - 20
Sy-Anna – ein blømande nostalgi - Bjarte Vik	s. 21 - 22
Fiken og morbær, eksotiske nyttevekster forteller historie - Knut Krzywinski og Per H. Salvesen	s. 23 - 31
Historiske roser i Det norske arboret - 1. Fransk rose (<i>Rosa gallica</i>) og dens hageformer, gallicaroser - Per H. Salvesen	s. 32 - 58
Roser i Provence - Daniel Ducroc	s. 59 - 64
Lyng i Det norske arboret. Del 2. Sommerblomstrende lyng - Eileen B. Pettersen og Steinar Handeland	s. 65 - 93
Årsmelding for Arboretet og Botanisk hage 2001 - ved Steinar Handeland	s. 94 - 103
Været på Milde 2001 og første halvår 2002 - Per H. Salvesen	s. 104 - 107
Nytt fra Arboretets Venner	
Bokmelding	

Forsidebilde: Fylt plommerose (*Rosa villosa* 'Duplex'). Akvarell av Alfred Parsons (i Wilmott 1914, s. 436).

Årringen kommer ut årlig. Abonnement kr. 150,- pr. nr. ved tegning for 3 år eller mer.
Pris kr. 175 i løssalg. Gratis for medlemmer i Arboretets venner.

Fra redaksjonen

Årringen inneholder i 2002 variert stoff for en hver smak, skulle vi tro. La oss ta det i omvendt rekkefølge. Årsmeldingen, vårt "familiealbum" fra hendelsene i 2001, forteller om stor aktivitet, ikke minst fra Arboretets venner, og om nye anlegg som tar form: i år ble fjellhagen i Botanisk hage innviet, og begynner å fylles med planter. Som tidligere år presenterer vi værdata for forrige år, og tar med første halvår av inneværende (2002). Denne litt uvanlige delingen av året faller oss naturlig, siden det er vinterhalvåret som utgjør den kritiske perioden for plantene.

Fra Lynghagen gir vi sammen med Eileen B. Pettersen en oversikt over sortimentet av sommerblomstrende lyng. Mye nytt for en med grønne fingre. Godbitene fra Blondehusets utstillinger av historiske hagevekster er i år salat, historiske sådanne. Vi gir sammen med Knut Krzywinski også en oversikt over representanter for morbærfamilien som har klart seg utendørs på våre kanter, arter som hver på sitt vis forteller kulturhistorie: I Brattelien i Bergen holder en trassig fikenplante ut. Den forteller om kaggedoens tider og om eldgamle handelsforbindelser fra Bergen til sydlige lande, mens morbær og papirmorbær som trives ganske bra i Arboretet, forteller om silkens og papirets oppfinnelse i Kina for tusener av år siden. Fra historien trekker vi dessuten fram en gammel begonia-sort, som har fått ny popularitet, og røde, duftende tulipaner som ikke dabber av fra år til år, men brer seg. Vi forteller om en sjelden bjørnebærart som ble innført til Milde for snart 100 år siden, men som først nå har muligheter for å spre seg. Fra rosefronten har vi bakgrunnsstoff om franske roser og en reiseskildring fra et rosebesøk i solfylte Provence i Frankrike. Endelig, helt til å begynne med, oppdager vi levende kulturminner - gammeldagse roser - i Gamlehagen på Store Milde, roser som vi tror skriver seg fra en landskapshage på slutten av 1700-tallet. Arboretet har formert dem opp og tatt dem i kultur, slik at det nå finnes sikkerhetskopier også utenom hagen.

Redaksjonen vil takke forfatterne for bidrag, og vår voksende flokk av abonnenter for interessen, og ikke minst Arboretets entusiastiske venneforening for særdeles aktiv og velvillig innsats. Uten dere ville ikke *Årringen* nr. 6 kunnet realiseres. Måtte mange i året som kommer skjerpe sin penn og gi oss gode bidrag om nye og gamle planter, planter til glede og trivsel, nytte og kunnskap. Våre spalter er åpne for den som vil skrive - og har noe på hjertet.

Årringen

utgis av Senter for arboret- og hagedrift og Det norske arboret med støtte fra Arboretets venner.

I redaksjonen: Steinar Handeland, Tor Jan Ropeid, Per Harald Salvesen
Adresse: Årringen, Arboretet og Botanisk hage, Mildeveien 240, N-5259 Hjeljestad.
Telefon +47 55 98 72 50. Telefax +47 55 98 72 76.

e-mail: post@sah.uib.no

ISSN: 0809-5213

Trykk: Bergen Grafisk as

Forsiden:

Fylte former av *Rosa pomifera* eller *R. villosa* har tidlig vært kjent i England og senere kommet i kultur på Kontinentet. I Norden er den lite kjent, og eksemplaret på Milde er det eneste vi vet om som står igjen i gamle hager. Akvarellen som pryder *Årringens* forside, er hentet fra Ellen Wilmotts monografi (1914, s. 436). Den er vakkert utført av Alfred Parsons etter modell av en plante som vokste i Rev. Wolley-Dods hage ved Edge Hall, Cheshire.

Årringen

2002

Årsskrift nr. 6 for ARBORETET OG BOTANISK HAGE, MILDE.
Universitetet i Bergen

Levende kulturminner i Gamlehagen på Store Milde. Rosene

Per H. Salvesen, Arboretet og Botanisk hage, Universitetet i Bergen,
Mildeveien 240, N-5259 Hjellevad (e-mail: per.salvesen@bot.uib.no)

“ - Som et eventyr fra gamle dager, som et stykke musikk på sprøe instrumenter, som et maleri av en hollandsk mester fra gamle dager, som en serenade i en vårkveld, som et gulnende kjærlighetsbrev som ennå får en hvithåret dame til å gråte av vemod og fryd, slik er hagen på Milde. ” (Zinken Hopp 1972).

Det har lenge vært kjent at Gamlehagen ved Fana folkehøgskule rommer rester av en romantisk park som hadde lysthus, grotte og karpedammer. Rett foran huset er dessuten en antikvitert av et kratt av buksbom, som må ha vokst mer eller mindre urørt i 300 år eller mer (Moe 1990, 1991). Til alt hell har hagen gjennom flere generasjoner fått lov å leve sitt eget liv, og er nesten gått over i villnissets rekke, men ikke helt. Fortsatt ser vi opprinnelige trekk i hagens utforming, og mange av hagens originale prydvexter finnes der fortsatt. Arboretet og Botanisk hage er i gang med å formere opp flere av dem og lage dubletter, slik at de kan sikres for framtida. I *Årningen* vil vi i en serie artikler fortelle deres historie så langt vi kjenner den. Vi starter med rosene i årets utgave.

Før vi går inn i hagen, stanser vi i tunet der Fana folkehøgskule har drevet sin virksomhet siden 1915. Her er det plantet roser langs veggene, moderne sorter på ett unntak nær. Ved Vestfløyen står nemlig et voksent eksemplar av den gulblomstrede klatrerosen ‘Le Rêve’ (“Drømmen”), lansert i 1923 av den berømte franske roseforedler Joseph Pernet-Ducher (1859-1928) fra Lyon. Han er særlig berømt for å ha utviklet gjenblomstrende roser med blomster i gule nyanser, kjent som Pernetianaroser, og fikk derfor tilnavnet “Trollmannen fra Lyon”. Når rosen er plantet på Milde, vet vi ikke, men stammen er grov og tydelig gammel. Den passer for

Rosa ‘Le Reve’ ved Fana folkehøgskule (foto: forf.).

så vidt godt til huset, som er fra 1917. Helt hardfør er rosen ikke, den lider i frostvintre. I gode år lyser den derimot godt opp med store, gule blomster på veggen.

Vi går gjennom "Bindelekken" og rundt på solsida av det fredete våningshuset, som i dag huser skolens administrasjon. En fornøyeelig, gammel hekk, som stenger for innsyn fra vinduene i tjenerfløyen i vestenden av huset, og mektige, mosegrodde murer omkranser den historiske hagen. Innenfor murene med utsikt fra husets Rokokkosal og Regencesal, der herskapet holdt sine sammenkomster, skuer vi utover en terrasse, et parterre, opprinnelig beplantet med sirlig klipte hekker av buksbom (*Buxus sempervirens*), og en gang kanskje fylt i med allehånde fargerike blomster i et klassisk blomsterparterre. Under kronen av et mektig valnøttre kan vi fortsatt se fragmenter av de originale hekkene og det som kan ha vært skulpturer av klippet buksbom. Terrassen med buksbom avsluttes mot sør av en mur, tydeligvis reparert flere ganger, og i hjørnet mot sørøst stikker en liten skanse ut omkranset av seks voksne asketrær plantet i ring. I ringen ligger fortsatt en oval, tilhøgd skiferhelle - det gamle hagebordet - og vitner om svalende "Haveselskaber" i askelysthuset en gang for lenge siden. Utenfor buksbomens domene er skogbunnen oversådd med forvillet snøkløkke, krokus og martagonlilje, som vekslers om å fylle parken med farger gjennom sesongen. Og når vi vasser i grønnsværet fylles luften av en umiskjennelig duft av anis fra spansk kjørvæl (*Myrrhis odorata*) som finnes i mengder. Her, i villniset, nesten nedvokst i kratt og skygget ut av trærne, finnes levende klenodier vi må tro skriver seg fra vår tidligste hagekultur: jomfrurose og fylt plommerose.

Stemming fra Gamlehagen på Store Milde med martagonliljer (foto: forf.).

Jomfrurose (*Rosa majalis* var. *foecundissima*, *R. majalis* 'Plena', *R. cinnamomea* f. *foecundissima*)

Jomfrurosen har vært kjent i parken siden 1930-tallet, og er uten tvil gammel på stedet. Den er sterkt presset av et kratt av snøbær der den står, men har så langt unnslett ved å danne rotskudd. I 1996 lyktes det å transplantere rotskudd til Arboretet, og vi fikk nye planter, som er stilt ut i Den historiske bakken.

Jomfrurose er en av de eldste hagerosene vi kjenner i Europa, den har vært innført og dyrket over store deler av Norden, etter det vi vet siden middelalderen.

Jomfrurose, *Rosa cinnamomea*, "double variety"
(Lindley 1830, Tab.5, akvarell).

kilder på det europeiske kontinent. Den blir ganske kraftig i veksten (opptil 2,5-3 m høy). Bladene er lysegrønne med syv småblad og brede akselblad sammenvokst med bladstilken langt opp. Stammene har blank, rødbrun bark og kraftige torner sittende parvis (sj. tre) ved hvert bladfeste. Blomstene er meget tett fylte, flate små

Jomfrurose, *Rosa majalis* var. *foecundissima*, her fra Himmelbjerget, Danmark (foto: forf.).

Sannsynligvis har den hatt en blomstringsperiode ganske tidlig, men er så blitt fortrent av mer blomsterrike og sterkere duftende sorter. Men den har greid å holde seg i villnisset etter gamle hager. Enkelte steder har den også greid å spre seg ut av hagene, trolig med utkastet avfall, siden den ikke setter særlig godt frø. Jomfrurose regnes for å være en fylt form av kanelrose (*Rosa majalis*), en svært hardfør art som i vår flora er vanlig østafjells, men vestpå kun finnes på tørre steder i indre fjordstrøk. Den må være oppstått flere ganger, kanskje ved kryssninger mellom kanelrose og nærstående arter. Hvorom allting er, finnes flere former som tydeligvis er kommet hit ad ulike veier. "Vår" jomfrurose stemmer godt overens med planter vi har fått inn fra ulike

"knapper" (ca. 3 cm tvers over) med god duft, og begerbladene stikker langt ut. Blomstringen faller fra midten av juni. Det finnes også andre former som er gamle i kultur, men en videre utredning av variasjonen i jomfrurose må vi la ligge her.

Jomfrurosen regnes gjerne blant planter som ble dyrket i klosterhagene før reformasjonen, men omtales ikke i vår eldste hagelitteratur. Det er også usikkerhet knyttet til navnene som

brukes i eldre tid. Første noenlunde sikre opplysning er fra Spydeberg. Presten Wilse skriver derfra i 1779 at *Rosa foecundissima* blomstrer to uker tidligere enn provinsrosen, en opplysning som gir relativt få forvekslingsmuligheter. Baades (1768) angivelse fra Trondheim av *Rosa cinnamomea* som sjelden i hagene, har også vært tolket til å gjelde jomfrurose, men dette er mindre trolig. Den enkle kanelrosen har nemlig også vært dyrket, og Baade henviser til beskrivelsen av denne hos Linné (1762). Problemet er at vi mangler belegg i form av herbarieeksemplar eller gode illustrasjoner som kan bekrefte om det virkelig er jomfrurosen det siktes til i disse kildene. Det første herbarieeksemplar vi kjenner, er samlet i Gamlehagen på Milde av Jakob Naustdal så sent som 28. juni 1943 (i Hb BG, O).

Jomfrurose, en tornløs form med lyse blomster (foto: forf.).

Naustdal var botaniker og virket som lærer ved Fana folkehøgskule fra 1917 til 1970, og trolig var det ham som oppdaget jomfrurosen der. I sin flora fra 1940 nevner Nordhagen at jomfrurose er funnet nær gamle hager i Fana og ved Trondheim, og etter det avdøde prof. Knut Fægri fortalte, var det Rolf Nordhagen som bestemte rosen mens han var professor i botanikk ved Universitetet i Bergen, antakelig på 1930-tallet. Lundstad (1972) skriver at jomfrurosen "finnes ennå i gamle hager over hele landet". Ut fra de funn som er dokumentert i de større herbariene, er det imidlertid en påfallende konsentrasjon av funn på kirkegårder fra Inderøy i Nord-Trøndelag til Dyrøy i Nordland. Jomfrurose er kjent i våre naboland Sverige og Finland, og er vanlig i Tornedalen (*Rosa majalis* "Tornedal"). Sørpå er det langt mellom funnene. Bortsett fra på Milde er den kun kjent i nåtid fra Sirdal og Oslo-området, bl. a. på Hovedøya, ikke langt fra klosterruinene.

Fylt plommerose (*Rosa villosa* 'Duplex', *R. pomifera* f. *duplex*, 'Wolley-Dod's Rose').

Sommeren 1994 "dukket det opp" et ranglete, ca. 3 m høyt eksemplar av en gammel dags rose ved ringen av asketrær i Gamlehagen på Milde. Den står der og strekker seg mot lyset mellom svulmende buksbom og askerenninger. I bakken stikker en forvedet rot av betydelige dimensjoner fram. Den største stammen er grov (ca. 12 cm i omfang i brysthøyde) og begrodd med lav og mose. Flere stammer skyter opp fra rota, greiner seg i toppen og blomstrer ganske vakkert i siste

halvdel av juni - høyt over hodene på besøkende. Foreløpig kaller vi den "Milderosa". Ingen kan huske når den ble plantet i Gamlehagen, og eldre folk forteller at den alltid har vært der. Avdøde prof. Knut Fægri (in litt., pers medd.) husker den gamle rosebusken, "selv om den kom i skyggen av *R. foecundissima*, særlig etter at Nordhagen hadde identifisert denne. Jeg kan ikke huske at han var særlig interessert i den andre." Grunnen til at ingen har tatt særlig notis av den tidligere, kan være at den til forveksling likner 'Hurdalsrosa', som kan påtreffes i gamle hager også her vestpå (sannsynligvis innplantet i relativt nyere tid). Men vi kan nå fastslå at det dreier seg om et eksemplar av fylt plommerose (*Rosa villosa* 'Duplex'), en form som ikke tidligere er kjent fra gamle hager her til lands. Den er sannsynligvis en krysning mellom plommerosen (*Rosa villosa*) og en fylt hagerose. Både "Milderosa" og 'Hurdalsrosa' er grågrønne i bladverket, og blomster og nyper lar seg vanskelig skille, selv for et trent øye. De to blomstrer også til samme tid fra midten av juni. Først etter kritisk å ha sammenliknet dem i kultur, har forskjellene latt seg påvise sikkert. "Milderosa" skiller seg fra 'Hurdalsrosa' ved kraftige torner på unge skudd (brede, rette torner). Den setter ikke nyper like lett, og viser mindre tendens til å danne rotskudd. Det karakteristiske blålige voksbelegget som sees på kraftige skudd hos 'Hurdalsrosa', mangler. Dessuten er bladene hos "Milderosa" tydelig og fint langhårete på begge sider, mens 'Hurdalsrosa' kun har busthår med røde kjertler på undersiden. Til overmål er bladenes tanning forskjellig. Vi har greid å formere opp "Milderosa" ved stammestiklinger fra unge langskudd tatt om høsten, og viser planter i Den historiske bakken ved Rosarieret.

Den fylte plommerosen ble oppdaget i England før 1770 (beskrevet som *Rosa villosa duplex* West.). Bare noen få år senere finnes den i kultur i Kew Gardens i London (Aiton 1789), og tidlig på 1800-tallet dukker den opp i Frankrike. Den nevnes av Thory i 1820 (som *Rosa villosa* γ *flore multiplex*), og var i salg hos Vibert omkring 1835 (som 'Duplex', Jäger 1960). Først mye senere er den spredt i handelen som 'Wolley-Dod's Rose' av Rev. Charles Wolley-Dod (1826-1904) ved Hedge Hall i Cheshire. Rosen har ikke spilt noen stor rolle i hagebruket, men er fortsatt i salg hos spesialister. Foruten eksemplaret i Gamlehagen på Milde har den ikke vært kjent annet enn i botaniske samlinger i Norden. Rosarieret ved Norges Landbrukshøyskole på Ås er så vidt vi vet det eneste som fortsatt har den i kultur her i landet. Deres eksemplarer ble kjøpt inn fra Hillier & Sons i England og plantet 19/10-1966. Vi har sammenliknet "Milderosa" med eksemplarene på Ås, og forskjellene er så minimale at vi ikke utelukker at de hører til samme klon.

Når "Milderosa" kom til Milde, vet vi ikke, men indirekte kan vi antyde noe. Dersom vi antar at den har hørt til anlegget med askeringen, kan alderen på asketrærne si noe. En kjerneprøve av veden tatt i en av askene i ringen gir ikke noen eksakt alder, men vi ser at trærne i de første årene har vært skåret sterkt tilbake og styvet. Dermed er det ikke avsatt årringer som lar seg telle. På et tidspunkt har skjøtselen opphørt, og vi kan telle omkring 120 år fram til nåtid. Vi kan på den annen side anta at askene ikke er plantet før lønnetrærne som står langs den

"Milderosen" (foto: forf.).

ytre muren mot nord. En kjerneprøve av ett av disse gir en alder på omkring 230 år. De skulle altså være fra siste halvdel av 1700-tallet. Dermed skulle det være grunn til å anta at "Milderosa" er mellom 120 og 230 år på stedet, eldre enn Rev. Wolley-Dods reintroduksjon på slutten av 1800-tallet og kanskje like gammel som oppdagelsen av sorten i England 1770. Flere velstående eiere til Store Milde på 1700-tallet var hageinteresserte. Den første var Rådmann, Borgermester og Commerceraad i Bergen, Hans Chr. Schreuder, eier fra 1701 til 1723. En takst av 1719 omtaler blomsterkvarter og frukttrær i hagen øst og sør for huset, og det fantes et veksthus. Noen år senere, i skjøtet der "Proprietær til Milde Gaard" M. D. Bræmer overtar etter Commerceassessor Jean von der Lippe i 1766, er hagen tydeligvis påkostet ytterligere. Nå finnes "adskillige Sorter Frugttrær, Lysthuus, Blomsterquarteere og pyramidetrær,..." I 1784 overtar kaptein Johan Frederik Cappe. Han eide også en kort tid handelsstedet Bukken, og bodde til forskjell fra de øvrige eiere her ute i lengre perioder. I Cappes tid synes hagestellet på Milde å ha nådd sin høyeste utvikling, og vi hører om lystige kalaser og skåler for konge og Fædreland med salutter. Det fantes tydeligvis allerede på denne tida en romantisk naturpark etter datidens idealer og mote (se Wilse 1779, Schnitler 1915), med flere lysthus omgitt av duftende skjærsmine, syriner og balsampoppel eller med formskårne løvtrær. Og foran huset blomsterkvarter med stramt klippte buksbomhekker og "pyramidetrær". Hagen ble etter det som fortelles påkostet også av Cappe, men etter at hans etterkommere solgte i første del av 1800-tallet, ser det ut til at hagen har fått ligge nærmest urørt. Når Schnitler skriver om den i 1915, er det i alle fall Tornerosehagen han tenker på:

“Milderosa” (og *Rosa villosa* ‘Duplex’) er en stiv busk (til 2m) med kraftige skudd som har rikelig med sidegreiner. Tornene er brede og kraftige (til 1cm og mer) og sitter gjerne parvis ved leddene eller mer spredt på hovedstammer (langskudd). Bladene har på begge sider lange, myke hår uten kjertler (villose). Blomstene sitter 2-4 sammen, er 6-8 cm i diameter og har 10-18 kronblad med tydelige mørke årer. Kronbladene brettes gjerne helt tilbake under blomstring slik at nypen og begeret skjules (fotos: forf.)

Bladrand ±enkelt tannet.

Langskudd med tornar.

Umoden nype med bust. Beger bøyd tilbake.

“ - Forvokset og overlatt til seg selv har nu Milde ligget i mange aar lik en fortrollet eventyrhave, som gror og gror, og hvor alt sover. Lind og ask i prægtige eksemplarer er fremherskende. Videre balsampoppel, ædelgran, ek, hylld og en herlig bergløn. Og saa de svære, bugnende fulde bærbusser. Men fremfor alt overvældes man oppe ved terrassene av den eventyrlig forvredne vegetation av meget over mandshøy buksbom”.

Det virker lite sannsynlig - nærmest utenkelig - at noen i nyere tid skulle ha kommet på å plante *Rosa villosa* ‘Duplex’ her, en rose som knapt har vært kjent her i landet. Vi er derfor tilbøyelige til å tolke “Milderosa” som en relikte etter en ganske bestemt periode i hagens historie, et minne etter en eier som ønsket å skape en spesiell og moteriktig naturhage. En eier som hadde fagfolk tilgjengelige med forbindelser til en velassortert planteleverandør - kanskje i England på slutten av 1700-tallet. I et slikt bilde passer både jomfrurose og fylt plommerose ypperlig inn. De krever lite stell og glir utmerket inn i et romantisert villniss.

'Hurdalsrosa' er en spenstig busk (til 4m og mer) med kraftige, slanke, blådoggete skudd med sidegreiner kun i øvre del. Torner mangler eller er svake (<0,5 cm), samlet ved basis av hovedstammer (langskudd) og kraftige greiner. Bladene er mattgrønne med stive kjertelhår under, men mangler lange, myke hår. Blomstene sitter oftest 1-2 sammen, er 4-5 cm i diameter og har 20-25 kronblad med svake årer. Kronbladene brettes ikke helt tilbake under blomstring, men beholder bolleformen (fotos: forf.).

Bladrand skarpt og tydelig dobbelt tannet.

Langskudd uten torner.

Umoden nype med bust. Beger opprett.

Om vår tolkning holder stikk, er "Milderosa" i Fana folkehøgskules park eldre enn 'Hurdalsrosa' i Norge. 'Hurdalsrosa' skal etter det vi vet (Mellbye 1995, R. Jaksland, pers. komm.) være kommet med en prestesønn fra Hurdal som tok med seg hjem nyper fra Giessen i Tyskland omkring 1880. Rosen er lett å formere ved rotskudd, og gikk snart på bygda. Etter hvert fikk den også flere navn, og det gikk gjetord om den vakre blomstringen. I nyere tid er den tatt i kultur av Mellbyes planteskole ved Mjøsa, og er spredt til de fleste land i Nord-Europa (Mellbye 1991). Vi har fått inn planter som likner fra mange deler av landet, og flere gode historier, som vi skal komme tilbake til en annen gang. La oss bare antyde at vi har funnet roser langs vår langstrakte kyst som likner 'Hurdalsrosa', men som må være kommet hit lenge før Mellbyes planteskole tok den i kultur ved Mjøsa. Etter hvert som de vokser til i Arboretets samlinger håper vi å kunne avgjøre om de hører til samme form, eller er forskjellige, og kanskje kan vi dokumentere at noen av dem kom før 'Hurdalsrosa' skal være brakt til landet omkring 1880?

Takk

til Per Anker Pedersen og Ole Billing Hansen, Inst. for Plantefag, NLH, og til Per Arvid Åsen, Agder naturmuseum, for opplysninger om jomfrurose og fylt plommerose.

Litteratur

- Aiton, W. 1789. - *Hortus kewensis*. - vol II
- Austin, D. 1990. - *The heritage of the rose*. - revised ed., Antique Collector's Club, Woolbridge, reprint 1993, 455 s.
- Bean, W. J. 1980. - *Trees and shrubs hardy in The British Isles*. - Vol IV, 8. ed., John Murray, Frome & London, 808 s.
- Baade, P. D. 1768. - *Trondhjemske Have-Planter*. - *Kgl. Norske Vid. selsk Skrifter*, Fjerde Deel, s. 372-ff., København 1768.
- Gustavsson, L.-Å. 1998. - *Rosor för nordiska trädgårdar*. - Bokförlaget Natur & Kultur, 544 s.
- Hämet-Ahti, L., Palmén, A., Alanko, P. & Tigerstedt, P. M. A. 1992. - *Suomen puu- ja pensaskasvio*. - Dendrologiska sällskapet r. y., Helsinki, 373 s.
- Herring, P. 1928. - *Studier i rosens kulturhistorie*. - P. Haase & søns forlag, Kjøbenhavn, 192 s.
- Jäger, A. 1960. - *Rosenlexikon*. - Zentral-Antiquariat der Deutschen Demokratischen Republik, Leipzig, 768 s.
- Krüssmann, G. 1974. - *Rosen Rosen Rosen. Unser Wissen über die Rosen*. - Paul Parey, Berlin & Hamburg, 447 s.
- Lindley, J. 1830. - *Rosarum monographia*. - J. Ridgeway, London 156 s.
- Linné, C. 1762. - *Species plantarum*. - ed. 2, Stockholm
- Lundstad, A. 1972. - Rosa. s. 116-134 i Reisæter, O. - *Dendrologi I. For hagebruksstudenter i 2. årsklasse ved Norges landbrukshøgskule i Ås 1971-1972*. Kompendium, NLH, Ås. 227 s.
- Mellbye, L. 1991. - *Roser som trives i Norge*. - Gyldendal forlag, Oslo, 144 s.
- 1994. - *Gyldendals store rosebok*. - Gyldendal forlag, Oslo, 208 s.
- Moe, D. 1990. - Den gamle hagen på Store Milde. - s. 113-118 i Arne, H., Borge, K. H., Liland, A. & Storaas, R. (red.). - *Vokster på gamal grunn. Fana Folkehøgskule 75 år*. - Fana.
- 1991. - Buksbom - *Buxus sempervirens* - og et eksisterende renessanse-hageanlegg på Fana herregård, Store Milde, Bergen. - *Blyttia* 3: 121-127.
- Schnitler, C. W. 1915. - *Norske haver i gammel tid*. - Norsk folkemuseum, Kristiania 1915, 260 s.
- Schübeler 1886-1888. - *Viridarium Norvegicum*. - vol I - III, Fabritius & søn, Christiania.
- Willmott, E. 1914. - *The Genus Rosa*. - Vol. 1-2, John Murray, London.
- Wilse, J. N. 1779. - *Physisk, oekonomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegield og Egn i Aggershuus Stift udi Norge*. - C.S. Schwach, Christiania, 1779, 599 s., 4 fold. pl.
- Zinken Hopp. 1972. - Om en gammel have, s. 99-101 i *Gamal Grunn, Årsskrift for Elevlaget ved Fana Folkehøgskule*, 1972.
- Help me find Roses. <http://www.helpmefind.com/sites/trr/>

Farfars tulipan

Per M. Jørgensen, Botanisk institutt, Universitetet i Bergen, Allégt. 41, N-5007 Bergen (e-mail: per.jorgensen@bot.uib.no)

I min barndoms hage i Stavanger hadde vi en merkelig tulipan med brede, blågrønne blad og langstilkete, små, duftende blomster som så vidt kom i blomst til slutten av mai, og som hadde merkelige løker med en kraftig "innpakning", tunika heter det på fagspråket. Dette siste oppdaget man de ganger det ble nødvendig å spa om bedet fordi det var blitt for mange tulipaner - alle andre tulipaner minket og forsvant! Og så blomstret den så villig. Jeg hadde ofte gleden av å dele ut buketter til venner og kjente, som alle undret seg over denne uvanlige tulipanen, enda de ikke hadde rede på botanikk.

Først mange år senere, under et besøk i Nederland, lyktes det meg å identifisere den med *Tulipa didieri* Jordan, en av de såkalte neotulipanene (se Handeland 1998), antakelige gamle krysninger som forvillet og naturaliserte seg i Syd-Frankrike og Sveits, en helt annen gren av tulipanforedlingen enn den hollandske. Det svenske kulturplanteleksikonet (Aldén & al. 1998) regner nå, klokt nok, disse som sorter av *Tulipa ×gesneriana*, og til dette kompleks hører også den tulipan som Fægri (1994) kalte mormors tulipan (*T. grengiolensis*) - de tilhørte klart besteforeldregenerasjonens hager. De står nå begge i bedet foran Blondehuset, for jeg sikret meg naturligvis noen løker da farfars hus ble solgt.

Selv om den nå er identifisert, gjenstår det flere problem knyttet til spørsmålet: hvor kom den fra? For det første vet jeg ikke sikkert hvorfra den kom til vår hage. Etter sigende var det noen venner av familien som kom med de første løkene da huset var ferdigbygget (ca. 1930). Noen annen hage i Stavanger med slike tulipaner, har det ikke lyktes meg å oppspore, og jeg har fått bekreftet at løkene kom fra Sørlandet, nærmere bestemt fra Mandal, der mine besteforeldre var født og hadde

Farfars tulipan i helfigur med langstilkete blomster og brede, blågrønne blad (foto: G. Jørgensen).

Et innblikk i den åpne blomsten som har tydelige tegninger innvendig: en mørk sentral flekk omkranset av kontrasterende gult (foto : G. Jørgensen).

sin oppvekst. Jeg mistenker derfor også at denne tulipanens tilstedeværelse i Norge kan ha noe med skipsfart å gjøre. Men om dette vet vi intet. Kanskje der er noen lesere som vet mer, og til og med har den i sin hage?

Det er uansett et mysterium hvordan en så villig tulipan har kunnet gå i glemmeboken, og ikke lenger er tilgjengelig på markedet, selv om blomstene er små sammenliknet med dagens "kålhoder" av noen tulipanblomster. For selv om vellykt og enkel sjarme nok ikke er egenskaper tidens blomstermote prioriterer, så er dette med villighet en egenskap alle hageeiere setter pris på! Kanskje den selv på farfars tid var for sjelden her i landet til å få en større utbredelse og fotfeste i våre hager?

Literatur

- Aldén, B., Engstrand, L., Iwarsson, M., Jonsson, L., Nilsson, Ö., Ryman, S. 1998. - *Kulturväxtlexikon*. - Natur och kultur, Lund.
- Fægri, K. 1994. - Mormors tulipan. - *Norsk Hagetidende* 4: 18-19.
- Handeland, S. 1998. - Tulipanen 400 år i Bergen. - *Årringen* 2:70-86.

Fløyelsbjørnebær i arboretet

Per M. Jørgensen, Arboretet og Botanisk hage, Universitetet i Bergen, Mildeveien 240, N-5259 Hjellosestad (per.jorgensen@bot.uib.no)

Bjørnebær hører mest til syd for Bergen, i kyst- og fjordstrøk fra Oslofjorden til Sunnhordland, så det er jo litt merkelig å se en bjørnebærkoloni på hjørnet av den norske tresamlingen i Arboretet, rett overfor nedgangen til Rosariet, bare et steinkast utenfor muren til Gamlehagen ved Fana folkehøgskule. Her har det utviklet seg en ganske stor koloni av en rosablomstret art med lange, hårete, brunfiolette skudd. Fruktene, som kommer ganske sent, rakk å bli modne i den lange høsten 2001, og det samme skjedde i 2002. Kolonien har vært på dette stedet så lenge jeg kan huske, dvs. i det minste i 30 år, men er ikke plantet der. Hvordan henger dette sammen?

Fløyelsbjørnebær i frukt på Milde september 2001 (foto: forf.).

Ifølge den svenske botaniker Alf Oredsson, finnes det i herbariet i Lund (LD), et eksemplar innsamlet i parken ved Fana folkehøgskule av Knut Fægri i 1937, ett han sendte til bestemmelse der, og som ble navnsatt til *Rubus vestitus*, fløyelsbjørnebær. På et ark i vårt herbarium (BG) innsamlet av folkehøgskulelærer Jakob Naustdal i etterfølgende år, er det også angitt "planta omlag 1917". Dette peker tydelig tilbake på den bærproduksjon som Målfrid Birkeland, kona til rektor ved skolen, og tillike husstellærerinne, satte i gang i frukthagen rett innenfor muren ved den norske tresamlingen. Etiketten viser tydelig at eksemplaret ble samlet i parken der den ikke lenger finnes, så dagens eksemplar

Fløyelsbjørnebær på Milde, rosa blomst med rimfrost 3. november 1985 (foto: Steinar Handeland).

Etiketten på Jakob Naustdals herbarieark fra 1938

har nok forvillet seg utenfor muren på et senere tidspunkt, og man kan vel trygt si at den har etablert seg der. Kolonien virker å ha tiltatt, særlig i de siste år.

Ifølge Hegi (1963: 353) er dette en nordvesteuropeisk art, som i vill tilstand hovedsakelig finnes i landene rundt Nordsjøen, med unntak av Belgia, Nederland og Norge. Men ifølge Lid & Lid (1994) er den nylig funnet "som heimleg i Rogaland, Sandnes." Om dette siste vet jeg ingenting, men sikkert er det at den er naturalisert på Milde. Den er også kjent fra Skåne (og Danmark), så våre planter er de nordligste i Skandinavia. Det blir spennende å se om den pågående klimaendring leder til at den vil spre seg mer i vår landsdel.

Litteratur

- Hegi, G. 1963. - *Illustrierte Flora von Mitteleuropa* - 2. ed., vol.IV, 2A: 351-353.
Lid, J. & Lid, D.T. 1994. - *Norsk Flora*. - 6.utg., Det norske Samlaget, Oslo.

Godbiter fra Blondehushagen: Historiske salatsorter

Reidun Myking, Arboretet og Botanisk hage, Universitetet i Bergen, Mildeveien 240, N-5259 Hjellesstad (e-mail: reidun.myking@sah.uib.no).

Vi fortsetter med de gamle grønnsaksortene. I år er det salatens tur.

Salat er en gammel kulturvekst som var kjent og dyrket i Middelhavslandene og Forasia 500-600 år før starten på vår tidsregning. De gamle grekerne helliget den til gudinnen Afrodite. Myten sier at gudinnen gjemte den nyfødte Adonis under dens blad. Romerne så på salaten som beskyttende mot vinens berusende virkninger, derfor spiste man den ved slutten av måltidet, og keiser Augustus fant det nødvendig å tygge den litt ellers også. Han skal ha bygget en statue til salatens ære fordi planten helbredet ham for en farlig sykdom. I Middelalderen ble den sett på som "kjølende på kjærlighetens glød", og ble derfor anbefalt brukt i klostrene.

I Bergen er salat første gangen kjent brukt i forbindelse med kong Christian IVs besøk sommeren 1599. Mikkel Hofnagels opptegetelser forteller om hva som gikk med til kongen og hans følges bevertning. Der står bl.a. salat og andre grønne urter for 1 daler (verdien tilsvarte 1/2 fjerding agurker eller 1/3 fjerding sitroner). Med tanke på salatens holdbarhet og datidens kommunikasjoner, må den ha vært dyrket i området selv om det ikke er spesielt nevnt.

Peter Jessen skriver om "matbitten heme" (Bergen 1850-60) at bortsett fra kål og kålrabi var grønnsaker dyrt i Bergen, og ble derfor mindre brukt. Salat ble oftest servert som tilbehør med søt eller sur fløtesaus. Eller som enkle blad til laks.

Hovedsalat

Salaten vaskes godt, og naar vandet er løbet af den, skjæres den paa langs i flere stykker. Den lægges i et fad og overhældes med en sauce af vispede æg, lidt fløde, sukker og eddike; eller man laver en sauce af haardkogte æggeblommer, som gnides ud i tyk, sur fløde med lidt sukker og, om det behøves, lidt eddike.

(fra "Kogebok for hvermand", 1905)

Det fins et stort antall foredlede navnesorter, men de selges vanligvis under navn som isbergssalat, eikebladsalat, romersk salat eller plukksalat. I dagligtale kalles arten ofte 'salat', liksom flere andre arter med blad som spises på liknende måte. Artsnavnet *sativa* betyr dyrket.

Salat er en ettårig plante som bare er kjent i kultur. Den hører til korgplante-familien. Hodesalat går lett i stakk om temperaturen er over 20°C (noen sorter er også avhengig av daglengden). Når planten går i stakk vokser det opp en stengel

Slik kan de beste salathodene velges ut for frøproduksjon (fra Israelsson 1990).

som setter gule blomster og etter hvert frø. Frøene er spiredyktige og kan iblant finnes forvillet på kulturmark og avfallsplasser.

Mange av de eldste grønnsakssortene finnes ikke på EUs sortliste, og er derfor egentlig ikke lov å selge. Får en tak i en slik sort et år, er det ikke sikkert den finnes i salg det neste, derfor er det sikrest å avle frø selv. Salat er da en av de enkleste å starte med. De fleste salatsorter gir frø første året, men de trenger mye varme og lang sesong for å bli modne. For at sesongen skal bli lang nok kan plantene forkultiveres inne, eventuelt få hele vekstsesongen inne på kalde steder. Salaten er selvbefruktende, så risikoen er liten for krysninger, men det er jo sikrest å bare dyrke én sort om gangen. Utpå som-

meren kan du merke de hodene som er flottest og mest typisk for sorten f.eks. med en kjepp. Blant disse igjen velges dem bort som går først i frø, de vil etter noen år gi ubrukelige planter som går alt for fort i stakk. Når stengelen begynner å visne og fnokken åpner seg, er frøene modne. Etter første frostnatten skjæres plantene ned og får henge til tork noen uker innendørs. Når frøene er knusktørre, kan de slås løs mot innsiden av en bøtte, samles og oppbevares til det er tid for ny såing. De vil normalt ha en holdbarhet på 4-5 år.

Vi har funnet fram til noen gamle sorter som ble anbefalt i 1800-tallets hagebøker:

Våre salatsorter. Fra venstre: 'Amerikanischer Brauner', 'Ballon' og 'Tom Thumb' (foto: forf.).

Plukksalat, bladsalat

Lactuca sativa var. *crispa*
'Amerikanischer Brauner'
(Laitue Frisee d'Amérique)
Velkjent sort fra 1879, med
løse, sprø, krusete, lett rød-
kantede blad. Anbefales av
Schübeler, som sier at "den
holder seg meget lenge"

Lactuca sativa var. *crispa* 'Amerikanischer Brauner' (foto: forf.).

Bindsalat, romersk salat

Lactuca sativa var. *longifolia* 'Ballon' (Romaine Ballon)

Fra før 1885. En for mange ukjent salattype. Gir store, løse, avlange hoder, med ekstra sprø bladstilker - midtstilken kan minne om asparges. Ønskes særskilt delikat og blek salat, bindes hodene sammen før høsting, derav navnet. Användes også som plukksalat. Hurtigvoksende. De store ytre bladene gir den et ballongaktig utseende. Planten er sterk mot stokkløping.

Navnet romersk salat kom da paven flyttet fra Roma til Avignon på 1300-tallet og tok med seg denne salat-typen for dyrking i palasshagen. I England har den fått navnet 'Cos' etter den greske øyen der Hippocrates er født. Den ble også dyrket og spist rå eller kokt i Kina i tidlig historie. Malerier i egyptiske gravsteder datert rundt 4500 f. Kr. viser en type salat med lange, spisse blad ikke ulik denne.

Lactuca sativa var. *longifolia* 'Ballon'
(foto: forf.).

Lactuca sativa var. *capitata*
'Tom Thumb' (foto: forf.).

Hodesalat, kropsalat

Lactuca sativa var. *capitata* 'Tom Thumb' / 'Stone Tennisball' (Laituc Gotte Lente à Monter)

Tidlig sort fra 1830. Den er hurtigvoksende og gir velformede, tennisballstore hoder med mild, søt smak. Den er ikke med i EUs sortliste (en liste over frø godkjent solgt i EU). Hodesalaten i vår nåværende form er kjent fra 1600-tallet. ('Tom Thumb' kan være den samme som 'Commodore Nutt', i såfall er den fra 1804).

Tidligere ble en sort kalt 'Fana' dyrket her vestpå, og var med i utvalget skolehagene hadde til rådighet. Såvidt vites er sorten ikke lenger å oppdrive. Eller er den? Kanskje noen av våre lesere har opplysninger om den - og har frø?

Litteratur

- En husmoder, 1905. - *Kokebok for hvermand*, - Olsens boghandel, toogtyvende forbedrede utgave, Kristiania (førsteutgaven kom 1887)
- Impecta handels, - 2002-katalog. - <http://www.impecta.se/>
- Israelsson, L. 1999. - *Köksträdgården det gröna arvet*. - Wahlström & Widstrand
- Jessen, P. 1910. - *Bergensk hverdagsliv i femti-og sexti-aarene*. - Gyldendalske boghandel Nordisk forlag, Kristiania og Kjøbenhavn
- Notaker, H. 1997. - *Apetittleksikon*. - Gyldendal Fakta, Oslo.
- Olafsen, O. 1898. - *Havedyrkning i Bergen i eldre tid*. - Grøndahl & søns Bogtrykkeri, Christiania
- Olsen, F. 1947. - Skulehagearbeidet gjennom 25 år. - *Haus i saga og segn* 6(11), 29 s., særtrykk
- Schübeler, F.C. 1885. - *Kjøkkenhaven, dens bruk og nytte i husholdningen*. - Cappelen, Christiania
- 1886-1888. - *Viridarium Norvegicum. Norges væxtrike - et bidrag til Nord-Europas natur og kulturhistorie*. - Fabritius, Christiania
- Stephens, J. M. - Fact Sheet HS-658, a series of the Horticultural Sciences Department, Florida Cooperative Extension Service, Institute of Food and Agricultural Sciences, University of Florida.
- Thomas Etty Esq Heritage Seedsman & Bulb Merchant, internettkatalog
http://www.users.dircon.co.uk/~nfarley/thomas_etty/etty.html

Forhandlere som selger historiske salatfrø:

- Impecta handels, S-640 25 JULITA, Sverige, <http://www.impecta.se/>
- Runåbergs Frøer, Känstorp 7368, S-444 93 SPEKERÖD, Sverige
- Thomas Etty Esq., 45, Forde Avenue Bromley Kent, BR1 3EU United Kingdom
http://www.users.dircon.co.uk/~nfarley/thomas_etty/etty.html

Sy-Anna – ein blømande nostalgi

Bjarte Vik, Aviså Ostringen, 5881 Valestrandsfossen
(e-mail: ostringen@osteroy.online.no)

Dette er historia om ein hageplante. Om korleis han kom til Osterøy og med tida er vorten ein velsedd sommargjest i hagane til folk. Dette er også historia om Anna Tveiten, sydama frå Hosanger som gav namn til planten.

Kvart år fløymer Litland Gartneri over med den vakre oransjefarga begoniaen. Men det varar ikkje lenge før alt er utseld. Heile busslass med pensjonistar stoggar utanfor gartneriet, og alle skal ha 'Sy-Anna' med seg heim. Planten er veldig populær. "Folk skriv og kjem frå Bergen og spør etter "Sy-Piken". Med større gartneri kunne me ha selt mykje meir", fortel Berge Litland, som i si tid byrja produksjon og gav planten namnet 'Sy-Anna'. Han fekk fornya interesse for historia bak då fylkesgartnaren kom på vitjing for nokre år sidan. Han hadde aldri sett planten før, og fekk sendt han til Landbrukshøgskulen på Ås. Her oppgav dei at planten er ein sort som eksisterte i 20-åra, fortel Berge Litland.

Begonia 'Sy-Anna' (foto: B. Litlere).

Nostalgi

"Nettopp det nostalgiske med planten gjer han så populær, ved sidan av den spesielle oransjefargen og at han er veldig god om ettersommaren", trur Litland. No er planten spreidd til alle kantar av landet. Berge Litland har funne han igjen fleire stader med same namn. Eit lite atterhald må gartnaren likevel ta om at planten finst under andre namn i andre bygder. "Planten er finsleg og smålåten, nett som Anna Tveiten sjølv. Eg hugsar ho Sy-Anna som eit fornuftig, finsleg menneske, som levde stille og tilbaketrekt", fortel Berge Litland. Han kan minnst planten frå han køyrde med hest og vogn til meieriet under krigen. "Eg la merke til planten utanfor huset til Sy-Anna på Hosanger. Alt då budde det visst ei gartnarspire i meg."

Redda planten

Hageplanten kunne fort ha forsvunne då Anna Tveiten døydde i 1963. 90-år gamle Martha Grønås var den som redda planten i første omgang. “- Ein gong eg var på kyrkjegarden, spurde eg Sy-Anna om å få ein avleggjar. Ho hadde alltid planten på gravene som ho stelte. Det fekk eg, og etter kvart hadde eg fleire hundre plantar utanfor huset mitt”, fortel Martha Grønås, som no bur på Hosangerheimen. På same vis fekk Berge Litland ein avleggjar ein gong han var på besøk til Martha Grønås. Han fekk laga seg til ein stamme, og etter kvart er planten spreidd frå gartneriet rundt om i mange bed. Både Litland og Martha Grønås gjev gode tips om planten. ‘Sy-Anna’ kan verka puslete i starten, men kjem godt etter kvart dersom han får laus jord og rikeleg med næring. Han er var for frost og bør ikkje plantast ut for tidleg. ‘Sy-Anna’ er ikkje så tøff som Skaugum-begonia, men har små knollar som ein kan få til å spira att, fortel Berge Litland.

Anna Tveiten

Mykje har endra seg sidan Anna Tveiten (1879-1963) levde i huset sitt på Hosanger. Det finst ikkje mange att av slike som Sy-Anna, sydamer som sydde kjolar og anna klede av tøybyltane folk kom heim med frå byturane. Huset hennar ligg ved vegkanten like før innkøyringa til Kossdalen. Dagens eigar, Gunnar Røsland, har fått sett opp skilt med ”Sy-Annahuset” på ytterdøra. Her sat Anna Tveiten, som var utdanna skreddar, ved bordet innafor glaset og sydde. År ut og år inn. Og år etter år fekk ho den spesielle oransje begoniaen tilbake. Pusla for dei små knollane, slik at dei skulle stå fint om sommaren. Men korleis fekk ho tak i planten? Jau, ho hadde ei kusine, Anna Starefosse, gift Fagerbakke. Kusina var gift med skogforvaltaren i Bergens Skog og Træplantningsselskab. Han tok gartnerutdanninga si i Danmark, og det vert sagt at han tok planten med seg heim til Bergen. Skogforvaltaren hadde planten i sin eigen hage, og det er herifrå Sy-Anna fekk han. Kanskje hadde frua med seg ein avleggjar til kusina på Hosanger ein gong ho var på besøk?

Fiken og morbær, eksotiske nyttevekster forteller historie

Knut Krzywinski, Botanisk Institutt, Universitet i Bergen, Allég. 41, N-5007 Bergen (e-mail: knut.krzywinski@bot.uib.no) og
Per H. Salvesen, Arboretet og Botanisk hage, Universitetet i Bergen, Mildeveien 240, N-5259 Hjellevstad (e-mail: per.salvesen@bot.uib.no)

I tidligere numre av *Årningen* har vi lært om fikenslekten (*Ficus*), en av planterikets mest innholdsrike slekter og representant for morbærfamilien (Berg 1999, 2000). De fleste av artene i denne familien er rent tropiske, og bare få kan dyrkes hos oss. Men det finnes noen unntak, og vi har noen bemerkelsesverdige eksempler fra Bergen sentrum og i Arboretet på Milde. Vi beretter først om noen eksotiske nyttevekster vi har under utprøving. Deretter tar vi turen til Bergen og opp i Brattelien for å se på fikentreet som har klort seg fast der.

Papirmorbær (*Broussonetia*) i Arboretet på Milde

Sommeren 2002 blomstret papirmorbær (*Broussonetia papyrifera*) for første gang i Arboretet på Milde. Det ene av to små trær utviklet underlige, 2 cm store kuler under bladverket i kronen. Ved nærmere ettersyn dreier det seg om blomsterstander der små hunnblomster sitter tett i tett. De to trærne kom hit som frø fra Nanking botaniske hage i 1988 med professor C. C. Berg etter en reise til Kina. Frøene spirte og vokste raskt opp til kraftige busker med store, strihårete blad med den karakteristiske "fikenbladformen", dypt innskåret på begge sider. I flere år sto de innendørs i veksthuset, men 3 eksemplare ble så plantet ut i Hatlehaugen i 1995. Ett strøk med ganske tidlig, men de to andre har overlevd til tross for frostskafer på senvinter og tidlig vår. Det ene, som står på solsida av en liten dal, er i god vekst, mens det andre, som blomstrer, står ganske skyggefullt og vokser langsommere. På dette

Papirmorbær i Hatlehaugen, Arboretet på Milde, oktober 2002 (foto: P. H. Salvesen).

Hunnblomsterstander av papirmorbær, oktober 2002 (foto: P. H. Salvesen).

eksemplaret er de fleste bladene heller ikke innskårne i kantene. Papirmorbær har i følge Norsk Hagebruksleksikon vært plantet i Sør-Norge tidligere, men blomstring er etter det vi kjenner til, ikke rapportert før her til lands.

Linné regnet opprinnelig papirmorbær til *Morus*, og det er ikke så underlig. De to slektene står ganske nær hverandre, og kan krysses. Viktigste forskjellen ligger i at *Morus* har hunn- og hannblomster samlet i rakler på samme treet (sambu), mens de sitter hver på sitt individ i *Broussonetia* (særbu). Dessuten er stammen hos *Broussonetia* mindre forvedet. Unge skudd har tykk marg, omtrent som hos hyll. To arter er kjent i kultur i Vesten. Den ene, *B. kazinoki*, er en grov busk eller et lite tre som finnes fra Japan og Korea gjennom Kina til Taiwan, mens *B.*

papyrifera, som blir et noe større tre, har en videre utbredelse fra Ryukyuøyene i nord til Malaysia i sør. Begge arter leverer råstoff til papirproduksjon, og særlig har den sistnevnte nådd en vid utbredelse i Asia. Siden midten av 1700-tallet har den vært dyrket i Europa og ble snart spredt til Nord-Amerika. Papirmorbær forvilles lett og sprer seg enkelte steder foruroligende raskt i sommervarme strøk, der fruktene når å modnes. Likevel er dette meget nyttige vekster, siden barken gir både papir og de fineste tøyer. Det siste var tidligere utbredt i Polynesia, der de fineste og hviteste plaggene de opprinnelige innbyggerne bar, var laget av papirmorbær. Dette ble første gang notert under Captain Cooks ekspedisjon omkring 1770.

Kunsten å lage papir ble oppfunnet i Kina for nærmere 2000 år siden, men var lenge en godt bevart hemmelighet. Den ble kjent i Japan 600 år senere, og araberne formidlet kunsten vestover, slik at den nådde Egypt om lag år 1100. Der hadde en lenge banket ut papyrusstråets marg til å skrive på, men det er kinesernes metode som er forløper til den som i dag brukes for å lage papir. Og kinesernes råstoff var barken av papirmorbær.

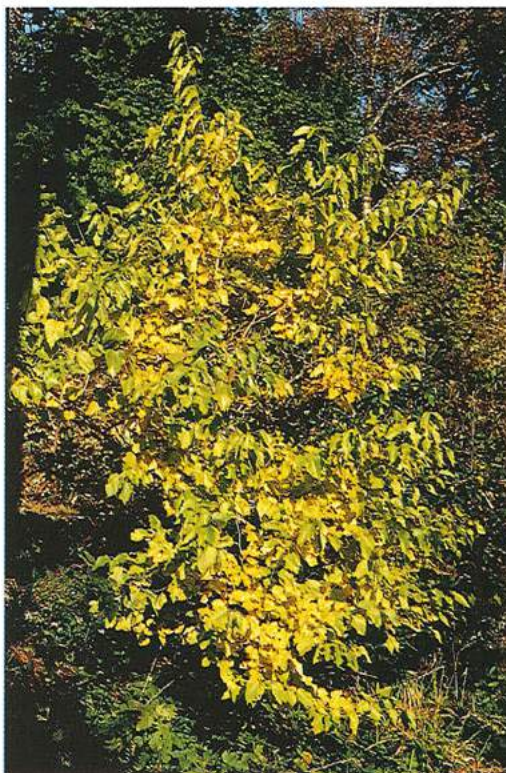
Å lage papir på gamlemåten er håndarbeid. Først flekkes barken av unge skudd og kokes til den er myk. Så bankes den for å skille fibre fra resten av barken; jo mer banking, jo finere produkt. Fibrene slemmes så opp i vann, og siles fra gjennom silkenett spent over en ramme, før de tørkes til ark. Fortsatt lages papir på

tradisjonelt vis enkelte steder, men storindustrien har for lengst overtatt markedet. Kina - og særlig Japan - baserer mye av sin produksjon på papirmorbær.

Morbær (*Morus*) i Arboretet på Milde

Morbær er i botanikken kjent for sine merkelige, falske frukter, der blomsterdekkbladene danner det saftige vevet som spises av dyr og mennesker. Vevet som normalt skulle danne frukt blir hardt, og gir en liten nøtt omkring hvert frø. Flere blomster sitter sammen i noe som til å begynne med likner mest på hunnraklene hos oretreet. Hos or blir disse som kjent vedaktige som kongler, og små nøtter svever om vinteren ut på tynne vinger. Ikke slik hos morbæret. Søte og saftige er raklene tilpasset å spises. Nøttene trenger ikke vinger, bare en sterk vegg, som sikrer den unge spiren ikke blir fordøyd, men kommer ut og kan spire i gjødslen.

I verdenshandelen er morbærslakten mest berømt som vertstreeet for larvene av silkespinneren (*Bombyx mori*), som eter seg store og fete på bladene av hvitmorbær (*Morus alba*). Når de forpupes, spinner de en kokong i den fineste silketråd. Begge arter antas å stamme fra Kina, men er i dag helt tilpasset menneskets kultur. Kunsten å lage silke av de fine trådene i kokongene tilskrives i følge legenden keiserinne Hsi Ling-Shi, som levde for snart 5000 år siden. Hun skal ha mistet en kokong oppi tekoppen sin, og i forsøket på å få den opp igjen, løste den seg opp i en lang, tynn fiber som kunne spinnest sammen med flere til en tynn tråd av tidligere ukjent styrke. Om legenden er sann? Kineserne produserte i alle fall silke for nær 5000 år siden, og allerede for mer enn 3000 år siden var en silkeindustri etablert i Kina. Silkeveien, handelsveien fra Japan i øst og til Italia i vest, åpnet 100 år før vår tidsregning. Hovedproduktet som ble transportert, var den kostbare silken, og silkeproduksjonen var kontrollert av de kinesiske keiserne. De vokter

Hvitmorbær i Hatlehaugen, Arboretet på Milde, oktober 2002 (foto: P. H. Salvesen).

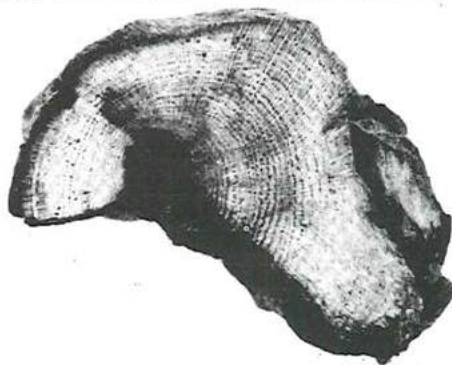
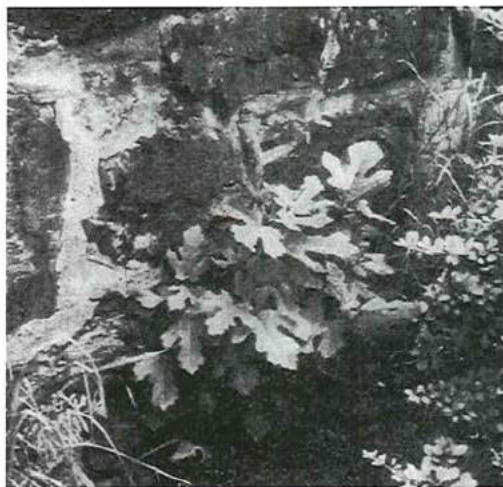
kunsten gjennom århundrer, men gradvis slapp hemmelighetene ut. Likevel ble det først 500 år e. Kr. kjent hvilke råstoffer som skulle til. Legenden forteller at en kinesisk prinsesse giftet seg med kongen av Khotan, en oase nord for Tibet. Da hun reiste, smuglet hun ut silkekokonger og morbærfrø. I år 552, fortelles det, besøkte kristne munkene fra Persia Khotan, og der fikk de med seg silkeormer og morbærfrø skjult i sine for anledningen uthulte vandrestaver. De brakte så silkens hemmelighet til Justinian I i Byzants, og snart begynte kostbare stoffer i silkebrokade å komme i handelen derfra. Kulturen spredte seg gradvis til Europa, og før 1500 var Frankrike og Italia ledende produsenter. Religionsforfølgelse førte til at mange dyktige flamske og franske vevere flyktet over Kanalen, og på begynnelsen av 1600-tallet kom silkespinnerier i gang i England. Kong Christian IV forsøkte på samme tid å innføre silkproduksjon i Danmark, og på 1700-tallet var det sterke krefter i sving i Sverige for å få til det samme der. Det ble produsert silke, men ikke lønnsomt, og det ble med forsøkene. I land lenger sør holdt silkeveveriene det gående til 1. verdenskrig, men i dag er det bare i Frankrike det fortsatt produseres noe i Europa. Kina leverer mer enn halvparten av verdensproduksjonen, fulgt av India, Korea og Japan. Også landene i Kaukasus og Vest-Asia har en gammel silkeproduksjon.

På Milde har vi forsøkt flere arter av morbær. Rødmorbær (*Morus rubra*) fra Nord-Amerika regnes for lite hardfør, men to spinkle eksemplarer vi fikk via Göteborg botaniska trädgård har overlevd siden 1992. Svartmorbær (*Morus nigra*), som stammer fra Vest-Asia, har vært dyrket over store deler av Europa langt tilbake, både for silkeproduksjon, frukt og til fôr. Den regnes som ganske hardfør, og gamle trær finnes bl. a. i Rosendal, der de danner espalier på slottets vegg, og i Botanisk hage i Oslo, der modne frukter har kunnet smakes år om annet. På Milde har vi så langt ikke fått den til. Da har vi hatt større suksess med hvitmorbær (*Morus alba*). Det finnes gamle eksemplarer også av denne i Rosendal og i Botanisk hage på Tøyen (frukter!), og sikkert andre steder langs kysten. Vanligvis får den alvorlige frostskafer, og om plantene overlever, blir veksten temmelig miserabel. Det dannes masser av tynne nyskudd, og eldre eksemplarer får "kvistreir" i toppen av korte, krokete stammer. Ofte utvikles røttene dårlig, og "trærne" legger seg utover. Frø vi fikk fra et firma i England har vist seg mer lovende: Et par planter ser ut til å kunne bli skapelige trær. I år (2002) var høstfargen også god.

Et fikentre (*Ficus carica*) forteller Bergenshistorie

Det står i Brattelien i Fjellsiden under Fløyfjellet, fikentreet, og selv om dette er et sted hvor mange bergensere henlegger sin ettermiddags- og søndagstur er det ikke mange som legger merke til det. Stammen er bare noen cm tykk og presser seg ut mellom steinene i muren. Den vokser først ydmykt nedover for så å løfte bladene mot byen og utsikten.

Brattelien ligger på en smal hylle i den bratte skoglien mellom byen og Fjellveien med utsikt over røde tegltak og gamle trehus. Det er trangt i Fjellsiden og problemer med fremkommelighet. Beboerne har knapt plass til parkering. Men fikentreet har nesten helt alene og uten blygsel gjort krav på opptil en halv parkeringsplass. Fjellsiden under Fløyen med Bratteliens edel-løvsskog er noe av det mest opprin-nelige natur Bergen har, og den fikk lenge stå i fred for inngrep og bebyggelse. Pollenanalyse av gammel åkerjord under Domkirkens graver, rett nedenfor, og fra strand-beltet i den gamle Vågsbunnen viste at løvskogen fantes i jern-alderen og allerede var der før byen ble anlagt. Den var den samme den gang som i dag. Men tidene skiftet, og i begynnelsen av dette århundre ble Fjellsiden bebygget der det var mulig med villaer, hager, veier og forstø-ningsmurer. I en slik mur har fikentreet funnet sin plass.

Fikenplanten i Langes gate sommeren 1967 og tverrsnitt av en gren som hadde omirent 50 årringer (foto: D. Moe).

Fiken er ikke noen typisk norsk frukt, men noen nykommer på norske bord er den ikke. Fikenfrø (nøtter) er funnet i norske arkeologiske middelalderut-gravninger, og funnene er tolket som importert vare. Under utgravningene i Gamlebyen i Oslo ble det funnet fiken i latriner (Griffin 1979). Griffin undres hvem som kan ha spist fiken i Middelalderbyen Oslo og konkluderer med at det må ha vært en rik person, kanskje knyttet til Bispesetet. Fiken kunne neppe ha vært vanlig kost i Oslo i middelalderen. Funn av fiken i middelalder-*Oslo* var så eksotisk at arkeologene umiddelbart satte doen hvor fiken var funnet i forbindelse med Erkebispens og hans kjøkken. Annerledes i Bergen, der fiken-nøtter, til dels i meget store mengder, er funnet i alle latriner som er undersøkt fra Bryggen. I Bergen var fiken tydeligvis allemanns-kost. Av interesse er det også at funn av fiken ikke var jevnt fordelt i det enkelte do, men opptrådte i størst mengde på vinterstid når andre bær- og fruktslag ikke var tilgjengelige. Fiken som julegodt har derfor lange tradisjoner. Bergen var internasjonal havn både i middelalderen

Fikenplanten i Brattelien med ung fiken (foto: K. Krzywinski).

og nyere tid. Dette gjenspeilet seg også i folks kosthold og i ettertid kan vi finne eksotiske frø og frukter blant annet fra fiken i de utgravde doene. Fiken egner seg til tørking. Den gang som nå var det tørket, og ikke fersk fiken bergenserne spiste. Det høye sukkerinnholdet virker konserverende og gjør at fikner kan oppbevares nesten hvor lenge en vil, selv om smaken

nok taper seg med tiden. Fiken er ikke det eneste eksotiske innslag fra middelalderen i Bergen. Det er funnet druer, valnøtt og østers, og påvist at korn og kornprodukter ble importert til byen. Valnøttskallene som opptrer jevnlig i middelalderutgravninger i norske byer, har vært gjenstand for diskusjon. Selv om det ikke hersker tvil om at de store mengder av valnøtt som opptrer i lagene, er importert, har en lurt på om ikke det kan ha vokst valnøtttrær i byen den gang. Bakgrunnen er et par funn av valnøttpollen i kulturlagene. Det nærmeste funnsted er i strandsonen ved Domkirken, like under den varme og rike skoglien ved Brattelien. Hvis valnøtt-trær skulle trives i Bergen må det ha vært nettopp her. Hasselnøtter, ikke bare juleknask den gang, var derimot ikke importert, men kom fra hasselliene i distriktene, og noe ble kanskje samlet også her i Brattelien. På dagens julebord finner vi nesten utelukkende importerte nøtter.

Da Bergen fra 16-1700 tallet ytterligere forsterket sin posisjon som internasjonal havn, øket også importen av eksotiske varer. En kan regne med at det er fra denne tid at fikenen starter sin seiersmarsj som juleknask til allemanns bord også utenfor Bergen. Fiken, dadler og nøtter (bl.a. valnøtt) har siden vært vanlig jule- og vinterknask på norske bord, i alle fall inntil nylig. Naturproduktene kan i dag se ut til å miste litt av sin rolle til fordel for annet, kunstig "snop", men så snart desember nærmer seg, dukker fremdeles tørket fiken og dadler opp sammen med hassel- og valnøtter i alle dagligvareforretninger. Fersk fiken, derimot var svært uvanlig før innvandrerbbutikkene kom med sine tilbud og påvirket de norske kostholdsvaner. Særlig vanlig er de søte, litt klissete fruktene imidlertid ennå ikke blitt i norske hjem.

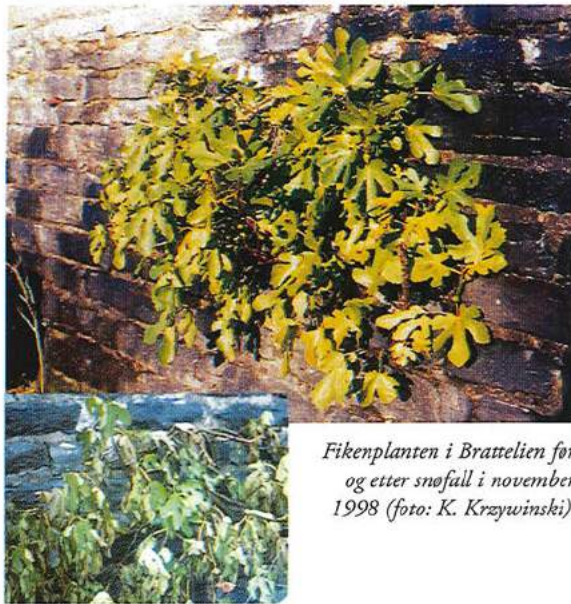
Det er ikke lett å finne ut hvordan fikenen er bygget når den ligger tørket i pakken, men heller ikke friske, saftige fikener er lett å forstå. Fiken er nemlig ikke en frukt, botanisk sett, på samme måte som jordbæret slett ikke er et bær. Fiken- "frukten" er den oppsvulmete blomsterbunnen. Blomstene, og siden fruktene, sit-

ter inne i hulrommet i fikenen. De bestøves av et insekt som like godt flytter inn, valser rundt på blomstene og bor der resten av livet. Fruktene, som vi kaller frø, er egentlig små nøtter, og det er slike som er funnet under arkeologiske utgravninger.

Fikentreet dyrkes i Europa og finnes forvillet, hovedsakelig sør for Alpene. Når man reiser nordover, blir det etter hvert en sjeldenhet - med noen hederlige unntak. På Bornholm i Østersjøen har fiken vært dyrket på fri-land i en årrekke, og man

lager der bl.a. syltetøy av dem. I nyere tid er fikendyrking blitt en mer utbredt hagesport i Danmark, som følge av at mer hardføre sorter er blitt tilgjengelige. Ennå har dette ikke nådd hit til lands, men i følge eldre bergensere sto det ved århundreskiftet et fikentre i en hage i Sandviken i Bergen. I 1970-årene fantes også et fikentre i daværende Fana, og ett (helst en busk) i Langes gate nær Fløybanen. Prof. Fægri, mangeårig redaktør av "Naturen", spaserte forbi dette treet hver dag på sin vei til og fra Botanisk Institutt. Treet fikk et sørgelig endelikt vinteren 1968-69, og Dagfinn Moe skrev dets og fanatreets nekrolog i "Naturen" i 1980. Det var neppe bare den harde vinteren som tok knekken på treet i Langes gate. Bergen kommune myrdet like godt i sin uforstand treet ved å fjerne tørrmuren og erstatte den med en betongmur. Moe spekulerte i en artikkel (Moe 1969) på hvordan treet var havnet i en gatemur i Bergen, og mente at det godt kunne finnes flere slike trær, hvis en bare så etter. Det fikk han altså rett i, i og med at fikenen nå 30 år etter dukker opp et annet sted i Fjellsiden over Bergen Sentrum. Mens trærne i Sandviken og Fana sikkert var plantet eller opprinnelig dyrket i drivhus, må fikenbuskene i gatemurene være kommet dit på annen måte, en måte som det er verdt å se nærmere på, og som kan fortelle mye om byen og forholdene der.

I tillegg til ved dyrkning, spres fiken sør i Europa med flaggermus, fugl eller mennesker. Frøene passerer uskadd gjennom tarmen når frukten spises, og hos planter tilpasset slik "innvortes" frøspredning (endochori) spirer frøene ofte bedre etter en omgang i magen. Siden man neppe kan regne med fugl- eller flaggermusspredning av fiken til Bergen fra middelhavslandene er det sannsynlig at mennesker her har gjort jobben. Moe på sin side regner det som lite sannsynlig at noen har etterlatt seg "noe" ved et gatehjørne. (Det er imidlertid ikke mer uvanlig i

Fikenplanten i Brattelien før og etter snøfall i november 1998 (foto: K. Krzywinski).

Frosten vinteren 2001 har redusert fikenplanten (foto: P. H. Salvesen).

Bergen enn at politiet her har satt bøter for den slags.) Han antyder i stedet at fikenfrukten er kommet via en fruktforretning.

I London, forteller J. E. Lousley (ifølge Moe 1969), dukket det opp mange små fikenplanter like etter blitzen under siste verdenskrig. De ble funnet på "rare" voksesteder, bl.a. inne i søn-

derknuste hus, på kirkegårder, i murer og ved elvebredder. Lousley mente at spredningen i det sønderbombete London ikke kunne ha "naturlige" årsaker, forklaringsen mente han måtte ligge i at fruktforretninger som solgte fiken, var blitt bombet og at fruktene derved var blitt spredd. Men bombingene av London skapte ikke bare ruiner, store deler av kloakknettet ble også skadet. Det kan derfor vel tenkes at husløse måtte gjøre sitt fornødne nettopp på slike steder i mangel av annet tilbud. Fikenplantene fikk dermed anledning til å spire, og de klarte seg mellom ruinene fordi konkurransen var liten - og gjødslet ble de jo også.

Vender vi tilbake til Bergen, kan også fikentrærne her være spredd på "naturlig" måte. Årringer fra fikentreet i Langes gate viste at alderen på ett av skuddene var minst 50 år da det døde som følge av en hard frostvinter og Bergen kommunes uforstand. Om treet i Brattelien har samme alder - og det er det mye som tyder på - er vi tilbake til en periode hvor kloakknettet ikke var utbygd i Bergen. Kaggedo var i begynnelsen av det 20. århundre vanlig i Fjellsiden som i byen for øvrig, og i kaggene havnet fikennøttene før eller siden. Villabebyggelsen kom til i Fjellsiden på denne tiden og med den murer, veier og hager. Det er en mulighet at fikentrærne både i Brattelien og i Langes gate er blitt spredd, har spirt og vokst "naturlig", dvs. med avføring enten det er via en kagge eller som i London ved udressert skiting i veikanten. Om en aksepterer en slik spredning, står det likevel tilbake å forklare hvordan fiken kan klare seg opptil snart 100 år i Norge.

Selv om den vestnorske vinteren er mild, vekstsesongen lang og sommeren er varm i den sørvendte løvskogslie i Bergen sentrum, er den viktigste årsaken å finne hos fikentreet selv. Fiken har en enestående evne til å skyte fra grunnen selv om den fryser helt ned - og det gjør den tydeligvis selv i Bergen år om annet. Denne evnen har gjort at den har kunnet overleve selv harde frostvintre i Bergen hvis den bare har fått noen år på seg og etablert en levedyktig rot og stammebasis. Så har vi da gått og sett på treet på våre morgenturer i en årrekke og snakket med

dets naboer som forteller at det har stått der så lenge de kan huske. Hvert år etter høstens første frostnatt visner bladene, og treet går sørgmodig vinteren i møte. Utover senhøsten og vinteren visner treet mer og mer. Grenene faller av én etter én inntil knapt et enkelt skudd er synlig. Men når vårsol i Brattelien blinker, skyter treet igjen nye skudd. For i ly inne mellom murens steiner har treet gjemt seg for frost og vinter. I Bergen går telen aldri dypt selv om en befinner seg på 60° Nord. I løpet av sommeren gjenerobrer treet sin parkeringsplass, små fiken dannes i de kjølige sommermånedene, men ingen insekter flytter inn og ingen nøtter dannes. Slik har det stått så lenge vennligsinnede naboer kan minnes. Et fikentre i utlendighet langt mot nord. En innvandrer som ikke har klart å bli integrert i det norske plantesamfunnet. Men som forteller dem som vil lytte til visen om Bergen som verdensby og om en tid da byens beste gikk på utedo.

Litteratur

- Alakbarov, F. & Aliyev, I., 2000. - Silk Road - The Origin of the Mulberry Trees - http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/83_folder/83_articles/83_silk.html
- Berg, C. C. 1999. - *Ficus* - mer enn bare en stor slekt. - *Årvingen* 1999, 83-92.
2000. - Pollinering i slekten fiken (*Ficus*). - *Årvingen* 2000, 54-60.
- Cotton, L. P. 1996. - Silk production in the 17th century, how it's done. - Jamestown historic briefs. - <http://www.nps.gov/colo/Jthanout/SilkProd.html>
- Dingle, J. 1999. - Silk and silkworm production. Silk information.
- http://www.animal.uq.edu.au/staff/jgd/silk_and_silkworm_production.htm
- Griffin, K. O. 1979: Fossil records of fig, grape and walnut in Norway from medieval time.
- *Archaeo-Physika*, 8,57-67,
- Gundersen, J. M. 2002. - Friske figner fra egen have. - http://www.havenyt.dk/artikler/koekkenhaven/frugttraeer_og_buske/164.html
- Kipshidze, N. 1994. - The Georgian Silk Museum. A living witness of south-east european silk culture. - European Textile Network Journal. 3/94 September.
- http://www.opentext.org.ge/art/textil/silk/SILK_M-1.HTM
- Moe, D. 1969. - Fiken (*Ficus carica*) på friland i Norge. - *Naturen* 359-362.
- 1980. - En nekrolog over to fikenplanter. - *Naturen* 3: 1006.
- Morse, C. 2002. - Ecology & evolutionary biology conservatory, Family index menu. - <http://flowerwww.eeb.uconn.edu/>
- Plants For A Future, 1997-2001. - Species Database -<http://www.scs.leeds.ac.uk/pfaf/index.html>
- Sánchez, M. D. 2000. - World distribution and utilization of mulberry, potential for animal feeding. - FAO Electronic conference on "Mulberry for animal production". - <http://www.fao.org/ag/AGA/AGAP/FRG/Mulberry/Papers/HTML/Intro.htm>
- White, L. D. 1994. - Wauke, Canoe Plants of Ancient Hawai'i.
- http://www.hawaii_nation.org/canoe/wauke.html

Historiske roser i Det norske arboret

1. Fransk rose (*Rosa gallica*) og dens hageformer, gallicaroser.

Per H. Salvesen, Arboretet og Botanisk hage, Universitetet i Bergen, Mildevei 240, N-5259 Hjellevad (e-mail: per.salvesen@bot.uib.no)

Interessen for historiske roser er stor og voksende. Mange vet om gamle rosebusker, gjerne på familiens landsted eller i hagene til eldre slektninger. Men hva slags roser er egentlig "bestemorsrosene", "prestegårdrosene", "bonderosene" osv.? Det dreier seg om engangsblomstrende roser, og fra gammelt skilles gjerne mellom røde og hvite. Men disse folkelige betegnelsene dekker over et vell av gamle storheter og kulturskatter. Vi håper å kunne bidra til å gjøre det noe enklere og forhåpentlig mer interessant å finne ut av hvilke det dreier seg om, slik at flere får del i gleden ved å gjenoppdage og bringe fram i lyset gamle klenodier. Det handler selvsagt også om å bidra til å hindre at vår felles kulturarv går tapt av ren uvitenhet. Vi starter derfor en serie om gammeldagse roser, basert på samlingene i Den historiske bakken i Rosariet i Arboretet på Milde (se oversikt i *Årningen* 1999).

Vi tar utgangspunkt i den viltvoksende arten fransk rose (*Rosa gallica*) og ser nærmere på noen av dens hageformer, gallicarosene. Dette er hardføre buskroser som blomstrer kun én gang i løpet av sesongen, og drømmer en om å dyrke dem, er det viktig å tenke over følgende: hvor vil jeg oppholde meg i juli, mens rosene blomstrer, mellom Jonsok og Olsok? De fleste vil da være på ferie, og det er dødfødt å plante dem hjemme ved huset. Men kanskje ved hytta? Viktig også å huske at gallicarosenes vakre farger fra lyst rosa til mørkt purpurrødt alltid har mer eller mindre blått, om en vil komponere samplantinger eller male hytteveggen. Forholdsvis lette å dyrke er de, men de trenger stell. Særlig må de beskjæres riktig. Siden blomstene kommer på gammel ved, fra knopper anlagt høsten før, er det viktig å ikke skjære dem ned om våren, slik en gjør med moderne, remonterende roser. Rett etter avblomstring kan en skjære dem tilbake, men ikke mer enn 1/3. Og de skal først beskjæres etter noen år, når de er vel etablert. År om annet kan en også fjerne gamle stammer som ikke lenger bærer godt.

Hvordan kjennes en gallicarose fra andre roser? Dette er ikke lett å svare kort på, men det er to mulige tilnærminger: en kan gjøre seg kjent med noen typiske representanter, gjerne i Rosariet på Milde, og se etter roser som likner. Eller en kan gå mer systematisk til verks. Det krever at en bruker litt tid på å lære seg noen botaniske begreper, og dessuten må en kikke rosene litt nøyer etter "i sømmene". Tabellen på neste side gir noen ledetråder til å sortere rosene i noenlunde naturlige grupper.

Gruppe	Arter	Skudd	Høyde	Torner	Bladverk	Begerblad	Grifler	Blomst	Nype	Blomsterstand	Utbredelse
Pimpinelle-rosor	12	opprett, ofte tallrike sideskudd	til 3 m	Ulike store, rette, tettstilte, ofte med børstetorner; spredte	7-9 (-17) små småblad	helrandete, opprette etter blomstring, varige	frie, arrene dekker åpninga i nypen	hvit, gul, rødlig; duft ±sterk	kjøttfull, sort, rød - gul, kjøttfull stilk, pære- til kuleform	mest énblomstret	Europa - Asia (hageformer)
Gallicaroser Sentifolieroser Damaskrosor m.fl.	5	opprett, ofte tallrike sideskudd	til 2 m	Ulike eller likeformete, slanke, nedbøyde, med børstetorner og kjertelbust; spredte	(3-) 5 (-7) store småblad, læraktige, matte	fjærflikete, tilbakebøyde etter blomstring, avfallende	frie, mer eller mindre langt utstikkende av nypen	hvit, rosa til purpur- til karminrød, ofte fylte, ±sterk duft	±kjøttfull, røde - oransjerøde, kule- til pæreform	1-3-blomstret	Europa - Lilleasia hageformer
Nyperoser	30	opprett, ofte tallrike sideskudd	til 4 m	kloformete, bøyde eller rette, oftest likeformete; spredte	7 (-9) middels småblad, matte, snaue til hårete	fjærdelte el. sj. hele, etter blomstring tilbakebøyde og avfallende eller opprette og avfallende til varige	frie, arrene dekker åpninga i nypen	rosa, sj. hvite, svak duft	±kjøttfull, røde - oransjerøde, kule- til ellipsoform	1-3(-6)-blomstret, rel. langstilket	Europa - Vest-Asia
Dokkeroser Karolinaroser m. fl.	6	opprett, ofte tallrike tynne sideskudd	til 2 m	kort nedbøyd, oftest parvis ved bladfeste	7-9 små til middels småblad, blanke til matt skinnende	hele el. med få sidefliker, utspærte eller noe opprette etter blomstring, avfallende	frie, arrene dekker åpninga i nypen	rosa til purpurrosa, duftende	±kjøttfull, røde, kuleform (±flat), smånøtter kun i bunnen av nypen	oftest flerblomstret	Nord-Amerika
Kanelrosor Mongolrosor m. fl.	44	opprett, slank	til 15 m	rette til bøyde, spredte eller parvis ved blad-feste, kan mangle; ±kjertelbust på blr.stilk	5-11 middels til store småblad, matte	hele eller fjærflikete, opprette etter blomstring, varige	frie, arrene dekker åpninga i nypen	rødlige toner, sj. hvite, duftløse	±kjøttfull, røde - oransjerøde, kule- til amforaform, ofte med hals, smånøtter festet i bunnen av nypen	oftest fåblomstret	Europa - Asia, Nord-Amerika
Klatrosor	22	krypende (klatrende), sj. opprett	til 2 (20 m)	kloformete til bøyde, likeformete, spredte eller av og til parvis ved bladfeste	3-7 (-9) små til store småblad, blanke, snaue	hele eller fjærflikete, tilbakebøyde etter blomstring, avfallende	sammenvokst til smal søyle som stikker ut av nypen	hvite, sj. rødlig anstrøk, duft varierende, også moskus	±kjøttfull, røde - oransjerøde, kule- til ellipsoform	fler- til mangeblomstret	Asia - Europa hageformer
Kinaroser	2	opprett eller klatrende	til 2 (15 m)	kloformete til bøyde, likeformete, spredte	3-7 store småblad, blanke, snaue	hele eller fjærflikete, tilbakebøyde etter blomstring, avfallende	frie, stikker langt ut av nypen	rosa til hvite, sj. røde, ofte fylte, duftende	±kjøttfull, røde - oransjerøde, kule- til ellipsoform	flerblomstret	Kina hageformer
Kastanjeroser	1	opprett, bark avskallende (som bjørk)	til 3 m	rette, parvis ved bladfeste, rettet oppover	9-11 (-15) rel. store småblad	tornlike, tørre og varige	frie, arrene dekker åpninga i nypen	rosa	tørr, tornet, grønnaktig, flat kule, smånøtter på forhøyning i bunnen av nypen	fåblomstret	Japan

Rosa gallica 'Officinalis' fra biskophagen i Eichstätt, Tyskland (Besler 1613).

Det antas at arten *Rosa gallica* opprinnelig stammer fra Vest-Asia, der utvinning av rosen vann var kjent allerede for mer enn 4000 år siden blant medeere og persere. Derfra skal så kulturen ha spredt seg over Kaukasus til Hellas og Tyrkia, og videre til Middelhavslandene. Allerede i det klassiske Hellas og under Romerriket ble det dyrket roser som lignet sorter bevart til vår tid. Men vi vet lite om detaljene når det gjelder sortimentet. Vi har indikasjoner på at romerne spredte gallicaroser og andre av antikkens hageroser ut over Europa, og vi er temmelig sikre på at noen av dem fantes i middelalderens klosterhager i den katolske verden. I det gamle legediktet *De Viribus Herbarum* (Macer Floridus, se Frisk 1949), som går tilbake til førkristen tid,

omtales rosen som blomstenes blomst, og om hagerosene sies at de ikke kun er tjenlige ved sin duft og sin skjønnhet, men er også brukbare i mange slags medisin. Det beskrives bruk av knuste roser eller rosenknopper blandet friske eller som tørket pulver i plastre o.a. til utvortes bruk eller kokt i vin til innvortes bruk. Rosenolje angis også som viktig ingrediens i mange midler. Hvilke roser det var snakk om, er mer uklart, tydeligvis også for forfatteren. Det nevnes at det noen kaller "*rosa emorayda*" (hemorroiderose) må være den samme som "*den røde rose*" eller hva noen kaller "*den ville rose*" og andre "*rosa canina*". Muligens viser det førstnevnte navnet til en gammel bruk av villrosers nyper som middel mot hemorroider (se Fægri 1958), men det kan også tolkes dithen at *Rosa rubra* - det gamle navn for apotekerrosen - er det samme som et velkjent middel mot plager der bak. Vi kan anta at både gallica- og sentifolieroser fantes, men igjen er det lite vi vet sikkert. Det fortelles så mange historier som ikke kan verifiseres. Eksempelvis om hvordan provinsrosen første gang kom til den lille byen Provins like øst for Paris. Knopper av denne rosen, også kjent som apotekerrosen, *Rosa gallica 'Officinalis'*, ble i århundrer brukt i framstilling av medisin i apotekene, som lå side ved side i hovedgaten i byen. Sagnet forteller at byens skytshelgen, Santa Lucence, ble født der i det 7. århundre e. Kr. Hun ble anklaget for urenhet og skulle brennes på

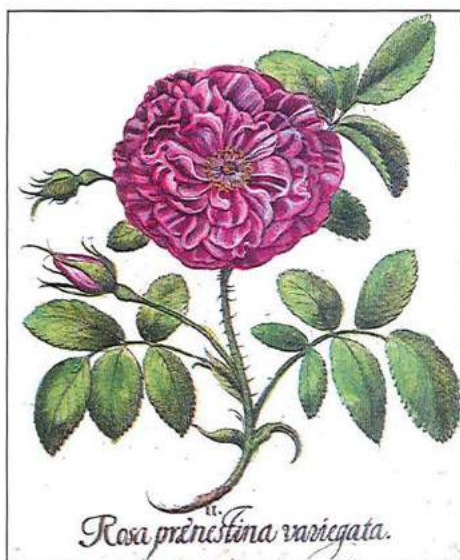
bålet. Men da smeden skulle tenne på, ble de glødende kullene forvandlet til de skjønneste roser, og siden har de vokst på markene der. En senere beretning sier at greven av Champagne, Tibaut IV, som var med i korstogene for å befri Jerusalem fra "de vantro", hadde med eksemplarer av *Rosa gallica* 'Officinalis' tilbake fra Det Hellige Land. Nå finnes ikke *Rosa gallica* i Palestina, og har sannsynligvis ikke vært dyrket der på grevens tid heller (omkring 1240). Han kan kanskje ha fått den med seg på hjemveien, kanskje via Salerno i Sør-Italia, som da lå under normanernes herredømme? Umulig å si. Men Salerno var datidens ypperste senter for legekunst i Europa, og et yndet anløpssted for slitne korsfarere på hjemveg. I et dokument datert 1310 har vi i alle fall belegg for at rosenolje og rosepreparater ble utvunnet av en rød rose dyrket i Provins.

Provins og Provence

Betegnelsen "provinsroser", som ofte har vært brukt om gallicarosene, vil vi helst unngå, siden den lett forveksles med "provenceroser", den gamle betegnelsen for de tettere fylte sentifolierosene ("hundrebladsroser") utviklet fra *Rosa xcentifolia* 'Major', som i århundrer har vært dyrket i landskapet Provence i Sør-Frankrike (vi skal se på dem i et senere nummer av *Årvingen*). De to betegnelseene er i eldre litteratur sauset sammen slik at det nå er temmelig umulig å vite om forfatterne har hatt gallica- eller sentifolieroser i tankene. Lange (1999) antyder eksempelvis at apotekerrosen skjuler seg bak betegnelsen "Provans Rosen" i den første danske hageboka, mens den første hagebok gitt ut i Norge setter likhetstegn mellom "Provintz-Roeser" og "Centifolie".

Apoteker og urtegårder

Når gallicaroser første gang kom til Norge, vet vi ikke. Som nevnt tyder mye på at munkene dyrket dem i sine urtegårder her allerede i Middelalderen. Sannsynligvis var utvalget begrenset til apotekerrosen og dens nærmeste slektninger. Etter reformasjonen omkring 1535 kollapset for en stor del munkenes system for produksjon og leveranser av medisinalvekster. Og det tok et par mannsaldre før de første apotekere, mest hollendere, innvandret. Men snart ble det anlagt apotekhager, og de første vi vet om, kom i Bergen mot slutten av århundret. Først i 1688 fikk byen sin første apoteker med farmasøytisk utdanning, Johan de Besche. Han skulle bli den første av tre generasjoner apotekere i byen med dette navnet. Da han kjøpte Svaneapoteket av sin forgjenger, Henrik Bladt, fulgte det med en hage i nordenden av Lille Lungegårdsvann. Vi må tro at en utdannet mann også visste å dyrke de vekster datidens "Kräuterbücher" (urtebøker) foreskrev i hagen. Blant disse var nettopp apotekerrose og sentifolierose viktige. Apoteker de Besche nr. 2, Johan

Rosa gallica 'Versicolor' fra biskophagen i Eichstätt, Tyskland (Besler 1613).

Peter, tok over i 1731 etter at han kom hjem fra Tyskland, der han hadde avlagt eksamen som farmasøyt året før. I sin læretid var han hele 12 år utenlands - bl. a. i Lübeck, Dresden, Berlin og Leipzig, og var sikkert vel kjent med det ypperste i europeisk farmasi og apotekerkunst. Han skaffet seg også et "Herbarium Vivum" (datert 1719) der han samlet og presset planter han måtte kjenne - og trolig dyrke i familiens hage. Herbariet er bevart i Bergen Museum, og mange av plantene kan vi fortsatt kjenne igjen. Blant dem sentifolierose (kalt *Rosa Provincialis major*) og apotekerose (kalt *Rosa Rubra*). Den første ble særlig brukt til rosenvann og rosenolje for duftens skyld, mens den andre inngikk i

preparater med adstringerende virkninger, muligens for sitt innhold av tanniner. Bevis for at de ble dyrket i Svaneapotekets hage er herbariet likevel ikke, men nærmere kommer vi neppe: han har hatt kunnskapene, og apoteket trengte friske eksemplarer til sine remedier. Neppe tilfeldig da at den første beskrivelse av rosendyrking i byen finnes i et lite skrift - nærmest en handelskatalog - utgitt på denne tida (Garman 1753), der det også gis tilbud om å være behjelpelig med poding og okulering.

Blot til Lyst..... og foredlingen skyter fart!

Om rosene var kjent for apotekerne, ble de også dyrket for pryd. Vi vet det ikke, men må tro at den første lutherske biskop i Bergen etter reformasjonen, Gieble Pederssøn, i sin "Lyst-Have" har latt sin gartner Adrian Urtegaardsmand fra Flandern dyrke adskillige roser - kanskje importert fra Holland, der foredlingen allerede var kommet langt. Gieble "som selv var en erfaren Mand udi det der henfører til Botaniquen" hadde sitt eget herbarium med og presset systematisk nye vekster på sin vei. Skjebnen til dette herbarium kjenner vi ikke, men sannsynligvis gikk det opp i flammer da bispegården brant i 1623 - eller i 1640. I de første danske og norske hagebøker, som kom like etter, er det også snakk om rene lysthager, og roser anvises plantet som hegn omkring hagen eller langs gangene mellom de firkantete feltene (kvarterene) datidens hager var delt i. Vi må således

tro de var tenkt brukt mest til pryde, de "100 proveins Rosen" innkjøpt fra Hamburg til den hagen prins, senere Kong Christian IV av Danmark - Norge, anla ved Nykøbing Slot i 1643. Og da Kong Frederik III utskrev 200 norske soldater til utførelsen av sin storslåtte Frederiksdal Have ved København, var det neppe apotekenes behov det gjalt. Kanskje fikk noen av de menige ordre om å delta ved utplanting av de "2000 Provientz og andre Roser" som i 1671 ble levert av Generalpostmester Paul Klingenberg. Vi vet at "Lyst-haver" ble alt vanligere hos velhavende byborgere over hele Europa på 1600- og 1700-tallet. Det er sannsynlig at Christian Gartner, selv om han i sin "Horticultura" utgitt i Trondheim 1694, ikke skiller mellom "Provintz-Roeser" og "Centifolieroser", har plantet dem begge. Fra Baade (1768) har vi i alle fall pålitelige opplysninger om at *Rosa gallica* ("Provinzrosen") og dens varietet *versicolor* fantes hist og her i byens hager.

Utvalget av hageformer av gallicaroser tok til å øke mot slutten av 1600-tallet, mye som følge av at hollandske foredlere da begynte å formere roser fra frø. Dermed fikk de fram en større variasjon enn tidligere hadde vært kjent. Nederland var en ledende sjøfartsnasjon og drev utstrakt handel. Mange sjeldne og kostbare planter, også roser, kom fra 1500-tallet av til den botaniske hagen i Leiden, og ble derfra kjent for gartnerne, kom ut i handelen og ble plantet i store antall, først i adelens slottshager, senere i byborgernes. Fram til gjennombruddet for fransk roseforedling i første halvdel av 1800-tallet, sto nederlandske foredlere for mye av nyskapingen. En katalog utgitt av den franske kongens gartner i 1790 omtaler 195 roser som kan dyrkes på friland, og interessant nok angis flere titalls av hageformene med nederlandske navn og sies å være kommet fra Holland.

Omkring 1800 var roser høyeste mote i det franske aristokrati og borgerskap. I billedkunsten er knapt en eneste av datidens vakre damer avbildet uten roser - i håret eller hånden. Napoleons hustru, Keiserinne Josephine var også fascinert av vakre blomster og storslagne parker. Ved sitt slott La Malmaison etablerte hun fra 1804 til 1814 de største samlinger hageroser noen til da hadde sett. Det eksisterer ingen samtidig katalog over samlingene, men de omfatter etter hvert det meste som kunne oppdrives på det europeiske kontinentet, trolig omkring 250 ulike slag, deriblant så vidt vites 167 sorter gallicaroser. Hun var egenhendig engasjert i å skaffe nye sorter til sine samlinger, og korresponderte med de ledende foredlere og rosegartnere i Europa. Hun utnyttet sine forbindelser til det ytterste og sendte gartnerne til England. En av hennes mest betrodde gartnerne, iren John Kennedy, hadde fripass gjennom både de franske og engelske linjene og greide å komme over Kanalen. Tilbake kom både britiske gartnerne og roser. Også familien ble mobilisert: eksempelvis fikk hun via sin nieses mann, postdirektør de La Valette, sendt alle roser dyrket av Catherine av Württemberg ved slottet Weissenstein i Tyskland. I følge fakturaene for innkjøp til slottet, framgår likevel at de fleste leveransene av roser var signert André Dupont (1756-1817) i Paris. Han var postfunksjonær, men også selv ivrig rosesamler og drev egen foredling. Han var blant

*Gallicaroser i
Vilrosebakken,
Arboretet på Milde: i
forgrunnen R.
×richardii, deretter
'Frankfuri',
R. gallica og
'Andersonii'
(foto: forf.).*

de første som planmessig krysset roser ved å pollinere for hånd, og var dermed i stand til å få fram større variasjon enn noen tidligere.

Duponts samling var blant de største omkring Paris, bare Vilmorin, Descemet og Godefroy kunne måles med ham i så henseende, og de drev profesjonelle planteskoler. Den største av dem alle var Jacques-Louis Descemet (1761-1839). Han var den første som rutinemessig tok i bruk krysninger i foredlingen, og tilskrives alene om lag 100 nye gallicasorter. Hans virke i Frankrike fikk likevel en brå slutt. Da engelske tropper i 1815 inntok Paris, ble rosefeltene med omlag 10.000 nye frøplanter og notater ødelagt. Mesteparten av sortimentet fantes imidlertid hos hans samtidige kollega, Jean-Pierre Vibert (1777-1866), som fortsatte foredlingen og overtok virksomheten. Descemet selv måtte rømme landet og ble senere direktør for den botaniske hagen i Odessa. På tross av keiserdømmets fall i 1814, hadde Josephines interesse for roser smittet, og dermed fikk foredlerne det travelt: mellom 1804 og 1828 ble det markedsført mer enn 1200 nye sorter av gallicaroser! Mange av dem var døgnfluer, men adskillige fant veien til andre land, og ble kjent som franske roser. Gallicaroser var også viktig utgangspunkt for nye rosegrupper. Portlandrosene antas å ha kommet til ved krysning mellom apotekerrosen og en høstblomstrende damaskrose. Dette vil vi titte nærmere på i kommende numre av *Årningen*.

Den største samlingen gallicaroser befinner seg i dag i rosariet l'Hay-les-Roses ved Paris, som har bevart om lag 200 av disse kulturminnene. Dessuten finnes mange i Rosarium Sangerhausen i Tyskland. Det arbeides fortsatt med å spore opp sorter som er tapt, og i dag vet vi om noe slikt som 300 av dem i live. Ofte er de funnet igjen på uventede steder, langt fra slottshagene de en gang prydet. Kanskje vil de dukke opp i norske fjorder og grender, skjult bak betegnelser som "røde prestegårdsroser", "bonderoser" o.l.

Fransk rose (*Rosa gallica*)

Rosa gallica Linné - Species plantarum 1: 492, 1753. (*R. rubra*, *R. sanguinea*, *R. provincialis* Mill., nom. illeg., 'Essig-Rose', 'Rose de France'). Fargekode: 2065-R30B/1040-R30B.

Den franske rose er av flere årsaker vanskelig å beskrive presist. For det første er den i naturen en ganske variabel art, som krysses lett med nærstående arter. Dessuten har den gitt opphav til flere viktige kulturrosor, som til dels er svært gamle. Det er derfor flere oppfatninger av hvordan *Rosa gallica* "egentlig" ser ut. Og sist, men ikke minst, er den uløselig knyttet til mytene og religiøse ritualer, til diktningen og estetikken. Botanikere er enige om at *Rosa gallica* er en ganske lav rose, som brer seg utover med tallrike opprette, 40-80 cm høye skudd og kan dekke større felter. Skuddene har kraftige, slanke, litt nedbøyde torner blandet med mindre busttorner, og oftest er disse blandet med kjertler, slik at selv fine kvister er røe og litt klisne å ta i. Bladene er mer eller mindre læraktige med hår på nervene under, og har 3-5 småblad der randen er 1-2 ganger sagtannet og hver tann er utstyrt med en liten kjertel. Blomstene, som er enkle med 5 kronblad, kjennes på en oftest dyp purpurrosa farge innvendig og lysere utside. Den er også en av de få villrosene med sterk duft. Nypene er nesten kulerunde, ganske lyst oransjerøde, og beholder begerbladene stående nokså tvert ut til sidene. I dag er det ikke lett å avgjøre om villforekomstene er opprinnelig naturlige eller skyldes at den er unnslettet fra kultur og har etablert seg på nytt. Men den finnes gjennom Mellom- og Sør-Europa fra Belgia og Midt-Frankrike til Nordøst-Tyrkia og Kaukasus, og ulike områder har ulike former. Det er fra gammelt av beskrevet en mengde lokale arter og varianter, som i nyere tid har vist seg best å kunne oppfattes som hørende til én art. Eksempelvis dyrker vi en form, *Rosa gallica* 'Pumila', som tidligere ble oppfattet som art (*R. pumila* Jacq.), og har vært i kultur minst siden 1789. Den er lavere enn vanlig for arten, og bladene har oftest 6 (ikke 5) små elliptiske til runde småblad. Den skal være utvalgt av en villform funnet i Spania (?) og Italia. Vi har ellers fått inn franske rosor fra flere

Rosa gallica (foto: T. Pouli).

Rosa gallica (foto: forf.).

kilder, både levende planter fra kommersielle leverandører og frø samlet i naturen via frøbytte med andre botaniske hager og arboreter. Små, spinkle busker vi har fått opp fra frø samlet i Levice-distriktet ved Tesmak i Sahy i Slovakia av M. Velicka (levert av Arboretum Novy Dvur), fortjener å nevnes. De har de mest fortryllende roser med vidunderlig duft. Men hver blomst varer kun kort tid, så en må passe på som en smed for å få med seg opplevelsen!

Naturhybrider med *Rosa gallica*

Rosa gallica, fransk rose, er kjent for lett å krysse seg med andre arter. Dette har skjedd i naturen ved flere anledninger, og noen av formene dannet slik, er havnet bak hagegjerdet og derfra ut i handelen. Enkelte av dem har vist seg å trives godt på Vestlandet, og vi vil gjerne framheve dem.

'Complicata' (foto: T. Pousi).

'Complicata' - introdusert av Fröbel, Sveits 1895 (*R. xcomplicata* Grenier 1864 p.p., *R. gallica* var. *complicata*). Fargekode: 1040-R40B - 1060-R30B / 0530-R50B.

Jean Charles Marie Grenier, professor i zoologi og botanikk i Besançon, beskrev i 1864 en vakker rose han fant vill i åsene i Jura i Frankrike under navnet *Rosa complicata*. I 1890-årene ble den tatt i kultur av Otto Fröbel, som drev en velrenomert planteskole i Zürich, og han introduserte den i handelen. Fröbel leverte også til det berømte rosariet i l'Hay ved

Paris, der arten ble plantet i 1902. Jellett et al (1997) har påvist at denne rosen ikke stemmer helt med Greniers beskrivelse. Den dyrkede planten er adskillig større og mer robust, ikke minst i blomstene. Hageformen har vid vekst (1-2x2.5-3m) med buete skudd og kraftige, glatte greiner spredt besatt med ensartete og kraftige - som unge røde - torner. Bladverket er fyldig, rent grønt og fast til noe læraktig. Bladene har (3-)5-7 bredt elliptiske, langt tilspissete og snau småblad; midtnerven under, akselblad og bladstilk har spredte kjertler, bladstilken i tillegg små torner. Bladranden er ±enkel og spisst tannet og meget spredt langhåret. Akselbladene er smale. Blomstene er purpurrosa med lysere senter og bakside, ca. 11-15 cm i diameter og lukkes om natten. Hvert av de 5-7 kronbladene har en karakteristisk fold (*complicata* = sammenbrettet), og blomstene dufter lett og

godt. Om høsten dannes nesten kulerunde, oransjerøde nyper med varig, ufliktet beger. Plantene vi har fått via nordiske planteskoler stemmer ikke i alle detaljer med beskrivelsen av plantene i Rosarie de l'Hay. Våre har kraftig krokboøyde, ikke "tynne, nåleformete og litt bøyd" torner, og bladranden mangler kjertler. Avvikene til tross, rosen er meget vakker. Dertil trives den godt på Vestlandet, får lite skader av vind og tåler en god del regn. Enkelte år kan frosten ta greinene noe ned, men veksten er sterk og vil snart fylle ut det tapte. 'Complicata' regnes ofte blant de opprinnelige formene av *R. gallica*, men avviker tydelig fra denne, og nyere undersøkelser tyder på at det dreier seg om en hybrid mellom *R. gallica* og steinnype (*R. canina*).

'Andersonii' (foto: forf.).

'Andersonii' - introdusert av Hillier & Sons, England, før 1910? (*R. xandersonii*). Fargekode: 1050-R40B/0540-R30B.

Så vidt vi har kunnet bringe på det rene, er denne rosens utgangspunkt en frøplante av steinnype (*R. canina*) eller kjøtttype (*R. dumalis*) alet opp hos Hillier & Sons i England. Antakelig ga fransk rose pollenet. Busken, som blir 2x3m, har mange likhetstrekk med 'Complicata', men blad og blomster er mindre, og de buede greinene er tettere besatt med "blødtørstig" kraftige og kloformete torner. Dessuten er bladene hårete på nervene under, og begeret er tydelig fliktet. Blomstringen er praktfull og varer lenge, men duften er sparsom. Tallrike avlange, oransjerøde nyper gir farge om høsten. 'Andersonii' er absolutt en av de bedre "villrosene", og ser ut til å trives godt her vest.

'Waitziana' - introdusert før 1874 (= *Rosa xwaitziana* Tratt.?, *Rosa xmacrantha* Desp., *Rosa waitziana* var. *macrantha*). Fargekode: 0520-R10B - W.

Vi har en "gammel travet" i Rosariet under dette navnet, som kom fra Vagn Petersens planteskole i 1978. Vår rose stemmer ikke med beskrivelsen av *Rosa xwaitziana* hos f. eks. Krüssmann (1974), som oppgir blomsterfargen til "oftest dyp rosa" og sier nypene gjerne faller av før de modnes, men derimot med hans gjengivelse av *R. xmacrantha*. Sistnevnte stemmer også godt med Gustavssons (1998) beskrivelse av 'Waitziana' (lyse blomster, tallrike nyper). Til rose å være, danner våre eksemplarer uvanlig tette og friskt grønne busker, som tidlig i juni lyser

'Waitziana' (foto: forf.).

stilken under). Begerbladene er smale og nesten uten fliker. Nypene er vakkert oransjerøde og blanke. Igjen en rose som synes å trives godt på Vestlandet, og som fortjener en plass i større hager og parker.

opp med 5-6 cm store, svakt duftende og helt lyst eplerosa blomster som snart blekner til hvitt. Busken blir ca. 1,5 m høy, og setter rikelig med rotskudd (vanskelig å bli kvitt!), tornene er kraftige, brede og nesten rette (nedbøyde i spissen). Bladene har 7-9 bredt elliptiske, enkelt sagtannete og nesten snaue småblad (kjertler mangler, kun spredte torner på midt-

Mumierose, *Rosa xrichardii* (foto: T. Pousi).

snaue. Blomstene er lyst rosa til hvite, store (til 9 cm) og nesten enkle med 7-8 kronblad og har langt utstikkende arr. Duften er meget karakteristisk, litt "medisinsk" à la visse håndkremer, og har vært sammenliknet med lukten av moskus, et duftstoff utvunnet av duftkjertler hos hjortedyr (og bisamrotter?) og brukt i parfyme. Moskusduft hos roser utsondres fra pollenbærerne, ikke kronbladene, som i andre roser. Mumierosen er kjent i kultur i bl.a. Egypt siden mer

Mumierose, den hellige rose,

R. xrichardii - i kultur før år 100 f. Kr., til Europa 1902 (*R. sancta* A. Rich., non Andr., 'Sancta'). Fargekode: 0530-R20B - 0505-R20B.

Vi har fått denne rosen fra ulike kilder under navnet *Rosa xrichardii*, som stemmer med gjengs oppfatning i nyere litteratur. Men våre planter stemmer vel så bra med *R. xpolliniana* beskrevet av Sprengel (1815) utfra en rose han fant i Nord-Italia (se Thomas 1974). Om det dreier seg om én eller flere former, gjenstår å se. Men vakker er den, og en brukbar markdekker med sin brede, krypende vekst og blågrønne, matt skinnende blad. Kraftige krotorner hører også med. De fem småbladene er dobbelt kjerteltannet langs randen og

enn 100 år før vår tidregning. En antar den er en krysning mellom *R. gallica* og *R. phoenicia*, en klatrerose som finnes ved det østlige Middelhav fra Hellas og Palestina til Irak. *R. ×polliniana*, derimot, antas å være oppstått fra en krysning mellom fransk rose og åkerrose (*R. arvensis*), en annen klatrerose, og slike finnes (i litt ulike former) der de to artene forekommer sammen.

Klassiske hageformer av fransk rose: "typiske" gallicaroser

Med "typiske" gallicaroser forstår vi apotekerrosen og dens nærmeste slektninger. Deres historie går langt tilbake. De var kjent over hele Europa før hollenderne gjorde gjennombrudd med frøforedling. Antakelig er de alle fra lenge før reformasjonen, og hørte klosterhagene til. Der ble de først og fremst dyrket som nyttevekster, for medisin og kosmetikk, og mye tyder på at sortementet, som legerådene, har endret seg lite siden Hippokrates og legekunstens tidligste tider.

De klassiske gallicarosene har mange likhetstrekk, og karakteristisk er skudd med ulike store, mest små og tynne, ±rette til nedbøyde torner. Bare kraftige langskudd (ettersommer) kan være tett besatt med torner, senere sees de mest på gammel ved. Mindre greiner er rue av kjertelbust. Bladverket er rynket og læraktig med (3-)5(-7) store, bredt til avlangt elliptiske og butte eller noe tilspisete småblad med hjerteformet eller tverr grunn. Undersiden har lange hår på hovednervene, og midtnerven er ru av kjertelbust og enkelte torner. Randen er noe nedbøyd, bredt, grunt og ujevnt enkelt til dobbelt kjerteltannet med lange hår (cilier). Torner og tenner på bladene er skarpe, og etter at vinden har rusket i buskene, blir bladene gjerne misfarget brune. Begeret er sterkt fliket, og liksom blomsterbunn og -stilk, har det kjertler. Blomstene sitter gjerne 3 (2-6) sammen, er doble til lett fylte (15 til vel 30 kronblad) og ca. 10-15 cm i diameter. Fargen er karminrød med purpurrøde årer og noe lysere revers. Duften er søt og god. Om en ikke klipper blomstene av etter hvert, vil det dannes oransjerøde nyper som modnes seint (sjeldnere hos de fylte sortene). Nypen er rund med ganske bred skive (discus) omkring griffene som stikker 3-4 mm ut.

Apotekerrose, provinsrose, 'Officinalis'

- dyrket i Frankrike før 1310? (*Rosa rubra*, *R. gallica duplex*, 'Rosier de Provens', 'Red Rose of Lancaster'). Fargekode: 2065-R20B - 2050-R40B / 1060-R30B.

Apotekerrosen er en ganske lav busk med tallrike opprette, slanke skudd (til 0,8×1-1,2 m) med avlange småblad med hjerteformet grunn. Blomstene er store og halvfylte (15-25 kronblad), dypt purpurrøde med karminrøde årer, og blåner mot slutten. Duften er god, men ikke av de aller sterkeste. Meget hardfør er den, men greinene er relativt svake, og regn og vind gir lett legde i bedet. Apotekerrosen ble i mange århundrer dyrket i Provens, en liten by i grevskapet Champagne sørøst for Paris, og er derfor mest berømt som provinsrosen, 'Le

Rosa gallica 'Officinalis', apotekerrose eller provinsrose (foto: T. Pousi).

helt troverdig, men navnet - 'The Red Rose of Lancaster' - er blitt hengende ved rosen. Rosens ry og popularitet brakte den ut i verden, også til Norden. Vi får stole på Lange (1999) når han oppgir at apotekerrosen var kjent i Danmark allerede i første halvdel av 1600-tallet under betegnelser som "Alabandicae" eller "Rosa tridentifolia rubra elegantissima". Sannsynligvis var den godt kjent også i Norge, selv

Rosa gallica 'Versicolor' (foto: T. Pousi).

Rosier de Provens'. Produksjonen av rosenknopper (åpne blomster ble ansett som mindreverdige) til apoteker og parfymier var viktig næringsvei for byen: rose-preparater ble brukt i "sammentrekkende" såvel som "laxerende" remedier for de fleste lidelser, fra fordøyelsesplager og betennelser til hemorroider og blodsykdommer, fram til etterspørselen kulminerte på slutten av 1700-tallet. Legenden vil ha det til at hertugen av Lancaster i 1279, i jakten på opprørere mot den engelske guvernøren i Frankrike, kom til Provens, og der fikk se den vakre røde rosen. Han valgte den så som sitt, og siden det engelske kongehus' emblem. Historien er kanskje ikke

om vi ikke vet noe sikkert før fra apoteker Johan Peter de Besches herbarium fra 1719. Og skal vi tro beskrivelsene hos skribenter fra siste del av 1700- og det tidlige 1800-tall, var den røde gallicarosen (antakelig apotekerrosen) nesten like vanlige å se i hagene som sentifolieroser. Apotekerrosen er i alle fall den eneste vi så langt har funnet stående igjen etter gamle hager her til lands.

'Versicolor'

- før 1583 (*Rosa gallica* var. *versicolor* L., 'Rosa Mundi', 'La Villageoise', 'Provins Oeillet', 'Provins Panaché', 'Variegata'). Fargekode: 2065-R20B - 0530-R20B/1070-R20B - 0520-R20B.

Polkagrisrose kaller svens-kene den for blomstens fest-lige røde og hvite striper. Bortsett fra dette, er 'Versicolor' svært lik apotekerrosen. Den er sannsynligvis oppstått som en mutasjon fra apotekerrose gjentatte gan-ger, og reverterer ofte til den ensfargete formen. Den er hardfør og sykdomsresistent, og ser ut til å tåle vær litt bedre enn sitt opphav. Navnet 'Rosa Mundi' (bokstavelig oversatt "Verdensrosen") skriver seg muligens fra Kong Henry II av Englands elskerinne, Rosamund Clifford, som døde i 1176. Mer sikkert er at den stripete formen av apotekerrose som beskrives av Clusius fra botanisk hage i Leiden i 1583, svarer til 'Versicolor'. Den er dessuten avbildet fra hagen til biskopen av Eichstätt i 1613. Når sorten første gang kom til Norge er uklart, men den nevnes av Peder D. Baade fra Trondheim i 1768.

Konditorrose, 'Conditorum'

- dyrket i Ungarn, muligens før 1600 (*Rosa gallica* var. *conditorum*, 'Hungarian Rose', 'Tidbit Rose', 'Zuckerrose'). Fargekode: 2070-R20B (årer: 2070-R30B) / 1070-R20B.

En smal, relativt høy busk med kraftige greiner (til 1,7×0,9 m). Bladverket er grovt med store, ganske brede og butte småblad. Blomsten har vel 30 kronblad, men er relativt liten (til

Rosa gallica 'Conditorum', konditorrose,
(foto: D. Ducrocq).

ca. 10 cm). Fargen er, liksom duften, ganske sterk. Det antas at konditorrosen er identisk med 'Zuckerrose' som nevnes allerede på slutten av 1500-tallet fra Frankfurt, og trolig var det denne rosen man i Ungarn dyrket for produksjon av rosenvann og til ulike slag konditorvarer allerede på 1600-tallet. Herfra ble den i alle fall introdusert i vesteuropeisk hagebruk av Georg Dieck i 1889. Når den kom hit til lands vet vi ikke, men dens norske navn er gammelt.

'Tuscany'

- England før 1596 ('Old Tuscan', 'Old Velvet Rose'). Fargekode: 5040-R20B/2565-R20B.

Denne smalt opprette busken blir vanligvis ikke mer enn 1,2 m høy. Greinene er nesten tornløse, men rue av kjertler og bladene har smale småblad (6×2,5 cm) som er tydelig dobbelt kjerteltannede. Blomstene, som er ganske små (5-6(-10) cm i diam.) koppformete og halvfylte med godt synlige gule pollenbærere, utmerker

'Tuscany' (foto: T. Pousi).

tidlig 1800-tall, men 'Velvet Rose', som nevnes fra England så tidlig som hos John Gerard (1596), må være denne. 'Tuscany', som er engelsk for Toscana i Italia, har vært tydet til at rosen kom derfra en gang i tiden, men dette er ikke nevnt før i 1837, så vi får ta den teorien med en ekstra klype salt. 'Tuscany' er følsom for stråleflakk og liker ikke regn og sterk vind. Den kan også ha problemer med å finne seg til rette etter planting, så beskjær kun lett de første årene.

seg ved sin svært mørkt karminrøde farge. Kronbladene er dertil fløyelskledte på innsiden, og enkelte har en hvit stripe. Duften er sterk. Tradisjonen vil ha det til at det er denne rosen som lenge ble kalt 'Old Velvet Rose' eller 'Old Tuscany', og dermed er en av de eldste gallicarosene. Merkelig nok har den ikke vært kjent i Frankrike før

Frankfurt, Agatha og Keiserinne Josephine

Agatharoser eller frankfurtrosen har også vært kalt kirkegårdsrosen, antakelig fordi de har vært funnet gjenstående på kirkegårder og i gamle hager. De skiller seg fra de typiske gallicarosene i flere trekk: Bladene har svært markerte og mange sidenner (omlag 15 par), hvilket gir dem et ribbemotiv som er meget karakteristisk når en først er blitt oppmerksom på det. Felles for de tre sortene vi har i samlingen, er dessuten en uvanlig sterk og frisk duft, og i motsetning til de fleste gallicaroser, stikker griflene ikke tydelig ut av nypen. Det fantes ganske mange slike i første del av 1800-tallet. For øvrig er dette neppe noen naturlig gruppe, men samlere ganske ulike krysningsformer, som også har ulik historie. Den ene er trolig kommet fra Frankfurt i Tyskland og har en historie tilbake til reformasjonens dager. Andre har røtter i Holland eller Frankrike, og mange av dem, spesielt de velduftende formene, er høyst sannsynlig oppstått som krysninger mellom gallica- og damaskrosen. Blant de mange rosene som omkring 1815 florerer med 'Agatha'-navn, skjuler det seg antakelig former som svarer til rosene som mer enn 200 år tidligere gikk under navn som *Rosa sine spinis* (rosen uten torner) og senere ble kjent under navnet *Rosa francofurtana*. Muligens er disse oppstått fra krysningen mellom fransk rose og bergrose (*R. pendulina*).

'Frankfurt' - muligens dyrket før 1583 (*Rosa* \times *francofurtana* Münch 1774, *R. campanulata*, *R. germanica*, *R. turbinata*, *R. gallica* 'Splendens', 'Valamorosen'). Fargekode: 3060-R10B blånende til R20B / 2065-R20B.

'Frankfurt' danner opptil 2m høye, brede såter med glatte greiner. Tornene er få og nokså ensartete, kraftige og \pm krumme, de finnes spredt på grove stammer eller parvis ved bladfestene på unge skudd. De (3-)5-7 småbladene er nesten snaue, men kan ha spredte lange hår og noen få, lyse kjertler på nervene på undersiden og langs randen (som er tydelig nedbøyd). Blomstene er mørkt blodrøde til karminrøde, ca.10 cm og doble. Nypen er skarlagensrød, med en karakteristisk form: en urne med tydelig avsatt hals. 'Frankfurt' har muligens opphav i en hybrid mellom fransk rose og kanelrose (*R. majalis*). Den har ført en omtumlet tilværelse i litteraturen, og har mange navn. Mye tyder på at den skjuler seg blant de mange rosenavnene i 1500-tallets urtebøker som neppe lar seg bestemme entydig. For Redouté var denne rosen kjent som *Rosa turbinata*, mens han under navnet *R. \times francofurtana* har gjengitt en agatharose som minner om 'Agatha' eller 'Imperatrice Josephine' (se nedenfor). I Norge har den lenge vært i salg som *R. gallica* 'Splendens', et navn som også brukes i våre naboland. Rosen er meget hardfør og forvilles lett. Finnene kaller den gjerne 'Valamorose', etter det berømte klosteret i Valamo i Øst-Finland, der rosen etter sigende skal være svært gammel. I østerled treffes den ofte nærmest viltvoksende. Hos oss er den mye plantet i nyere tid, særlig øst- og nordpå, dessverre også i gamle hager. Dermed er det nå nærmest umulig å avgjøre om den er gammel eller nyplantet i et restaurert anlegg.

'Frankfurt', nyper (foto: T. Pousi).

'Frankfurt' (foto: T. Pousi).

'Agatha' (foto: D. Ducrocq).

'Agatha' - Frankrike før 1811? (*R. gallica* 'Agatha', *R. ×francofurtana* 'Agatha', *R. turbinata*). Fargekode: 1050-R30B / 1040-R30B, blånende til R40B.

Som 'Frankfurt' er 'Agatha' en svært hardfør og kraftig buskrose (til 2m og mer), men er i motsetning til denne ganske tett besatt med slanke, nedbøyde torner i ulike størrelser (noen kraftige). Bladene er enkelt tannete, nokså brede og læraktige. Blomsten er stor, lett fylt og duftende, men blir snart litt "lurvete" å se til, og har enkelt, ufliket beger. Mest karakter-

istisk er likevel den svært brede blomsterbunnen, Den har enda til en kraftig valk (et hypanthium) som bærer begerbladene, og fortjener virkelig betegnelsen turbinat, dvs. omvendt kjegleformet (som en gammeldags snurrebass). Ingen kan si med sikkerhet når og hvor denne rosen oppsto. Sitt navn skal den ha fått etter Santa Agatha, en av de første kristne martyrene som ble torturert til døde av guvernøren av Sicilia etter at hun hadde avvist hans amorøse tilnærmelser.

'Impératrice Joséphine'

- Descemet, Frankrike før 1815 ('Empress Joséphine'). Fargekode: 1060-R30B / 1050-R30B.

Igjen en kraftig buskrose som blir bredere enn gallicarosene (til 1,2x2m). Torner er det sparsomt med, bare noen tynne, nedvendte på eldre stammer. Bladene har tydelig ribbe-nervatur, er faste og skarpt enkelt-tannet. Sammenliknet med 'Agatha' er blomstene større, tettere fylte, og danner en vakker rosett med kronbladene i firedelt mønster. Beggerbladene er store, flikete og bladformete. Rosen

har sitt navn etter keiserinne Josephine, Napoleons hustru, og er høyst sannsynlig fra Descemet. Vi har fått inn stiklinger av en "rød prestegårdsrose" fra Øksendal, og etter bladene å dømme må det være keiserinne Josephines rose som har levd ubemerket der til vår tid.

'Impératrice Joséphine' (foto: forf).

Hageroser fra 1800-tallet etter La Malmaison

Aktiviteten som ble generert omkring La Malmaisons hager, betydde enormt for roseforedlingen i Frankrike. I keiserinne Josephines hager gikk de dyktigste gartnerne inn og ut, og malere og botanikere var engasjert i å dokumentere de mange eksotiske vekstene i bilder og tekst. Nye teknikker ble tatt i bruk, og snart kom et vell av nye rosesorter på markedet. I sin *Rosetum Gallicum* (1828), listet Desportes alle rosene som var kjent på denne tid i Frankrike. Av de 2562 sortene han nevner, er 1213 gallicaroser. Av disse mangler informasjon om 332, bortsett fra navnene. Av de resterende kom 316 fra Nederland (også det som ble Belgia i 1831), mens hele 565 var alet fram av franske foredlere. I 1848 var det allerede introdusert mer enn 2000 gallicasorter bare i Frankrike, og av disse sto Jean-Pierre Vibert for mer enn 500. En annen produktiv foredler var Auguste Mieliez (død 1860) som drev med bl. peoner og roser ved Lille i Nord-Frankrike. De to sto for om lag halvparten av alle gallicaroser som kom i salg i Frankrike fra Napoleons fall og fram til midten av århundret. I perioden 1815-1830 (Restaurasjonen) møter vi uvanlig mange roser med navn etter franske adelsmenn og -kvinner. Senere, under den 2. republikk, skifter navnemotene, og det blir betydelig lenger mellom de adelige. Her er også eksempler på roser foredlet fram i England, Nederland og det nylig uavhengige Belgia. Roseproduksjon begynte i denne perioden å utvikle seg til industri og "big business", der nye sorter blir markedsført - og forsvinner - i stadig økende takt. Mange av sortene fra denne perioden er i dag forsvunnet, eksempelvis er kun et dusin av Viberts gallicaroser fra før 1828 fortsatt med oss. Hvor mange av dem som nådde vårt land er uvisst. Vi får tro noen ble kjøpt inn til velhavende borgeres prydhager. Men de hadde trolig en ganske beskjeden og kortvarig suksess. Blant hundrevis av sorter nevnt av Schübeles i 1880-årene, er således 'Duchesse de Montebello' den eneste. Moten hadde da for lengst skiftet til bourbon- og remontantroser.

'Anaïs Segalis'

- Vibert, Frankrike, 1837.

Den er kraftigere av vekst enn de fleste i sin gruppe (til 1.4×1.2 m) og kjennes ved at bladene oftest bare har 3 småblad. Blomsten er en tett fylt og duftende rosett i karminrosa som ganske snart blekner fra periferien og innover. Mange vil regne sorten blant sentifolierosene. Den belgiske foredler Parmentier skriver i sin katalog for 1841 at dette er en av hans sorter.

'Anaïs Segalis' (foto: D. Ducrocq).

'Assemblages des Beautés' (foto: D. Ducrocq).

Så når Vibert fire år tidligere lanserte den, må vi tro han har fått den fra sin kollega for å prøve den i det franske markedet. Den virkelige Anaïs Ségalis (1814-1895) var kjent som poet. Som 22-åring hadde hun allerede hatt suksess med to diktsamlinger i Frankrike, og Vibert var tydeligvis imponert.

'Assemblage de Beauté' - Général Delaage, roseamatør i Angers, Frankrike, ca. 1823 ('Rouge Éblouissante').

Dette er en rank busk (til 1,4x0,9 m) med spredte torner og "nett", mørkegrønt bladverk, ganske typisk

gallica. De middels store, doble blomstene har en lysende purpurrød farge. Flere roser har figurert under dette navnet, og beskrivelsene i litteraturen varierer. Hos oss har den vokst godt, og ser ut til å trives, men vi har ennå for lite erfaring til å uttale oss om hardførheten.

'Belle Isis' - Parmentier, Belgia, 1845. Fargekode: 0530-R30B - 0505-R30B/0520-R30B.

Robuste greiner med et ganske lyst og grovt bladverk i kontrast til buskens beskjedne vekst (knappt 1 m høy) og de utsøkt elegante blomstene, gjør denne rosen både elegant og rustikk. Blomstene bæres på uvanlig lange stilker til gallicarose å være (ca. 20 cm.).

'Belle Isis' (foto: Idar Jansen).

Selve blomsten er tett fylt og vakkert kvartert med smale, små kronblad som danner en vakker rosett med grønt øye (ca. 7,5 cm i diam.). Fargen er lys rosa og duften lett og svalende krydret (har vært sammenliknet med duften av myrrah). 'Belle Isis' avviker tydelig fra "mainstream" gallicaroser, og det har vært antydning av slektskap med både 'Agatha' og sentifolieroser. David Austin valgte den til sine første krysninger, og den særpregede duften kan anes i hans første suksess: 'Constance Spry'. 'Belle Isis' krever litt ekstra stell og omsorg om den skal bli frodig.

'Bizarre Triomphant' - Holland før 1790 ('Charles de Mills', 'Rose Ardoisé', 'Rose Bleue', 'Violette Bronzée'). Fargekode: 2065-R20B/1065-B30B, blånende.

Med sine 2 m og mer er denne smale og ranke busken en av de kraftigste gallicarosene. Bladene er ganske stive med store småblad som gjerne er bredest utenfor midten og dobbelt kjerteltannet. Blomstene minner mye om en sentifolierose, ganske store (til 10-12 cm i diam.) og tett fylte med mange ("100") kronblad. De faste knoppene åpnes ikke så lett, men når de først kommer, åpenbares

'Bizarre Triomphant' (foto: D. Ducrocq).

vakkert firedelte rosetter, så tunge at de ganske lange stilkene bøyes. Fargen, meget mørk og sterkt purpurrød, blåner noe etter hvert. Duften er god. Riktig nok krev-er den mye varme, men 'Bizarre Triomphant' er blant de vakreste av gallicarosene, og ser ut til å tåle vårt klima bra. Rosens opphav er noe uklart. Den kom øyensyn-lig fra Holland på slutten av 1700-tallet. Noen kilder hevder før 1700, og mye tyder på at den er eldre. Kanskje skjuler dens arne seg blant tett fylte røde roser som i 1600-tallets litteratur omtales både som provence- og provinsroser fra Holland?

'Cardinal de Richelieu'

- Parmentier, Belgia, før 1847. Fargekode: 4050-R40B - 5040-R50B/3040-R40B.

En kraftig, rank busk som kan bli mer enn 2 m høy med rødfargete unge skudd og blad. Bladene er ganske stive og blanke med mest enkelt-tannet rand. De gir et litt "moderne" inntrykk, og det antydes at kinaroser kan være med i anerekken. Blomstene, tett fylte og luftige rosetter (ca. 7 cm tvers over), har en merkelig farge: gråaktig, mørkt purpurfiolett blånende til fiolett, som ikke virker helt kledelig for en kardinal. Hvordan den har fått sitt navn, kan en derfor stusse på.

'Cardinal de Richelieu' (foto: T. Pousi).

Kardinalen het opprinnelig Armand Jean de Plessis, og ble født allerede 9. september 1585 i Richelieu, i Frankrike. Faren døde da han var bare 5 år, og etterlot familien i fattigdom. Armand intrigerte og slo seg opp, han var besatt av begjær etter rikdom og makt, og nådde å bli minister under Ludvig den 13. Som regjeringssjef under 30-års krigen til sin død i 1642 ble han kjent som "Den røde (blodige) eminense" for sin kamp mot adelens og den katolske kirkes makt, for kongen og protestantismen. Rosen har flere synonymer, og det er mye uklart om navnene. Ganske komisk har den lenge gått som 'Rose Van Sian', eller van Sian har vært angitt som foredler. Som Joyaux (1998) viser, har det aldri eksistert noen roseforedler ved dette navn. Det hele beror på en misoppfatning av beskrivelsen 'van cyaan' (=av det blå) om fargen i hollandske kataloger.

'De la Maître École' (foto: D. Ducrocq).

tydelig utdradd spiss og dobbelt kjerteltannet rand. Undersiden er langhåret og matt grågrønn med spredt kjertelbust på midtnerven. Blomsten danner en fylt rosett (7-12 cm i diam.) der kronbladene innsiden har tydelige purpurrøde årer på mer fiolett bunn, mens utsiden er lys. Typiske er også at de ytre kronbladene rulles tilbake, mens de i senter forblir uutfoldete og skjuler pollenknapper og arr. Duften er sterk. Vind kan lett gi skjemmende mye brunt når bladene slites mot hverandre.

'Duc de Fitzjames' - Frankrike før 1837. Fargekode: 3055-R30B - 2060-R20B/1040-R40B.

Ganske kompakt og bred vekst, skudd med kraftige tårner i ulike størrelser og faste, glinsende blad gir 'Duc de Fitzjames' et ganske moderne preg. De 5 bredt elliptiske småbladene med markert nervatur og enkle, langt utdradde tenner, gjør det også litt overraskende at den skal høre til gallicarosene. Det har nok mest historiske årsaker, i dag føres den som oftest blant sentifoliosene, men det er mest

'De la Maître École'

- Coquereau, Frankrike, 1831 ('Rose de la Maître École'). Fargekode: 2050-R40B, (årer: 2060-R30B)/1050-R30B.

Frodig vekst og litt spinkle, nesten tornløse greiner som legger seg utover og opptil 5-6 blomster på hvert skudd, gir denne rosen et preg ulikt en typisk gallicarose. Med kraftige kroktørner (på eldre greiner), meget smale, cilierte akselblad og nesten snau blomsterbunn og -stilk (beger kun med kjertler langs randen), gir den inntrykk av å ha en klatrrose blant sine aner. Bladene har 5-7 bredt elliptiske småblad med

for sine tett fylte blomster. Kronbladene er vakkert fordelt i fire grupper, fløyelskledd mørkt karminrøde på innsiden og glatte, lysere purpur utvendig. Utsiden av kronbladene vises og gir de store blomstene et meget karakteristisk preg. Fargen blåner etter hvert, og de degenererte arrene kommer til syne som en grønn knopp i midten av blomsten. Duften er sterk og parfymert. Navnet har rosen antakelig etter grev Édouard de Fitzjames (1776-1838), en av lederne av det ultra-royalistiske partiet etter Napoleons fall. Men om det hefter noe politisk ved den, tror vi ikke. Den er i alle fall en av de absolutt vakreste gallicaroseene fra første halvdel av 1800-tallet, og synes å finne seg utmerket til rette hos oss vestpå.

'Duc de Fitzjames' (foto: T. Pousi).

'Duchesse d'Angoulême' - Jean-Pierre Vibert, Frankrike, 1821 ('L'Angoumoise', 'The Wax Rose'). Fargekode: 1060-R30B - 1030-R30B / 0520-R30B.

Til å være gallicarose er dette en ganske vever og litt sart rose. Tornene er svake og bladverket fint, sirlig enkelt tannet. Blomstene er mindre enn hos de fleste, men meget vakre med bølgete kronblad som rulles tilbake og åpenbarer en litt uryddig firedelt midte. Fargen er også spesiell, nesten lysende rosa, blekere utover og med svake lysere striper (kan minne om smeltet voks). Rosens navn er et godt eksempel på den serviliteten som rådde i datidens Paris overfor aristokratiet. Marie-Thérèse, hertuginnen av Angoulême var datter av Ludvig XVI og Marie-

'Duchesse d'Angoulême' (foto: D. Ducrocq).

'Duchesse d'Angoulême' (foto: forf.).

ikke lykkes å rydde helt opp i. Tross navnet er gallicarosen med hertuginnens navn vakker og vel verd å dyrke. Duften er sterk og noe parfymert, som det høver seg i aristokratiet.

'Duchesse de Montebello' (foto: T. Pousi).

Duften er sterk og parfymert. Dette er tross det forfinete ytre, en ganske hardfør rose som har vært dyrket en del i Norden. Den ser også ut til å trives vestpå, og vi ville ikke bli overrasket om den kan finnes gjenstående i enkelte gamle hager.

Antoinette, og giftet seg med sin fetter, hertugen. Hun viste seg å være en brutal og beregnende herskerinne, og Vibert gjorde som andre, han forsøkte å innynne seg ved hoffet ved å dedisere en rose til henne. Det fantes en tid flere roser med hennes navn, og som ikke det var nok, fikk også hertugen sine roseoppkallinger. Uklar-heten om 'Duc' og 'Duchesse', og om hvilke roser som virkelig ble dyrket under de forskjellige navnene, har en ennå

'Duchesse de Montebello' - Laffay, Frankrike, 1824-1825. Fargekode: 0515-R30B - 0505-R30B/0505-R30B.

Igjen en rose av gallica-opphav som det er vanskelig å plassere. Det har vært antydnet at en kinarose har vært involvert, og noen setter den blant alba- eller sentifolieroser. Veksten er kraftig, opptil 2m, med de nesten tornløse greinene hengende utover under vekten av blomstene. Bladene er myke og lodne på undersiden (følbart langhårete), med nesten runde, dobbelt kjerteltannede småblad. De blekt purpurrosa blomstene, som kan få et gult anstrøk, danner en tett fylt, flat rosett. Kronbladene er ganske korte, og drysser kledelig uten å visne til brunt under avbloms-

'Georges Vibert' - M. Robert, Frankrike, 1853 ('Gallica Meleagris', 'La Pintade').

Kraftige, tornete skudd og stripe blomster karakteriserer denne sorten, en av de mer "moderne" gallicarose. Bladverket har også et visst moderne preg: (3-)5(-7) relativt små, faste og runde småblad. Blomsten åpnes til en tett fylt, vakker rosett omkring et grønt øye. Kronbladene er mer eller mindre spraglete og stripe, fra purpurrødt til nesten hvitt, etter hvert noe blånende. 'Georges Vibert' er i følge Joyaux en av de sterkeste duftende gallicarose. En annen bemerkelsesverdig egenskap er denne sortens sykdomsresistens, spesielt mot rosestråflekk.

'Georges Vibert' (foto: Idar Jansen).

'Jenny Duval' - Charles eller Hyppolyte Duval, Frankrike, muligens før 1842 ('Jeanne Duval').
Fargekode: 1050-R30B-R40B/0530-1020-R30B, bakside med noe gult.

I vekst og bladverk er dette en typisk gallicarose, men utmerker seg ved tett fylte rosa blomster som blir lysere mot periferien. Den har en dobbeltgjenger i 'Président de Sèze', som den ofte forveksles med. Forskjellene i veksten er små, men 'Jenny Duval' har kanskje noe grovere bladverk og striere bust til tross for at busken er mindre. Tydeligst er forskjellene imidlertid i blomstene. Hos 'Jenny Duval' er de ganske små (4,5-6 cm i diam.) og etter en tid blir de litt "lurvet". Kronbladene er noe tynnere enn hos 'Président de Sèze' og har tydelig mørkere årer. Duften er krydret og litt "spiss". Etter avblomstring er det mulig å se forskjell på de to sortene på nypene: 'Jenny Duval' har runde nyper med bred skive omkring arrene. Det er usikkert om det er samme sort som selges under dette navnet idag som den gang den debuterte på 1840-tallet. Bortsett fra at vind lett skader blad og blomsterknopper, har vi lite å utsette på den.

'Jenny Duval' (foto: D. Ducrocq).

'Président de Sèze' (foto: T. Pousi).

litt "spiss". Nypene er gjerne dårlig utviklet, men blir brede og koppformete. Det er naturlig nok mye uklart også omkring denne sortens historie. Bortsett fra vindskader på blad og blomsterknopper, har den vært trivelig.

'Président de Sèze' - Mme. Hébert, Frankrike, 1828 ('Mme. Hébert'). Fargekode: 1060-R30B - 0530-R40B/0520-R30B.

Takket være den oppklaring av forskjellene mellom 'Président de Sèze' og 'Jenny Duval' som Joyaux har foretatt, har vi kunnet skille de to sortene. Det viste seg at alle våre planter på én nær hører til 'Jenny Duval'. Blomstene hos "presidenten" er noe større (6 cm i diam.) og mer forfinete: kronbladene bøyes elegant tilbake og blottet et ±firedelt senter med grønt øye. Fargen er rosapurpur i senter, lysere og blånende til lys lilla utover, og sammenliknet med 'Jenny Duval' har kronbladene mer utydelige årer. Duften er som hos dobbeltgjengeren: krydret og

'Tricolore des Flandres' (foto: T. Pousi).

tilbake til ensfarget, og da er den ikke så spennende. Den har også lett for å få vindskader i bladverket, og med sin ranke vekst trenger den en lun plass for å holde seg trivelig. Om den virkelig er foredlet av van Houtte, er forresten usikkert. Firmaet er ellers kjent for utgivelsen av verket *Flore des Serres et Jardins de l'Europe* (1845) med mer enn 2000 håndkolorerte plansjer.

'Tricolore des Flandres'

- van Houtte, Belgia, 1846. Fargekode: 2060-R30B - W/ 1060-R30B.

I vekst og bladverk har den mye felles med de klassiske gallicarose: ranke skudd med tynne, små torner og læraktige og butte småblad med bredt dobbelt kjerteltannet rand. Det spesielle er blomstene: godt fylte med polkagrisfarger i purpurrøde og rosa til nesten hvite striper - en forbedret utgave av 'Versicolor'. På sin tid var den svært populær og oppnådde høye priser i markedet. Men som så mange "Mad Gallicas", har 'Tricolore des Flandres' en sterk tendens til å mutere ("sporte")

'Tuscany Superb'

- Rivers, England, før 1837 ('Superb Toscan').
Fargekode: 5050-R35B/3055-R35B.

En frøplante av 'Tuscany' skal ha gitt opphav til denne sorten hos den engelske foredler Thomas Rivers en gang før 1837. Den har det meste felles med sitt opphav i vekst og bladverk, men er kraftigere og frodigere. Småbladene er også betydelig bredere, men fremfor alt er blomstene større og tettere fylte. Fargen er dessuten ennå en grad dypere purpurrød. Opphavets fløyel og duft er i behold, duften kanskje noe mer parfymert, litt "tung" etter noens smak. På Milde har den vist seg blomsterrik uten påfallende mye vindskader. Samlet sett fortjener den derfor betegnelsen "superb" sammenliknet med sitt opphav.

'Tuscany Superb' (foto: T. Pousi).

Favoritter

Gallicarosene er romantiske og vakre, og har duft, slik gammeldagse roser skal. De blomstrer kun én gang hver sommer og har sine "nykker". Mer stell enn moderne, remonterende roser krever de også. Blant de mange sortene fra første halvdel av 1800-tallet er det flere som likner hverandre til forveksling og har mye de samme krav. Når vi nedenfor peker ut noen som våre favoritter, er det derfor mye en smakssak. Vi anbefaler vandringer i Den historiske bakken ved Rosariet på Milde fra slutten av juni og utover, medbrakt skrivesaker, fin nese og våkent blikk.

"Villroser"

Har man en stripe jord i skråning mot sola som ikke skal brukes til annet, vil vi anbefale å forsøke med et villrosekratt. Gallicarosene med enkle blomster har vist seg svært velegnet nettopp til dette. Plant flere arter og sorter sammen: fransk rose (*Rosa gallica*), 'Complicata', 'Andersonii' og 'Frankfurt' vil gi kraftige farger i rosa til purpurrøde nyanser. Sammen med dem gir 'Waitziana' og *Rosa xrichardii* lys kontrast (lys rosa - hvitt). Apotekerrosen kan gjerne tas med. I denne blandingen kan en legge til andre rosearter med enkle blomster. Prøv gjerne noen av våre viltvoksende norske. Det skal godt gjøres at fargene krasjer om en holder seg til naturlige nyanser. Sesongen kan utvides med bergrose og pimpinelleroser ('Totenvik', 'Poppius' o.fl.) på forsommeren og karolinarose, virginiarose og rynkerose, som blomstrer lenge utover ettersommeren.

Ved veggen, i kanten av hagen eller ved sitteplassen

På en lun plass kan en forsøke noen av de mer foredlede sortene. Som de vakreste og best egnete for våre forhold vil vi framheve fire. Dyrk dem gjerne med bar jord omkring eller sammen med sommerblomster (fløyelsblomst, løvemunn, hornfiol, duftreseda, ringblomster....) og krydderurter (salvie, timian, dill, persille):

'Bizarre Triomphant': dypt purpur, tett fylt og duftende klassiker

'Duc de Fitzjames': vakrest og mest velformet av fransk roseforedling før 1850

'Duchesse d'Angoulême': sirlig og vakker i lys rosa

'Duchesse de Montebello': hardfør og klassisk vakker, nesten hvit

Takk

til Dagfinn Moe, Bergen Museum, for opplysninger om Bergens hage- og apotekerhistorie og til Daniel Ducrocq, Arboretet og Botanisk hage, for innspill og kommentarer til manuskriptet.

Litteratur

- Aspeseter, O., Natland, S. & Nygaard, O. 1953. - *Bergens gartnerforening 1903 - 53*. Bergen gartnerforenings Jubileumsskrift 1903-53.
- Besler, B. 1613. - *Hortus eytstettensis*. - faksimileutgave ved Baker
- Bjerknes, K. 1961. - *Gamle borgerhus i Bergen*. - Universitetsforlaget, Oslo, Bergen. (Nettutgave: <http://www.ub.uib.no/elpub/Bjerknes/>)
- Block, 1647. - *Horticultura Danica* - København, 1647
- Frisk, G. 1949. - A middle english translation of Macer Floridus De Viribus Herbarum. - *Essays and Studies on English Language and Literature*, vol 3, Uppsala 1949, 338 s.
- Fægri, K. 1958. - *Norges planter*. - J. W. Cappelen, Oslo.
- Garman, A. 1753 - *Nogle faae Hauge videnskaber*. Samlet og sammenskrevet af A. Garman. Trykt Aar 1753. Faksimileutgave utgitt av Bergens gartnerforening 1960.
- Gartner, C. 1694. - *Horticultura* - Trondheim 1694
- Gustavsson, L.-Å. 1998. - *Rosor för nordiska trädgårdar*. - Bokförlaget Natur & Kultur, 544 s.
- Lange, J. 1999. - *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark indtil midten af 1900-tallet*. - 2.utg., DSR Forlag, 477 s.
- Moe, D. 1988. - De Besche haven - Maartmannshaven -Ole Bulls plass. Havehistorie i Bergen Sentrum. - *Gamle Bergen, Årbok* 3: 3-34.
- 1995. - En apotekers hage. s. 62-67 i Thune, B. (red.) - *Extractum - 400 år med apotek*. - Garnes trykkeri A/S, Bergen.
- Jellett, B., Jay, M. & Raymond, O. 1997. - Plate 313. *Rosa complicata*, Rosaceae. - *Curtis's Bot. Mag.* 1997; 14 (2) 64-76
- Joyaux, F., 1998. - *La Rose de France*. - Imprimerie Nationale, 328 s.
- Krüssmann, G. 1974. - *Rosen, Rosen, Rosen*. - Paul Parey, Berlin & Hamburg, 447 s.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1922. - *Våre folkemedisinske legeurter*. - Følgeskrift til "Maal og Minne", Centraltrykkeriet, Kristiania, 108 s.
- Thomas, G. S. 1974. - *Shrub roses of today*. - J. M. Dent & Sons, London.
- Thune, N. A. 1995. - Historisk oversikt over apotekerne ved Svaneapoteket 1591 – 1995. - s. 24-25 i Thune, B. (red.) - *Extractum - 400 år med apotek*. - Garnes trykkeri A/S, Bergen.
- Tournefort, J. P. 1700. - *Institutiones rei Herbariae*. Paris.
- Help Me Find Roses - <http://www.helpmefind.com/sites/trr/>

Roser i Provence

Daniel Ducrocq, Arboretet og Botanisk hage, Universitetet i Bergen, Mildeveien 240, N-5259 Hjellevstad (e-mail: daniel.ducrocq@sah.uib.no)

De fleste forbinder Provence med ferietid, solrike strender, sjarmfulle landsbyer, lavendelåkrer og spennende gastronomi. Men regionen er ikke bare et eldorado for turister. Provence er også grensesone mellom forskjellige økosystemer og dermed et eldorado for naturelskere: her møtes Alpene og Pyrenéene, her forbindes høye fjell og Middelhavet. Dessuten er området også en smeltedigel av sivilisasjoner og kulturer. I det hele tatt er Provence et ypperlig reisemål for alle som er opptatt av planter, kultur og historie. I mai 2002 inviterte foreningen Rosa gallica¹⁾ til ekskursjon i Provence. Og her kommer en beretning fra reisen.

Hos en roseforedler

Ekskursjonen begynner i Le Cannet des Maures, 60 km vest for byen Cannes. Her har Frankrikes største roseforedler, Meilland, et forsøksenter. I Norge er kanskje ikke Meilland blant de mest kjente roseforedlere. Men hvem har ikke hørt om 'Peace', den berømte rosen, perfekt i alle blomstringsstadier? Den så dagen lys i 1939, fikk navnet 'Madame Antoine Meilland' og skal fortsatt være verdens mest solgte rose. Meillands senter ligger på grensen mellom to telluriske platåer. Noen km vest, befinner vi oss i Pyrenéene. Her trives korkeiken (*Quercus suber*) og pinje (*Pinus pinea*) i det sure jordsmonnet. Noen km lenger øst befinner vi oss i de kalkrike Alpene.

Roseforedling hos Meilland i Le Cannet des Maures. I mai er 150.000 planter alet opp fra frø som ble sådd sist vinter klare for 1. grousoring (foto: forf.).

¹⁾ Foreningen Rosa gallica ble stiftet av François Joyaux i 1998. Den har som mål "å fremme bevaring og studier av gammel-dage roser med fransk opphav". I Roseaie de la Cour de Commer har François Joyaux samlet alle gjenlevende gallicaroser.

Veksthuset er trillet vekk (på skinner!), og 3000 roser går videre til 2. sortering. Hos Meilland (foto: forf.).

Roseforedling er en aktivitet som bekrefter at "mye vil ha mer". For selv om det i dag allerede finnes tusenvis av forskjellige roser i alle farger og fasonger, arbeider foredlere intenst og systematisk med foredling av nye sorter. I Le Cannet des Maures plantes 25 mål roser hvert år. Når rosene fjernes fra en parsell, blir det dyrket korn i ti år før parsellen på nytt kan plantes med roser. Meilland arbeider med forskjel-

lige forsøksprogram, blant annet et "null-vedlikeholdsprogram" og et "krysningsprogram".

Som navnet tilsier tar "null-vedlikeholdsprogrammet" for seg foredling av roser som klarer seg mer eller mindre uten vedlikehold. For også foredlingen av roser bærer preg av de store tendensene i samfunnet. Når vi har lite tid og samtidig gjerne vil være miljøvennlige, er det naturlig for foredlere å utvikle sorter som vokser fort, blomstrer rikt og er motstandsdyktige mot sykdommer. "Null-vedlikeholdsprogrammet" består av å plante roser i plastduk, i grupper på fem planter, og la dem stå uten stell i tre år. Ingen beskjæring, ingen gjødsling, ingen sprøyting. Etter tre år blir det foretatt observasjoner, og de sortene som kanskje kommer til å pryde hagene eller gatetunene våre i fremtiden, velges ut. Vi fikk anledning til å se en rose med evnen til å forsvare seg mot lus uten gartnerens hjelp. Planten har evnen til å produsere blomsterknopper i astronomiske mengder. En har beregnet at under et normalt luseangrep vil under halvparten av knopene bli spist opp. Dermed vil planten opprettholde en dekorativ effekt uten sprøyting.

Krysningsprogrammet tar for seg å krysse roser med sikte på å få frem nye produkter som markedet etterspør. Et 3000 m² stort drivhus er Meillands foredlingslaboratori-

Provefelt for "null-vedlikeholdsprogrammet" hos Meilland (foto: forf.).

um. Teknikken burde være kjent for de fleste: kronblad og støvbærere fjernes, pollen fra en annen rose pensles på arret. En liten papirpose trekkes over for å unngå tilfeldig tilførsel av uønsket blomsterstøv. Etter tre uker er resultatet klart. Fins det antydning til fruktdannelse (vellykket krysning), blir plantet beskåret for å unngå vegetativ vekst.. Fins det ingen antydning til fruktdannelse

'Sorbet Fruité' en ny klattrose fra Meilland 2001 (foto: forf.).

(mislykket krysning), blir planten også beskåret for å tvinge frem nye blomsterknopper. I Le Cannet des Maures foretas hvert år 50.000 krysninger som gir mellom 3- og 400.000 frø. Disse såes under kontrollerte forhold (kjølerom), og en oppnår 150.000 nye roser! En grov sortering reduserer antallet til 3000 roser. På dette stadiet har teknikerne avsluttet sitt arbeid. Nå overtar det merkantile personalet. Det er de som velger de rosene som til slutt skal komme på markedet. Her er det alvor! En ny Meilland er en begivenhet! Det gjelder å presentere de nyhetene som svarer til markedets forventninger. Av de opprinnelige tre tusen nye rosene, kommer mellom tre og fem til å bli kommersialisert.

Herskapelig

Neste stopp er en privat hage. Eller, rettere sagt en privat dal, 400 m o. h. i Contes, et par mil nord for Nice. Her er stedet for Toppen Bech! Bak det herskapelige provençalske hus (med privat kapell!) klatrer oliventrær i terrasser opp mot skogen hvor Mimosa (*Acacia dealbata*) dominerer (i Provence blomstrer mimosa i januar/februar). I parken kan roseentusiaster la seg distrahere av mengder av pryd-

'Cecile Brunner', Contes, Alpes Maritimes (foto: forf.).

'Mutabilis', Contes, Alpes Maritimes (foto: forf.).

planter som for eksempel et praktfullt eksemplar av *Ceanothus* 'Concha' i full blomst, og et mektig jordbærtre (*Arbutus unedo*), det eldste i hele fylket....

Men tilbake til ekskursjonens hovedmål: roser. Vi kjenner så vidt igjen roser som vi også har på Milde: 'Old Blush', 'Marie Pavie', 'Lady Waterlow', 'Cécile Brunner', osv. Er det mulig at disse kan bli så store, så frodige når vin-

teren ikke slår dem tilbake igjen hvert år? Her er en mektig *Rosa laevigata* (= 'Snow White Rose') som kler en mur: hvite enkle blomster pynter på et elegant bladverk. Her har vi den amerikanske slektningen, *Rosa xgigantea* 'Cooperi' (= 'Cooper's Burma Rose'), forvillet i flere sørlige nord-amerikanske stater, som konkurrerer med en 'Maréchal Niel' om å nå toppen av et gigantisk grantre. Og der er en foreddet variant av *Rosa laevigata*, som i krysning med *Rosa banksiae* har gitt *Rosa xfortunea* (= 'Double Cherokee', Robert Fortune 1840).

En lokal roseforelder har satt sine spor her også. Vi tenker på Gilbert Nabonnand (1821-1902) fra Golf Juan, en havneby ti km øst for Cannes. Vi finner her i Contes noen av de to hundre roser som han har foreddet: 'Noëlle Nabonnand', 'Archiduc Joseph', 'Marie Pavie', 'Général Schablikine'. Sistnevnte er oppkalt etter en russisk general som, i likhet med flere av sine rike landsmenn, hadde feriested i Provence før revolusjonen i 1917. I dag er rike russere tilbake igjen i Sør-Frankrike. Men dette er en annen historie....

Kjemperoser: 'Marechal Niel' (gul) og *Rosa xgigantea* 'Cooperi' (hvit), Contes, Alpes Maritimes (foto: forf.).

Coco chanel

Veien videre fører oss til Grasse, den sjarmfulle, lille byen i naturskjønne omgivelser, verdensberømt fra 1700-tallet for sin parfymeproduksjon. Før den tid var byen også kjent for sin skinnproduksjon. Det ble til og med produsert parfymerte hansker, en mote som opprinnelig kom fra Italia.²⁾ Men med tiden lot det seg ikke gjøre å forene de to næringene. Stanken fra garveriene var mildt sagt skadelig for en by med ambisjoner om å bli verdens parfymehovedstad! Konflikten var et faktum. Parfymeprodusentene sørget for å få flertall i kommunestyret, dermed vedtok de en tung avgift på skinnproduksjon. Skattet i hjel, forsvant garveriene. Parfymeproduksjonen tok fart. Det fantes seksti parfymeverksted i 1846, nærmere 80 i 1866.²⁾

Rundt Grasse har produsenter av blomster til parfyme hatt sitt virke i flere hundre år. Kunstige parfymestoff, billig import fra utlandet har dessverre redusert bransjen betraktelig. Men det finnes fortsatt gartnere som opprettholder tradisjonen. Vi besøker en av dem i Le Domaine de Manon, i landsbyen Plascassier. Vi er på en høyde, 280 m over havet, og landskapet tar pusten fra en: de første fjellkjedene mot Alpene sperrer horisonten, og Grasse strekker seg der nede i vårsolen. Le Domaine de Manon, det er tredve mål med parfymeplanter: *Iris*, *Polyantha tuberosa*, Roser, Jasmin, osv. De to sistnevnte er bedriftens "grunnpilarer".

Det dyrkes kun to rosesorter. Den første er *Rosa indica* 'Major' som brukes som grunnstamme i varmere strøk på grunn av sin evne til å tåle tørke. Den andre som podes på den første, er en *Rosa xcentifolia* "De Grasse". Dreier det seg virkelig om en lokal kultivar? Eller er navnet "De Grasse" kun uttrykk for lokal patriotisme? Ingen av ekskursjonens deltakerne kunne svare på det med sikkerhet. Uansett

Rosa laevigata, Contes, Alpes Maritimes (foto: forf.).

Rosa xfortunea, Contes, Alpes Maritimes (foto: forf.).

²⁾ i Joyaux, F. 1998. - *La Rose, une passion française*

Roser for parfymeproduksjon. En åker av *Rosa ×centifolia* 'De Grasse' (= 'Major?'), Grasse, Alpes Maritimes (foto: forf.).

likner *Rosa ×centifolia* "De Grasse" på malernes rose (*Rosa ×centifolia* 'Major') og dufter fantastisk. Buskene beskjæres hvert år i februar "for at personalet kan høste rosene uten å måtte bøye seg" (sic) og holdes i produksjon i tyve år. Hver plante gir tre hundre gram kronblad per år.

Jasmin (*Jasminum officinale*) er det andre hovedproduktet i Le Domaine de Manon. Planten er opprinnelig fra India, og det var

araberne som innførte den i Europa, via Spania. (Jasmin er et persisk ord som kom med araberne til Europa). Arkivene forteller oss at jasmin fantes i Grasse allerede i 1560. I dag produseres årlig tjue tonn jasminblomster rundt Grasse. Det ble produsert hundre ganger mer tidligere, før kunstige parfymmer ble oppfunnet: to tusen tonn jasminblomster ble plukket for hånd hvert år. Og det går ti tusen enkeltblomster i ett kilo..... Med eller uten kalkulator kan en si at det var veldig mye arbeid for veldig mange mennesker! Jasmin er en av hovedingrediensene i den berømte *Coco Chanel N° 5*. Denne parfymen kom ut i 1921 og selges fortsatt i sin opprinnelig emballasje, små flakonger i Art Nouveau-stil. Den er fortsatt en favoritt blant vestlige kvinner.....

En jasminåker i Le Domaine de Manon i mai måned likner på en potetåker på samme tid hos oss. Plantene tåler ikke kulde og må hyppes før vinteren. Dessuten er de nettopp blitt skåret helt ned. I august begynner blomstringen som varer tre måneder.

Fra Plascassier går veien videre til Grasse og den internasjonale roseutstillingen. I en park, under store trær som skygger for den provençalske vårsolen, stiller foredlere ut hundrevis av nyheter og etablerte berømt-heter. Og akkurat dette lar seg bare ikke beskrive.

Internasjonal roseutstilling i Grasse, Alpes Maritimes (foto: forf.).

PS : I neste nummer av 'Åringen' vil vi ta for oss provencerosen, *Rosa ×centifolia* 'Major' og sentifolierosene.

Lyng i Det norske arboret. Del 2. Sommerblomstrende lyng

Eileen B. Petterssen, Oterv. 16, 5236 Rådal (e-mail: fagline@c2i.net).
Steinar Handeland, Arboretet og Botanisk hage, Universitetet i Bergen,
Mildeveien 240, N-5259 Hjeltestad (e-mail: steinar.handeland@sah.uib.no)

Mens vårlyngen som ble presentert i *Årningen* 2001, var en ganske homogen gruppe med sorter utvalgt av bare én art, *Erica carnea*, er de sommerblomstrende et miks av ulike slekter, arter og hybrider. Dette medfører en stor variasjon i blomstringstid, plantestørrelser, blad og blomstermorfologi, krav til jordsmonn og klima, og de krever ofte et mer spesielt stell. De mest spesielle har vi valgt å plassere i andre felt, myrfeltet, knausene eller skogsfeltet. De som har fått plass i sommerfeltet, er da de riktblomstrende lyngsorter som har noenlunde ens krav til jord og voksested, og som er av en rimelig ens størrelse, og som ikke har fått sitt eget felt. De to norske *Erica*-artene har med sine sorter fått egne felt i flukt med de sommerblomstrende. De danner så pass store grupper at de med sine sorter vil bli emne for neste lyngartikkel som kommer i *Årningen* 2003.

Det vi har funnet plass til i sommerfeltet, er da en del lyng som er lite kjent i hagesammenheng i Norge og Norden, men som i alle fall på gunstige steder på Vestlandet vil kunne gi et blomsterflor som binder sammen de typisk vårblomstrende med de høstblomstrende røsslyngsortene. Siden vi driver litt pionérvirkosomhet, er det en del usikkerhet når det gjelder herdighet og dyrkingskrav. Litt erfaring har vi fått med en ganske hard vinter 2000-2001 og temperaturer målt til under 15 minusgrader. Det resulterte i noe utgang, særlig innen enkelte sortskompleks og blant de minst etablerte plantene.

Sommerfeltet er det mest varierte når det gjelder mikroklima, innstråling, eksposisjon og vern mot utstråling og vind. To litt større bartrær, en ca. 5m høy *Thuja occidentalis* 'Holmstrup' og en *Pinus parviflora* var. *pentaphylla* tar bort ekstreme utslag av vind og vær. I kanten av en større knaus finnes også et gunstig mikroklima. I planteplanen har vi forsøkt å ta hensyn til mikroklimaet, slik at de lyngsortene vi tror er mest kjælnne, har fått de beste plassene. På samme tid var det et ønske å få en utvikling i blomstringen slik at de tidligste kommer nederst mot vårlyngfeltet, og de siste kommer opp mot røsslyngfeltet med sin høstblomstring. Et tredje krav vi prøvde å støtte, var det pedagogiske. Således har vi gruppert slekter og arter og hybrider. Siden det også var et mål å få til en estetisk og enhetlig oppbygging av hele feltet, er det klart at her måtte det til en god del prøving og noe omplanting etter som vi fikk erfaring og så hvordan det hele tedde seg.

Som nevnt i artikkelen om vårlyng, er det et problem at hagesentre selger lyng uten navn eller under et fellesnavn som vårlyng, sommerlyng, høstlyng. Når det gjelder navnet høstlyng som ofte blir brukt om røsslyng, bør hagesentrene

stramme seg kraftig opp, for høstlyng er et forholdsvis gammelt navn på arten *Erica vagans*. Det navnet bør beholdes, og det er dessuten en meget vakker lyng som burde komme i handelen. For de andre artene vi har i feltet for sommerblomstrende lyng, har ikke navneproblemet vært av de største, da vi som oftest må utenlands for å få tak i plantene, og der er navnekulturen bedre. Derimot er det en sann overflod av norske navn på noen arter, mens de fleste ikke har norsk navn i det hele. Siden vi har den største samlingen og har best forutsetning til å ta inn ukjente og eksotiske nye lyngplanter, har vi derfor gått litt vår egen vei og laget nye norske navn på noen arter. Både latinske, engelske og norske navn på europeiske lyngarter viser ofte til hvor lyngen finnes naturlig, men det blir komplisert når 4-5 sorter vi kan bruke her hos oss, finnes eksempelvis i Irland. Det skulle bli mange "irsk lyng". Da er det naturlig at vi velger å bruke navnet irsk lyng om *Erica erigena*, siden det betyr Erins *Erica*, Erins lyng. Den heter også Irish heath i Storbritannia. I samme området i Irland finnes også *Daboecia cantabrica*, *Erica ciliaris* og *Erica mackaiana*. Mer om navn kommer i omtalen av de enkelte slekter, arter og hybrider.

I *Årningen* 2001 (s. 8) finnes en fargeskala med fargekode og et forslag til norske navn på fargene som kan være til nytte. Sammesteds finnes en ordliste som kan være nyttig å repetere. Ellers er oppsettet det samme ved sortsbeskrivelsen. Vi gir først en omtale av slekten, navn, historie, utbredelse og litt om dyrking. Deretter blir hver sort omtalt og vist med bilde så langt vi har foto av dem. De to tallene etter sortsnavnet viser til høyde og diameter målt i cm. Blomstringstiden bygger på registreringer vi har utført i årene 2001 og 2002.

Rekkefølgen vi bruker ved presentasjonen, er alfabetisk, og vi prøver å ta hybridene sammen med morplantene. I slekten *Erica* finnes mange hybrider der den ene av foreldrene er *Erica tetralix*, poselyng, og opprinnelig var planen å lage et felt med poselyng med slektninger. Men da en del av hybridene er ganske sarte, måtte vi plassere dem på det gunstigste stedet, og det er i sommerfeltet.

De enkelte slekter, arter og sorter

Daboecia cantabrica, munkelyng - (*Menziesia polifolia*, *Boretta cantabrica*, *Daboecia polifolia*, *Erica daboecia* L., *Andromeda daboecia*, *Vaccinium cantabricum* Huds. - Irish heath, St. Dabeoc's heath, Cantabrian heath).

I slekten *Daboecia* finner vi de to artene *D. cantabrica* og *D. azorica*. Munkelyng, *D. cantabrica*, vokser på vestkysten av Irland, vest i Frankrike og nord i Spania, mens *D. azorica* bare vokser på Azorene. Krysningen mellom de to artene, *Daboecia xscotica*, ble tilgjengelig i 1963. Det er i dag diskusjon om *D. azorica* skal oppfattes som egen art eller underart.

Slektsnavnet *Daboecia* har en kronglete historie. I Irland har *D. cantabrica* vært kjent fra slutten av 1600-tallet som St. Dabeoc's heath. Munken St. Dabeoc skal være knyttet til planten uten at man vet hvordan. Linné må ha kjent til dette, for i

Species Plantarum (1762) bruker han navnet *Erica daboecii*, med ombytte av e og o. Først i 1765 fikk han tilsendt en plante, benevnt *E. cantabrica*, og i et brev til en irsk naturalist litt senere, bruker nå Linné navnet *E. daboeci* og sier det er en ekte *Erica*, selv om den er ulik de andre. I 1834 ble navnet *Daboecia* vedtatt, men inntil 1945 forekom begge stavemåter i kataloger og lignende. Den kjente illustratøren Mary Deleany (1700-88) har i 1774 arten med i Irish Heath (Bulstrode 1774 i Kew 1769), da som *Andromeda daboecia*.

Daboecia cantabrica, munkelyng
(foto: S. Handeland).

Artsnavnet *cantabrica* viser til at planten i kultur har sin opprinnelse fra frø fra Cantabria i Nord-Spania, og i 1765 blomstret for første gang *Daboecia cantabrica* i en engelsk hage. Det var av dette materiale Linné fikk se den første planten. Som hageplante ble den vel alminnelig brukt først langt senere, og til Norge kom den visstnok først på 1920-tallet. Den nevnes i alle fall fra Muséhagen i Bergen i 1930 (Nordhagen 1931).

Munkelyngen er ikke helt herdig hos oss, men på lune plasser med full sol klarer den de fleste vintre. I spesielt harde vintre kan den fryse ned, men kommer som regel igjen fra grunnen. Ikke sorts-ekte frøplanter dukker også ofte opp. Den er en lav, vintergrønn busk med elliptiske til ovale blad, med blank, friskt mørkegrønn farge og lys underside. Blomstene som er større enn hos røsslyng og vårlyng, sitter i toppen av nye skudd, noen få springer gjerne ut i mai, mens hovedfloret er fra slutten av juni til langt ut i oktober. Ville planter varierer noe i blomsterfarge, mens kultivarer finnes fra hvitt til dyp purpur. Ville hvitblomstrede er sjeldne, men i hagen frør de seg ofte. Munkelyngen slipper den visne blomsten og har dekorative kapsler, særlig for hvite sorter er dette et ekstra pluss. Det finnes en fylt sort, 'Charles Nelson' som ikke slipper den visne blomsten. Denne har vist seg å være av de herdigste. Munkelyng liker ikke kalk og må få full sol for å gi rik blomstring. Fjorårets blomsterstand må beskjæres hvert år for å få rik blomstring og god form. Ved omfattende frostskafer klippes planten helt ned, ellers fjernes bare skadde grener. I en naturlig hage der den kan 'klatre' i naboer og få litt beskyttelse, er beskjæring mindre påkrevet. Dette er en god anvendelse av munkelyngen, og slik ser man den der den vokser vill. Det er i dag 48 navnesorter i handelen, men bare ca. halvparten er noenlunde tilgjengelige, og i Norge er det sjelden å komme over dem i det hele tatt. Flere av navnesortene er forsøkt i Arboretet, og av de fire

Daboecia cantabrica 'Alba' (foto: S. Handeland).

vi har igjen er 'Alba' og 'Waley's Red' de herdigste. Arten er lett å stiklingsformere.

'Alba' (40×70) er en meget hardfør plante som har vært i bruk i lange tider. Første gang et hvitblomstret individ ble beskrevet var i 1846. Siden er mange hvite kloner funnet, og planter med dette navnet kan variere noe. Bladverket er mellomgrønt og blomsten rent hvit. Den går for å være relativt kalktolerant. I Arboretet varer hovedfloret fra midten av juni til oktober.

Daboecia cantabrica 'Bicolor'
(foto: S. Handeland).

'Bicolor' (30×65) har mellomgrønt bladverk. Blomsten kan være hvit, ensfarget rødbeterød (H9) eller stripet på samme plante. Dette er også en meget gammel kultivar, men med ukjent opprinnelse. Ved kjøp må man passe på at der virkelig finnes tofargede blomster; skal man ta stikling, må de være fra kvist med slik blomst – eller se etter at greinen selv er tofarget. Blomstrer 6-11. I Arboretet ble det plantet nye planter i 2002.

Daboecia cantabrica 'Charles Nelson'
(foto: S. Handeland).

'Charles Nelson' (30×45) er hittil den eneste sorten med fylt blomst, men de første blomstene kan være enkle. Sorten er herdig, har mellomgrønt bladverk og åpen, sprikende vekst. Blomsten er mauve (H2), har kuleform og faller ikke av når den visner. Blomstrer 6-10. I Arboretet ble det plantet ut små planter i 2002.

'Waley's Red' (35×50). Veksten er kraftig og vid med mellomgrønt bladverk, og blomsterfargen er lysende, dyp magentarød (H14). Den ble funnet vill i

ren sand i Spania av F. R. Waley ca. 1970, og introdusert i England i 1976. Den ble raskt meget populær og er en ganske hardfør, markdekkende plante med lang blomstringstid. I Arboretet blomstrer den litt i slutten av mai, og hovedfloret varer fra først i juli til sist i oktober.

Daboecia cantabrica 'Waley's Red'
(foto: S. Handeland).

Daboecia \times *scotica*

Dette er krysningen mellom *D. cantabrica* og *D. azorica*. Navnet viser til at den ble funnet i en skotsk hage der begge artene ble dyrket. *D. azorica* er mindre hardfør og finnes ikke i vanlig handel. Den vokser bare på Azorene der den nærmest er en fjellplante. Den er mindre i alle deler enn *D. cantabrica* og i de høyeste områdene (2200 m o. h.) har den en meget kompakt vekst, og blomstene får intens farge. Vi kan sammenligne med for eksempel blåbærplanter i høyfjellet hos oss, de har veksten tilpasset forholdene i fjellet og har en kraftig blomsterfarge. *D. \times scotica* er lavere, har mindre blad og kraftigere farge enn *D. cantabrica*, og noen kultivarer er like herdige som den. Stellet blir som for arten, men med sin svakere vekst må ikke hybridene ha innpåslitne naboer, og beskjæring av disse må passes. I dag finnes 13 navnesorter. To av de herdigste er 'Silverwells' og 'William Buchanan', og disse har vi god erfaring med i Arboretet.

'Silverwells' (15×40) er en lav, tett og vid plante. De mellomgrønne bladene er små og viser slektskapet med *D. azorica*. Blomsten er stor, mer som hos *D. azorica*, og her er den hvit. Den oppsto som frøplante i et skotsk gartneri i 1968 og var i handelen før 1975. Den meget rike blomstringen varer lenge, i Arboretet fra mai til oktober.

Daboecia \times *scotica* 'Silverwells' (foto: S. Handeland).

Daboecia xscotica 'William Buchanan'
(foto: S. Handeland).

'William Buchanan' (25×45) er en meget vakker kultivar med kraftig karminrød (H13) blomst og glinsende mørkegrønne blad. Blomsterstanden er opprett. Dette var den første skotske frøplanten som fikk navn. Den er ømfintlig for kalk, men er ellers uvanlig hardfør. Den har meget lang blomstringstid, i Arboretet sammenhengende fra juni til november.

'William Buchanan Gold' er en sport, den har brokete blad med felt i gult, gyllent og rødt. Den er ny hos oss.

Erica ciliaris, skjegglyng - (Dorset heath, fringed heath, lokalt også kalt pink heather. Nevnt som *E. tenuifolia caliculata* i Gerard 1597-98, sett i Portugal også i 1633).

På Milde kaller vi den skjegglyng på grunn av bladenes kanthår eller cilier. Den vokser sydvest i England (Cornwall, Dorset og flere steder i Devon), på Frankrikes vestkyst, i det nordlige Spania og i Portugal. Den finnes også på Afrikas nord-spiss der den vokser til 1000m o.h. Av *Erica*-artene hjemmehørende på de Britiske øyer, er dette den minst herdige. En eneste forekomst i Irland var lenge på listen over truede arter, men er nå strøket fordi det helt sikkert har dreiet seg om et innført eksemplar.

Skjegglyng har bladene stående tre og tre i krans. Hvert blad har innrullet kant som dekker 1/3 av undersiden. Den synlige randen har hår med jevn avstand, og disse ender i en ørliten kjertel. Blomsten er krukkeformet og har tilbakerullede kronbladfliker. Pollenknappene har ikke horn. Høyden på en vill-plante i Devon er målt til bortimot 2 m, men de fleste kultivarene er under 0,5 m. Den må plantes om med stor omtanke, er ømfintlig for tørke og krever også beskyttelse mot uttørrende vind. Den er utsatt for frostskafer, særlig ved tidlig frost, men kommer som oftest igjen. Unge planter er mest herdige. Kommer den uskadd gjennom vinteren, må den beskjæres ved å klippe fjorårets blomsterskudd. Det er 14 sorter i handelen, men det er ikke kommet nye på lenge.

Erica ciliaris 'Camla' (foto: S. Handeland).

'Camla' (35×60) ble funnet i en hage før 1934 og er en herdig sort. Med bred vekstform dekker den godt. Den har mellomgrønne, litt grove blad, mange blomsteraks og rik blomstring med mauve (H2) blomster. I Arboretet blomstrer den fra slutten av juli til oktober/november.

'Corfe Castle' (20×35) ble funnet i naturen, nær slottet den er oppkalt etter. Den kom i handel før 1965, og med sin særegne blomsterfarge ble den meget populær.

Veksten er lav, bred og noe opprett med mellomgrønt bladverk som får bronseskjær om vinteren. Knoppen er lakserød, og blomsten er rosenrosa (H7). I kultur har sorten vist seg god under ulike forhold. Blomstrer 8-11. I Arboretet har den vært svak, og vi har ikke bilde av den.

Erica ciliaris 'Mrs. C. H. Gill' (foto: S. Handeland).

'Mrs. C. H. Gill' (20×45)

var en av de første kultivarene på markedet. Det er en lav og vid plante som begynner blomstringen tidligere enn de fleste andre, og den enkelte blomsten er mindre. Bladene er mørkegrønne, og blomsterfargen dyp karminrød (H13). I Arboretet blomstrer den fra slutten av juli til oktober/november. Den er mindre herdig enn 'Camla'.

Erica ciliaris 'Wych' (foto: S. Handeland).

'Wych' (30×50) ble funnet på en lynchhei med samme navn og kom i handel i 1929. Den har opprett vekst og middels grønne blad. Blomsterstanden er lang med store blomster som er smalere enn hos andre sorter. Fargen skifter med utviklingen av blomsten til perlemorrosa (H16), og mot spissen blir den litt dypere. I Arboretet blomstrer den fra slutten av juli til oktober/november.

Erica ×watsonii

Erica ×watsonii er en naturhybrid mellom poselyng (*E. tetralix*) og skjegglyng (*E. ciliaris*) som ble funnet første gang i Cornwall i 1831 av plantegeografen H. C. Watson, og fikk sitt navn i 1839. Den finnes også andre steder i Sørvest-England (Cornwall og Dorset), og ble funnet i Frankrike (Lande de Frehel) så sent som i 1985. Den viser stor variasjon på sine forekomster. Noen kan ligne meget på pose-lyng, med skjermformet blomsterstand og litt større krone, der den ene siden er litt oppsvulmet, andre ligner mer på skjegglyng med krukkeformet krone og klaseformet blomsterstand. Det første materialet som ble samlet, besto av flere ulike kloner, og det ble tidlig forvirring om kultivar-navnene. Uklarhetene ble ikke mindre av at de også ble forvekslet med *E. mackaiana* og *E. ×stuartii*. For å avgjøre hvilken art man har for seg, må man undersøke pollenknappene. *E. ×watsonii* har meget små horn på pollenknappene, *E. tetralix* har horn, mens de mangler hos *E. ciliaris*. *E. ×watsonii* er delvis fertil og tilbakekrysses lett med foreldreartene. I dag finnes 13 navnesorter i handelen. Noen er fremkommet ved kontrollert krysning. Det drives foredling i flere land, og forbedrede kultivarer vil komme.

'Dawn' (15×35) har flat vekst og grågrønne blad. Om våren går fargen på skuddspissene i soloppgangsnyanser av oransje og gult, men navnet henspiller slett ikke på dette. Det er en av finnerens to nieser som er oppkalt. Den andre het Gwen. Blomsterfargen er dyp rosa. H1/H8. Sorten er blitt premiært i England, den er meget blomsterrik med store, runde blomster. Blomstrer 7-10. I Arboretet fikk den dessverre problemer vinteren 2001 og gikk ut. Vi har ikke fått den tilbake, men vil prøve den på nytt på en litt mer beskyttet plass.

Erica ×watsonii 'Dorset Beauty'
(foto: S. Handeland).

'Dorset Beauty' (20×50), inntil nylig 'Ciliaris Hybrida', ble i begynnelsen forvekslet med *E. mackaiana*. Den er typisk for hybridene med trekk fra begge artene; blomsterform som hos skjegglyng og blomsterstand som poselyng. Bladene har kjertelhår. Veksten er lav og vid, og bladverket er mellomgrønt, med rent gul nyvekst. Blomsterfargen er lys lillarosa (H11). Sorten kom i handelen i 1924, og med sin rike blomstring ble den meget brukt. I Arboretet blomstrer den fra juli utover til oktober.

'Gwen' (30x60) ble funnet samtidig med 'Dawn' og ligner meget, men blomsterfargen er lysere, blek purpurrosa (H8) og veksten lavere. Om våren er den nye veksten gul med oransje i sentrum. Blomsten er nesten kuleformet og hvit mot basis. I Arboretet blomstrer den fra juli til oktober.

Erica xwatsonii 'Gwen' (foto: S. Handeland).

'Mary' (25x45) var første funn av arten i Frankrike, og sorten har vist seg å være herdig. Den har bred, opprett vekst, og bladverket er grålig, mørkegrønt, og bladene mangler kjertler på randhårene. Nyveksten om våren har gul spiss med rosa skjær. Sorten har lange blomsteraks med lys purpur (H10) blomster, og blomstringen varer lenge. I Arboretet blomstrer den fra midt i juli til oktober.

Erica xwatsonii 'Mary' (foto: S. Handeland).

'Truro' (15x40) har nesten flat vekst, mellomgrønt bladverk med kjertelhår og stor, lys mauve (H2) blomst. Den skal være den opprinnelige klonen av *E. xwatsonii*, men dette er tvilsomt. Navnet fikk sorten i 1969, inntil da ble den kalt *E. hybrida* 'Watsonii'. 'Truro' er i motsetning til de andre sortene, delvis fertil og brukes i arbeid med nye krysninger. I Arboretet blomstrer den fra begynnelsen av juli til sist i september.

Erica xwatsonii 'Truro' (foto: S. Handeland).

Erica ×darleyensis (*Erica hybrida darleyensis*, *E. mediterranea*, *E. carnea hybrida*, *E. hibernica*)

Dette er en krysning mellom vårlyng (*Erica carnea*) og irsk lyng (*E. erigena*), arter som i naturen ikke forekommer nær hverandre. Men i gartneriet Darley Dale i England, ble det på 1890-tallet mellom planter av de to artene observert en frøplante med trekk fra begge. Det ble antatt å dreie seg om en hybrid, selv om noen mente den kunne være en avvikende form av *Erica erigena*. I England fikk planten navnet *E. ×darleyensis* i 1914, mens det i Tyskland fremdeles hersket tvil om hybridstatusen. Først i 1972 ble kontrollerte krysninger mellom artene utført, og hybridens bakgrunn ble bekreftet. Etter hvert dukket det opp nye kloner, og det ble nødvendig med et kultivar-navn for den opprinnelige planten. Fra 1971 er navnet 'Darley Dale' tatt i bruk. Navneformen 'Darleyensis' er nyttet til kultivarer av andre lyng-arter funnet i samme gartneri.

Erica ×darleyensis 'Arthur Johnson'
(foto: S. Handeland).

Erica ×darleyensis 'Darley Dale'
(foto: S. Handeland).

Erica ×darleyensis er en vintergrønn busk med høyde opp til ca. 60 cm. Ungt løv er gjerne gult, og blomstringen om våren varer lenge. I en lyngplanting, særlig med mange vårlyng, gir denne planten muligheter for variasjon i høyden og en fin forlengelse av blomstringstiden. Den egner seg også til bruk som lav hekk eller forgrunn i et parti med vintergrønne busker. Den er ikke så herdig som vårlyngen og bør få en plass skjermet for nordavind. *E. ×darleyensis* bør beskjæres hvert år. Det er i dag 26 kultivarer i handelen. De aller fleste er oppstått som frøplanter, noen få er oppstått som knoppmutasjoner ("sporter"), mens de nyeste kultivarene ofte er resultat av kontrollerte krysninger med utvelgelse av de beste individene i avkommet. Den kjente planteforedleren Kurt Kramer arbeider bl.a. med å få frem sorter med større blomster. I Lynghagen har vi i dag syv kultivarer, to av dem er nå vel 10 år gamle.

'Arthur Johnson' (60×75) har flest trekk fra irsk lyng. Bladverket er mellomgrønt med gule skuddspisser om våren. Blomsterakset er lang og fast med svak

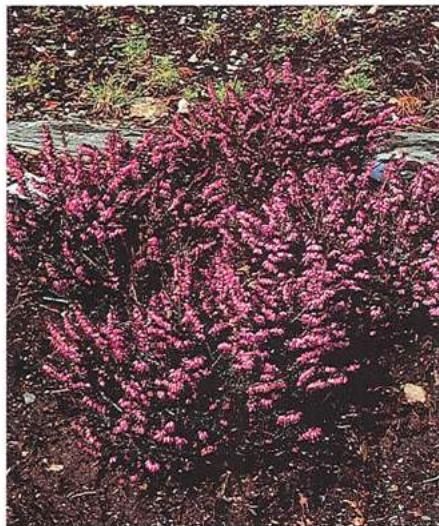
duft, og blomstringen varer lenge. Den enkelte blomsten har langstrakt urneform, og fargen utvikler seg fra blek purpurrosa til rosapurpur (H8/H12) som mørkner etter hvert. I Arboretet har den vært litt frostskaidd i skuddspissene, men blomstret fra slutten av januar til juni.

'Darley Dale' (30×55) er navnet på den opprinnelige planten, funnet på 1890-tallet. Det finnes flere kloner av den, noe som gjenspeiles i beskrivelsene av den i hagelitteraturen. I Nederland brukes navnet 'Böhlje' for samme sort. Den har vid, opprett vekst og danner en fin, avrundet tue. Bladverket er mellomgrønt, mens unge skudd har gule blad om våren. Blomstringen starter tidlig og varer lenge, fargen er perlemorrosa/lys purpurrosa (H16/H8), og blir dypere etter hvert. Sorten er herdig og tørketålende når den er etablert. I Arboretet blomstrer den fra februar til juni.

Erica xdarleyensis 'Jack H. Brummage'
(foto: S. Handeland).

'Jack H. Brummage' (30×60). Denne sorten ble funnet som frøplante nær *E. carnea* 'Aurea' i et gartneri. Den fikk navn etter eieren og ble introdusert før 1966. Planten har gul-oransje blad hele året om den står i full sol, om vinteren får den en litt dypere tone. Veksten er ryddig og litt svak, den stiller krav til lys og god jord, og den trives ikke alle steder. Blomstringen starter sent med rosapurpur (H12) blomster. Den må trimmes med forsiktighet. I Arboretet har den blomstret i april og mai.

Erica xdarleyensis 'Kramer's Rote'
(foto: S. Handeland).

'Kramer's Rote' (35×60). Kurt Kramer gjorde krysninger mellom sorter av *E. carnea* og *E. erigena* tidlig på 1980-tallet. 'Kramer's Rote' er valgt ut fra planter der 'Myretoun Ruby' er krysset med 'Brightness'. Planten blir høy med rund form og kompakt vekst. Bladverket er mørkegrønt med svakt bronseskjær, og unge skudd har mørkt røde stammer. Blomsten er magentarød (H14) og er

Erica xdarleyensis 'Mary Helen'
(foto: S. Handeland).

Erica xdarleyensis 'Silberschmelze'
(foto: S. Handeland).

Erica xdarleyensis 'White Perfection'
(foto: S. Handeland).

den mørkeste hos denne hybriden. I Arboretet blomstrer den fra midten av januar til slutten av mai. I en mild høst kan enkelte skudd blomstre allerede før jul, men disse blir gjerne skadd om det blir frost.

'Mary Helen' (25×45). Sorten er en frøplante funnet i 1980 som har bedre farge enn 'Jack H. Brummage'. Men den vokser senere, og blomstringen varer ikke like lenge. Veksten er opprett, men lav og tett, og det gulgrønne bladverket får bronseskjær i kalde perioder om vinteren. Blomsten er blek purpurrosa (H8). Blomstrer 2-4. I Arboretet er sorten ny i 2002, og blomstring er ikke registrert.

'Silberschmelze' (35×80). Sorten oppsto som knoppmutasjon hos 'Darley Dale' i Tyskland. Den kom i bruk i 1937 og var den første hvite mutanten. Den har buskformet, opprett vekst og er den høyeste sorten med langstrakte blomsteraks. Løvet er mellomgrønt og har ikke så utpreget lyse skuddspisser som andre sorter. Den hvite blomsten har et sølvskjær, og pollenknappen er lysebrun. I Arboretet blomstrer den fra slutten av januar til midt i mai.

'Spring Surprise' (45×60). Dette er den sist introduserte navnesorten fra Kurt Kramers foredlingsarbeid. I motsetning til de fleste *E. xdarleyensis* er denne fertil. Veksten er bred, opprett med mørkegrønne blad, og skuddspissene er lysere grønne om våren, ikke gule. Blomstringen starter i mars og varer langt ut i mai, med dyp rosa blomst. Vi

tar den med her, selv om den ikke er plantet i Arboretet, fordi den antagelig raskt vil bli å finne i handelen.

'White Perfection' (40×70). Sorten oppstod som en sport hos 'Silberschmelze' i Holland. Den ble fort ansett å være den beste hvitblomstrede og utmerker seg med lange blomsteraks og mørkt, frisk-grønt bladverk med gule skuddspisser om våren. 'White Perfection' har åpen og opprett vekstform. I Arboretet blomstrer den fra sent i januar til midt i mai. Bildene viser hvor ulike hvite blomster kan være.

Erica erigena, irsk lyng

- (*E. mediterranea*, *E. hibernica*, *E. purpurascens*, Irish heath, Mediterranean heath).

Irsk lyng vokser i Spania, Portugal og i Atlas-fjellene i Marokko. Vest i Irland forekommer den i fuktig terreng sammen med poselyngen. Det er sannsynlig at arten kom til Irland på 1400-tallet. Det er ikke funnet pollen av den fra tiden før dette, og kanskje kom den med transport av flasker, som på den tid ble pakket med lyng som emballasje. I hagebruket ble kvister også brukt til å spre væske med.

Irsk lyng er en vintergrønn busk som kan bli vel 2 m under gode forhold. Den har opprette, litt sprø greiner som ikke tåler stort snøfall. Bladene er mørkegrønne og nåleformete, og bladranden er godt innrullet, uten randhår. Blomsten er litt mindre enn hos de fleste sorter av vårlyng og har svak honningduft. Fargen er blek purpur-rosa. Som hos vårlyngen dannes knoppen om høsten, men blomstringstiden er litt senere og gir farge i lynghagen når det er lite annet som blomstrer. Jorden må være drenert og ikke for tung, men ellers stilles det ikke krav til jordtype. Arten er ikke like herdig som vårlyng og må plasseres mot sydvest med beskyttelse mot vind. Den fryser ofte i toppene, men kommer igjen med ny vekst lenger nede. To strenge vintre på rad vil gi risiko for at den gir opp. Det finnes i alt 25 navnesorter.

'Hibernica' (45×60). Veksten får kuppelform når planten er fullt utviklet, og bladverket er mørkt grønt. Blomstens farge er perlemor (H16), og pollenknappen dyp purpur. Sorten er en meget god hageplante, og den er kanskje den herdigste av arten. I Arboretet har den blomstret i mai og juni.

Erica erigena 'Hibernica'
(foto: S. Handeland).

Erica erigena 'Superba' (foto: S. Handeland).

'Irish Salmon' (60x45). Sorten ble valgt for sin klare rosa blomsterfarge. Den har en ryddig, kompakt vekst med mørke, grålig-grønne blad. Blomsterfargen utvikler seg fra laksrosa (H15) knopper, til klar rosa (H7) blomster. Bloms-tringstiden er lang, men dessverre er herdigheten svak. Blomstrer 11-5. I Arboretet er sorten prøvet, men døde vinteren 2001.

Erica erigena 'Irish Salmon' (foto: S. Handeland).

'Superba' (150x50). Rik og sen blomstring med store blomster i perlemor (H16), som gradvis får dypere tone, gir sorten fin hageverdi. Sideskudd har også blomster. Bladene står tett, de er først ganske lyse og mørkner gradvis. Blomstrer 4-6. I Arboretet har den frosset tilbake, men kommet fra basis.

Erica erigena 'W.T. Rackliff' (foto: S. Handeland).

'W.T. Rackliff' (75x55) er den herdigste av artens navnesorter og har vært i bruk siden 1935. Den har stor, hvit blomst som står tett inntil greinen, og lang bloms-tringstid. Veksten er ryddig og kompakt med en avrundet form. Bladverket er frisk grønt. Den ble opprinnelig funnet i Irland og introdusert i England i 1935. Blomstrer 2-4. I Arboretet frøs den tilbake vinteren 2002, men kommer bra igjen.

Erica mackaiana - (*E. mackaii*, *E. tetralix* 'Mackaiana', Mackay's heath).

Erica mackaiana finnes i to adskilte områder på vestkysten av Irland, med noe forskjell i formen mellom de to forekomstene. Den finnes også i en smal stripe i det nordlige Spania. I Irland setter den ikke frø, men hybridiserer med poselyng. I Spania setter den derimot frø, mens hybrider hittil ikke er funnet. Vi finner den i drenerte myrområder og vått lende med sure forhold. Det var ikke botanikeren J. T. Mackay, mannen arten er oppkalt etter, som fant arten første gang. Derimot var det en ung lærer, W. McCalla, som fant den i 1835. Via andre fikk J. T. Mackay tilsendt materiale som han arbeidet med. Via ham ble arten kjent og beskrevet i 1836. William McCalla fikk samtidig en irsk sølv-medalje. Langt senere ble en kultivar gitt navnet 'William McCalla', men den er ikke fra den opprinnelige planten.

Erica mackaiana ligner meget på vår poselyng (klokkelyng), og det gikk 100 år før det ble bevist at den virkelig var en egen art. Den forgrener seg mer, har tettere bladstilling, og blomstene har klarere farge, og dette gjør den til en fin hageplante. Den er ikke så herdig hos oss at den kan erstatte poselyngen, men i likhet med munkelyngen kan den på Vestlandet klare seg om den får en god plassering. Den er en lav, vintergrønn busk med opprette skudd som ung og sprer seg etter hvert. Den setter lange sidegrener som setter ny vekst der lysforholdene er gunstige. Bladene er små, lanseformete og mørkegrønne med lite innrullet bladkant slik at den hvite undersiden er synlig. Bladene står i kranser på fire, i kors, som hos poselyngen, men meget tettere. Den liker humusrik jord og tåler ikke vedvarende tørke. Beskjæring består helst i å fjerne blomst og skadde grener. Den er utsatt for grensplitting, men kommer fra basis og fra rotskudd. For å blomstre rikt må den ha gode lysforhold. Rolf Nordhagen (1931) nevner arten og dens fylte varietet *florere pleno* ('Plena') som brukbare på Vestlandet. Det finnes i dag totalt 10 kultivarer i handelen, men neppe i Norge. Mest populær er 'Plena' og 'Dr. Ronald Gray', som begge finnes i Lynghagen. Disse skulle det være mulig å bestille i en god planteskole.

'Dr. Ronald Gray' (10×35) er helt lav med vid vekst og mellomgrønt bladverk. Blomsten er rent hvit. Den ble funnet i 1966 av Dr. R. Gray, England, som sport av en farget sort. I Arboretet blomstrer den fra slutten av juni til midten av oktober.

Erica mackaiana 'Dr. Ronald Gray' (foto: S. Handeland).

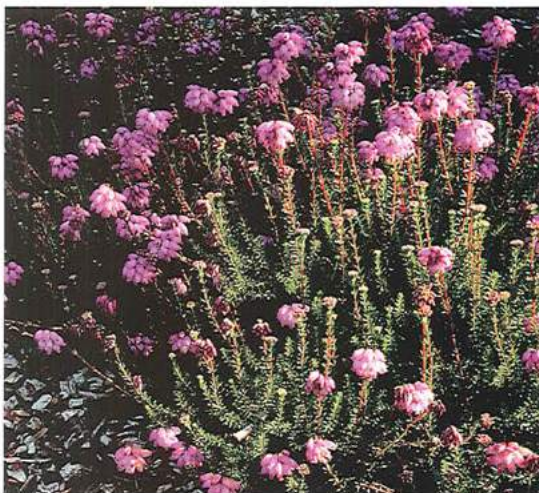

Erica mackaiana 'Plena' (foto: S. Handeland).

'Plena' (15×40). *Erica*-sorter med fylte blomster er meget sjeldne. En slik klon ble funnet for mer enn ca. 130 år siden, men ble først i 1901 tatt i bruk. Vår plante har ryddig, krypende vekst, mørkt grønt bladverk som blir bronsefarget om vinteren, og får rødlig skuddspiss på vårens nye vekst. Den har minst 30 magenta-fargede (H14) kronblad som blir hvite mot midten. Best blir den på fuktig jord, men er en god markdekker der den trives. I Arboretet blomstrer den fra midt i juli til sist i september. Etter vinter-skade blir blomstringen forsinket.

Erica ×stuartii - (*Erica ×praegeri*)

Erica ×stuartii er en naturhybrid mellom *Erica mackaiana* og poselyng (*E. tetralix*). Den ble første gang observert av J. T. Mackay i 1846. I 1912 ble den gitt navnet *Erica ×praegeri*, for å hedre den kjente irske naturalist R. L. Praeger. I mellomtiden var det i 1890 funnet en helt særpreget plante som man først trodde var krysnningen *E. tetralix×erigena*. Den ble i 1902 gitt navnet *E. ×stuartii* etter finneren, Dr.

Erica ×stuartii 'Connemara' (foto: S. Handeland).

Charles Stuart, og kom raskt i bruk som hageplante. Da det i Holland ble funnet en reversjon til en form lik *E. ×praegeri*, fikk Stuarts klon i 1977 kultivar-navnet 'Stuartii', og hybrid-navnet ble endret til *E. ×stuartii* fordi dette navnet ble tatt i bruk 10 år før *E. ×praegeri*. Det tok lang tid før det ble klart at *Erica mackaiana* og *Erica tetralix* var de rette foreldrene, og for å skille dem fra hverandre må vi bruke lupe for å se forskjellene. I dag er det syv navnesorter i handelen.

'Connemara' (25×50) har løs, bred vekst med mørke, grågrønne blad. Dette går for å være den opprinnelige klonen, men det er meget tvilsomt. Den fikk kultivar-navnet i 1969, 120 år etter det første funn. Blomsterfargen er heliotrop (H12). I Arboretet blomstrer den fra slutten av juli til ut i oktober.

'Irish Lemon' (25×50) har en ryddig, avrundet form. Bladene er litt bredere enn hos andre sorter. Nyveksten er klart sitrongul, og dette varer inn i blomstringstiden, som begynner tidlig og varer lenge. Den enkelte blomst er stor med mauve (H1/2) farge. David McClintock fant den i Nord-Irland i 1965, og den er blitt den mest brukte navnesorten. I Arboretet blomstrer den fra slutten av juni til sist i oktober, kanskje enda lenger i en mild høst.

'Irish Orange' (25×45) har mørkt grønt bladverk med oransje spiss på ny vekst om våren. Før blomstringen begynner er skuddspissene grønne. Blomsten er lil-larosa. Sorten er ikke meget brukt, det er 'Irish Lemon' som dominerer markedet. I Arboretet ble den plantet i 2002 og har blomstret tre måneder fra midt i juni.

'Stuartii' (25×25). Veksten er opprett, litt svak, med koralfargede skuddspisser om våren. De mørke, grågrønne bladene er små, med meget få og korte hår på bladstilken. Enkeltblomsten er liten og smal, tofarget - lys rosa med rødbeterød (H9) spiss. Blomstringen er sen, men varer ganske lenge. Den ville planten ble funnet igjen i 2000, spredd via rotskudd, og er nå i kultur igjen. I Arboretet blomstrer den fra juli og utover omtrent i tre måneder.

Erica xstuartii 'Irish Lemon' (foto: S. Handeland).

Erica xstuartii 'Irish Orange' (foto: S. Handeland).

Erica xstuartii 'Stuartii' (foto: S. Handeland).

Erica spiculifolia, akslyng (foto: S. Handeland).

Erica spiculifolia 'Albiflora'
(foto: S. Handeland).

Erica spiculifolia 'Balkan Rose'
(foto: S. Handeland).

Erica spiculifolia, akslyng -
(*Bruckenthalia spiculifolia*, Balkan heath).

Akslyng vokser i fjellene på Balkanhalvøya og i det nordlige Tyrkia, i sjiktet mellom 1400 og 2800m o. h. Mange kjenner den bare som *Bruckenthalia spiculifolia*, det er først i de siste år at overgangen til *Erica* er kommet i bruk. Arten er meget hardfør, men krever sol for å blomstre. I tidligere tider (Pleistocene-tiden) fantes den nordover helt til Shetland. I lynghagen er den en lav busk som blomstrer etter vårlyngen. Den har nåleformede, mørke grønne blad og kort, tett blomsterstand med små enkeltblomster. Fargen er i naturen rosa av varierende intensitet. Kurt Kramer har som mål å komme frem til sorter med flere fargetoner i sitt arbeide med krysninger innenfor arten. I Arboretet blomstrer den hele juni og utover sommeren.

Erica spiculifolia f. *albiflora*, hvit akslyng (25×50). Der er mange kloner av denne formen, og et utvalgt eksemplar er ikke gitt kultivarnavn. Veksten er bred, og planten brer seg utover. Bladene er mørkegrønne med lysere skuddspisser om våren. I Arboretet blomstrer den i juni og juli.

'Balkan Rose' (15×30) har kompakt vekst med et grålig skjær i de mørkegrønne bladene. Blomsten er dypere i fargen enn arten, rosapurpur (H12), og sorten har vært meget brukt etter at den kom i handelen i 1983. I Arboretet blomstrer denne lengst, fra begynnelsen av juni til slutten av august.

Erica ×krameri

Erica ×krameri (40×50) er en kontrollert krysning mellom vårlyng (*Erica carnea*) og akslyng (*E. spiculifolia*), to arter som hører hjemme i fjellheimen. Den skulle derfor være hardfør nok, men krever mye lys og god avmodning om høsten. Hvis den blir for løs i veksten, vil greinsplitting ved tidlig frost gi skade og redusere blomstringen. Det var Kurt Kramer, Tyskland, som først gjorde krysningen i 1987, og det finnes flere kloner som hittil ikke er gitt sortsnavn. Planten har en åpen, opprett vekst som er kraftigere enn hos opphavet. Bladene står tett, de er mellomgrønne med oransjerøde skuddspisser om våren, og har sterkt innrullet rand. Blomstene er små, blek purpurrosa (H8), meget lik akslyngens, og den sylindriske blomsterstanden er kort. Blomstringen varer svært lenge, fra april til oktober. I Arboretet ble sorten plantet i 2002 og blomstring er ikke registrert.

Erica vagans, høstlyng

Arten kalles Cornish heath på de Britiske øyer, i Norge ble høstlyng tatt i bruk tidlig. Mange andre land bruker også denne betegnelsen. Første beskrivelse av arten er fra 1670, og den fikk da sitt engelske navn. Det latinske navn gitt av Linné ble publisert i 1770, men på 1800-tallet var det noe forvirring, fordi den ble forvekslet med de to mer tandre artene *Erica multiflora* og *E. manipuliflora*.

Høstlyng vokser i Cornwall i England, rundt hele Biskayabukten, til sentrale Spania og sørvest i Frankrike. Noen isolerte forekomster på grensen til Sveits i sørøstlige Frankrike har den også. I kultur trives den fint mange plasser i USA og Europa, og den brukes ofte i offentlige anlegg. Spesielt godt egnet er den lenger sør, og kan der ses på kirkegårder som hekk, og på gravsteder beskjæres den slik at ikke teksten blir dekket. Den er langlivet, frør seg og bryter etter brann. Den er en liten busk med nålformede, mørkegrønne og små klokkeformede (campanulate) blomster båret i en sylindrisk blomsterstand. Kapselen er glatt, og pollenknappene er uten horn. Blomsterfargen er rosa, mauve eller hvit, og blomstringen varer fra midtsommer til godt ut på høsten. Greinene setter røtter

Erica vagans, høstlyng
(foto: S. Handeland).

Erica vagans 'Alba' (foto: S. Handeland).

Erica vagans 'Diana Hornibrook' (foto: S. Handeland).

Erica vagans 'Lyonesse' (foto: S. Handeland).

slik at planten brer seg godt, og frøplanter sprer også arten. Navnet *vagans* betyr vandring, og det kunne passe godt å bruke betegnelsen 'Vandrende lyng' på denne arten. Den må få en solrik plass for å trives. Arten tåler ganske hard beskjæring, om ikke helt som vårlyng. En lett trimming om våren for eksempel annet hvert år, er nok. For å beskytte mot frostskaide bør årets visne blomster ikke fjernes før neste vår, når også eventuell vinterskaide viser seg. Tung snø vil gi en del grenbrekk. Den er tørketålende og tåler kalk i magnesiumbasert form, men går fint i middels sur jord, røttene går dypt og finner frem til gunstige forhold. Ved stiklingsformering dannes røttene som hos vårlyng, ikke fra basis, men ved leddene.

Høstlyng ble i 1931 beskrevet som herdig på Vestlandet med bare lett vinterdekke av Rolf Nordhagen, og han nevner navnesortene 'St. Keverne' og 'Mrs. Maxwell' o.fl. Det er i dag hele 42 navnesorter i handelen, men bare et 10-talls er i bruk, og selv disse blir det etter hvert vanskelig å skaffe. I Norge er det enkelte år kanskje bare tre slag å få.

'Alba' (30×80) er en gammel navnesort, men mange kloner har vært i omløp, og navnet skulle ha vært *E. vagans* f. *alba*. Sorten er i dag en bred, opprett plante med mellomgrønt bladverk, og den hvite blomsten har et grålig skjær. Pollenbærene skal være mørke. Det var en sport av en 'Alba' som ga navnesorten 'Valerie Proudley'. I Arboretet blomstrer den fra sist i juli til midt i oktober.

'Diana Hornibrook' (25×45) er en vakker sort som kom på markedet på

40-tallet. Den har en ryddig, kompakt vekst, om våren er det nye bladverket lyst og går gradvis over til å bli mørkegrønt. Den kommer i blomst tidlig, har lange blomsteraks, og fargen er en fin nyanse av dyp rosenrosa (H7). I Arboretet blomstrer den fra sist i juli til midt i oktober.

'Lyonesse' (25×50) har rent hvit blomst med lyst brune støvbærere. Blomsterakset er langstrakt og sterkt. Planten har bred, opprett vekst med friskt grønt, blankt bladverk. Den opprinnelige planten ble funnet bare to dager etter den første kultivaren, 'Mrs. D.F. Maxwell', begge på ekteparet Maxwells bryllupsreise til Cornwall i 1923. Allerede i 1925 var sortene å finne i deres plantekatalog. Denne fikk navn etter et mytisk, undersjøisk land utenfor Cornwall. I Arboretet blomstrer den fra sist i juli til midt i oktober.

Erica vagans 'Mrs. D.F. Maxwell'
(foto: S. Handeland).

'Mrs. D.F. Maxwell' (30×45) topper listen over de mest populære lyngsortene, uansett art. Den er en ryddig liten busk med glansfulle, mørkegrønne blader og langt blomsteraks med vakre kirsebærrøde/rosenrosa (H6/7) enkeltblomster. Det er antagelig 2 kloner i bruk, slik at den kan variere litt. På sin bryllupsreise i 1923, gjorde planteskoleeierne sitt første funn og døpte planten etter bruden. Den reverterer i blant, og slike skudd må fjernes for at planten skal beholde sin karakter. Sorten trives under ulike forhold, og dette er sikkert en årsak til at den er blitt så populær. Blomstrer 8-10.

'Nana' (15×55) er en lav, vid og meget tett plante, bladverket er mellomgrønt med gul spiss. Den blomstrer sparsomt med små, elfenbenfargede enkeltblomster, og pollenbærerne er sjokoladefargete. Den ble introdusert før 1879, og navnene 'Alba Minor' og 'Alba Minima' er brukt om den. I 1955 ble den beskrevet og navnet endelig fastlagt. I Arboretet har den blomstret i august.

Erica vagans 'Nana' (foto: S. Handeland).

Erica vagans 'St. Keverne' (foto: S. Handeland).

'St. Keverne' (20×45) er en lav busk med ryddig vekst og mørkegrønt bladverk. Om våren har de nye skuddene lysere spisser. Blomsten er blekt purpurrosa (H8) og pollenknappene mørke. I forhold til andre kultivarer har den mer klokkeformede blomster og kronbladene har mer tilbakerullet rand. Også denne kultivaren reverterer. Det har vært tre ulike typer i handelen slik at den kan variere ganske meget. Den ble funnet i Cornwall i 1909 av P. D. Williams, mannen som har fått navnet sitt knyttet til hybridene *E. ×williamsii*. Han la ned greiner av planten for å sikre nye planter. Men avleggerne ble trampet ned av kyr, og den ville planten ble ødelagt. Til alt hell tok han også hjem stiklinger, som slo til. I Arboretet blomstrer den i juli og august.

'Valerie Proudley' (15×30). Det fulle navn er *Erica vagans* f. *aureifolia* 'Valerie Proudley'. Planten har moderat vekst med gult løv. Bladfargen modner til matt gyllent, men er klart gul på årets nye skudd. Bladverket har tendens til å svis ved vind eller tørke, noe det er viktig å ta hensyn til ved planting. Størst verdi har planten i hagen for bladfargen, som blir best når den får en lys plassering. Blomstringen er ikke særlig rik, blomstene er hvite med sjokoladebrune pollenknapper. Sorten oppsto i 1965 som ett enkelt skudd på 'Alba'. Stiklinger ble først tatt av nyveksten, men likevel reverterer den noe. Den har svak vekst og tåler

Erica vagans 'Valerie Proudley' (foto: S. Handeland).

ikke hard beskjæring, særlig om den er svekket. Den er litt kalktolerant. Navnesorten blir brukt i hybridiseringsarbeid for sin kompakte vekst, hvite blomst og gule farge. Bl. a. er pollen brukt i kryssningen som ga *E. ×griffithsii* 'Valerie Griffiths'. I Arboretet blomstrer den i august.

'Yellow John' (35×45) ble funnet i Nederland. Den ligner 'Valerie Proudley', men er kraftigere og kanskje litt mer herdig. Bladverket er friskt gult, mens

eldre blad får et islett av rosa. Blomsten er blek lilla (H4). Blomstrer 8-10. I Arboretet er sorten plantet i 2002.

Erica vagans 'Yellow John' (foto: S. Handeland).

Erica ×*griffithsii*

Erica ×*griffithsii* er en naturhybrid mellom *Erica manipuliflora* og høstlyng (*Erica vagans*), men hybriden fikk formell status først etter at Dr. John Griffiths i England fremstilte planter ved å krysse de to artene på nytt. *E. manipuliflora* hører hjemme ved det østlige Middelhav og blomstrer om høsten. Den har kalktoleranse og vokser bra i magnesium-fattig jord. Dette gir hybridene nyttige egenskaper for mange hager. Høstlyng bidrar med mer kompakt vekst og noe tidligere blomstring. Den første kultivaren var i bruk i 40 år som hjemmehørende i arten *E. verticillata* før den ble påvist å tilhøre hybridene *Erica* ×*griffithsii* i 1990. Det er fem sorter i handelen i dag, tre av disse er kontrollerte krysninger av utvalgte sorter.

'Valerie Griffiths' (40×55) er utvalgt fra en krysning med 'Valerie Proudley' og 'Aldeburgh' i 1983. Den har vist seg meget herdig i Nord-England, og det blir spennende å se om den kan brukes hos oss. Den har opprett, busket vekst med gult bladverk som blir dypere i tonen om vinteren. Blomsten er lys purpurrosa (H8) og blomsterstanden 5-10 cm. Blomstrer 7-10.

Erica ×*griffithsii* 'Valerie Griffiths' (foto: S. Handeland).

Erica ×*williamsii* - (*Erica* hybrid 'Williamsiana')

Det var R. Davey som i 1860 først la merke til denne naturhybriden mellom pose-lyng og høstlyng i Cornwall. Den forekommer bare her og i Dorset i England. For botanikere ble den først kjent i 1910, da Daveys nevø, P. D. Williams, var på fasanjakt. Først mente man det var en krysning mellom purpurlyng (*E. cinerea*) og

høstlyng (*E. vagans*). *Erica ×williamsii* er videre og mer opprett i veksten enn pose-lyng, men lavere enn høstlyng. Bladene sitter tett i kranser av fire og bladkanten er innrullet med få hår. Hittil er bare 12 individer funnet i naturen, og pr. i dag er ni naturlige og to kunstige krysninger formert opp og finnes i produksjon.

'**Cow-y-Jack**' (25×45). Sorten stammer fra det 10. funnet i 1984 og er en lav, kompakt plante med åpen vekst. Bladverket er mellomgrønt, og om våren lyser skuddspissene opp med kraftig gult. Den blomstrer fra juli til oktober med rosa (H8) blomst. I Arboretet ble den plantet i 2002, og vi har ikke sett den i blomst ennå.

'**Ken Wilson**' (30×50). Veksten er bred, men kompakt med mellomgrønt bladverk, og skuddspissene er grønne. Blomsterfargen er klar magenta (H14) uten antydning til blått - utrolig vakker - og blomstring varer fra juli til november. Sorten er resultat av krysning mellom en poselyngsort og *E. vagans* 'Mrs. D. F. Maxwell' gjort i Canada av David Wilson. I Arboretet er den i 2002 på stiklingsstadiet.

'**P. D. Williams**' (25×45). Sorten er fra første funn i 1910, og plantene i produksjon i dag stammer fra materiale som ble sent til forsøkene i Wisley i 1965, og som fikk sortsnavn samme år. Den har meget bred, grenet vekst og om våren er den nye veksten lys, men bladverket mørkner utover i sesongen. Om vinteren får løvet et svakt brunskjær. Skuddspissene er gule om våren. Blomsterstanden er opprett og tett med små, klokkeformede enkeltblomster med rosa-rød farge (H11). Arret er så vidt synlig, pollenknappene er brune og har delte pollenknapper. Begerbladene har få hår, og kapselen er lett håret. Blomstrer 7-11.

Phyllodoce

Dette er en liten lyngslekt med åtte arter som er oppkalt etter ei gresk havnymfe. De fleste artene er små med greiner som vokser utover eller opprett med vintergrønne, nåleformede blad med innrullet kant. Kvistene er oftest tettbladete med en kort, nærmest skjermliknende blomsterstand med hengende eller utovervendte blomster. Blomstene er krukke- til klokkeformet, oftest røde til rød fiolette. Fruktene er kapsler som sitter stivi opprett på de forlengede blomsterskaftene, og de inneholder mange frø som ofte har en liten vingekant.

Utbredelsen er nordlig arktisk og alpin. I Norge vokser *Phyllodoce caerulea*, blålyng, i fjellet. Både *caerulea*=blå og det norske navnet viser til blåtonen som finnes i blomstene, og som blir gradvis noe sterkere med alderen. Det er en fordringsløs plante som kan vokse både på sur og basisk grunn. For øvrig er artene i slekten herdige planter som egner seg for torvbed eller i litt fuktige og ikke alt for solutsat-

te steder i fjellhagen. Litt torvstrø eller kompost er god gjødsel. De trenger ikke særlig mye vedlikehold, men etter blomstring eller fruktsetting (dersom en ønsker frø), kan en klippe dem litt tilbake for å få en tett, god plante. Blomstringen er hovedsaklig i mai-juni, men de fleste kommer igjen med blomster på ettersommeren og høsten.

Det er ikke gjort noe særlig foredlingsarbeid med slekten, og det en kan få tak i, er arter samt noen få sorter. En slektshybrid mellom *Phyllodoce* og *Kalmiopsis* har fått navnet \times *Phylliopsis*.

Phyllodoce aleutica (foto: S. Handeland).

Phyllodoce aleutica - (*Menziesia aleutica* Spreng.).

Tett mattedannende lyng som kan bli opp til 30 cm, men som oftest er lavere. Bladverket er tett og friskt grønt. Bladene er 10-12 mm lange og 1 mm brede med innrullet fintannet kant og en lys stripe på undersiden. 3 – 10 gulgrønne blomster sitter i toppen av greinene på 2-4 cm lange kjertelhårete, noe nedbøyde stilker. Frøkaplene derimot sitter på stivt opprette, opp til 4 cm lange skaft og inneholder mange små frø med en liten vingekant. Blomstringen kan starte i mai, men den kommer oftest flere ganger og over lang tid i juli og august. Hvitblomstrende planter finnes og er lansert som sorter, men vi har ikke klart å få tak i dem. Artsepetet har den etter øygruppen Aleutene, sør for Alaska og Beringstredet, og den vokser der samt i Canada, Alaska, Kamtsjatka, Kurilene, Sakhalin og Japan.

Phyllodoce caerulea, blålyng -

(*Andromeda caerulea* L.).

Dette er en vintergrønn busk som kan bli opp til 30 cm og har tettbladete greiner med utoverrettet vekst. Tykke, 8-9 mm lange og 1 mm breie blad med tenner i kanten, unge blad også med hår i kanten. Undersiden har en lys stripe. Blomstene er krukkeformete, rødfiolette og blir til slutt blåfiolette, og sitter på 10-25 mm lange kjertelhårete stilker. Kapslene, på stivt opprette skaft, inneholder mange små frø. Blålyng finnes i fjellet i Norge, i Nord-Norge også i lavlandet, og har ellers en

Phyllodoce caerulea, blålyng (foto: S. Handeland).

Phyllodoce empetriformis (foto: S. Handeland).

sirkumpolar, nordlig utbredelse. Blomstringen er i juli og august, men våre eksemplarer, som kommer fra Vikafjellet, ble plantet først i 2002 og har ikke blomstret her ennå. Den vokser både på fattig og rik grunn og ikke alt for tørt, men trives best på stabil jord og med noe snødekke.

Phyllodoce empetriformis

Igjen en lav busk med opprette greiner, opp til 30-35 cm. Blad linjeformet opp til 15 mm lange og med kjerteltenner i kanten og en litt lysere stripe under. Blomsterstanden i toppen av greinene kan ha fra noen få til ganske mange, klokkeformete, rosa og noe nedbøyde blomster. Stilkene er 10 til 30 mm, noe rødfarget og kledd med kjertelhår. *Phyllodoce empetriformis* finnes viltvoksende i vestlige Nord-Amerika stort sett over tre-grensen. I Lynghagen har den hatt det litt for varmt, og først etter at den ble flyttet i 2002 begynte den å blomstre. Det ser ut til at den med fordel kan stå i lys og sol, men røttene kan godt ha det noe kjølig og fuktig.

Phyllodoce × *intermedia* 'Drummondii'

Dette er en naturhybrid mellom *P. empetriformis* og *P. glanduliflora*, en art som finnes i samme område som *P. empetriformis*, men litt høyere og mer nordlig

Phyllodoce × *intermedia* 'Drummondii'
(foto: S. Handeland).

utbredelse. Den har blomster som kan minne om *P. aleutica*. Hybriden, *P. ×intermedia*, kan ha blomster i alle former mellom foreldreartene. Hos sorten 'Drummondii' er de litt store og krukkeformete med en farge som minner om *P. empetriformis*. Også ellers likner den *P. empetriformis*, men er litt mindre med lavere, mer matteformet vekst. Den blomstrer rikt og har hatt blomster mer eller mindre sammenhengende fra sist i april til ut august.

Phyllodoce nipponica var. *oblongo-ovata*

Lav, teppedannende plante, 10-20 cm, med friskt grønne, tettbladete greiner. Varieteten *oblongo-ovata* har litt større blad enn selve arten, 7-12 mm lange og 1,5 mm breie. Bladene er fint tannet i kanten og har en lys stripe under. Blomsterstanden har 2-6 blomster på tynne stilker med både kjertelhår og vanlige hår, oftest brun- til rødfarget. Blomstene er hvite, klokkeformete og nikkende. Den har mye til felles med blomstene hos kantlyng (*Cassiope*). Kapsel frukt på opprette, 20-25 mm lange skaft. Blomstringen starter sist i april og varer ut mai, men det kommer ofte noen blomster senere på sommeren. Den har klart seg fint hos oss, men bør plasseres slik at røttene får det litt kjølig, og den bør ikke tørke. I Japan, hvor den kommer fra, vokser den på skyggefulle, men åpne plasser blant stein og i sprekker i fjellet.

Phyllodoce nipponica var. *oblongo-ovata*
(foto: S. Handeland).

×*Phylliopsis*

Dette er krysninger mellom de to slektene *Phyllodoce* og *Kalmiopsis*, og er av heller ny dato. De er merkelig nok lettere å få til å trives i en hage enn den sjeldne og litt sære *Kalmiopsis leuchiana*.

×*Phylliopsis hillieri* 'Pinocchio'

Krysning mellom *Phyllodoce breweri* og *Kalmiopsis leuchiana*. Vintergrønn busk opp til 30 cm. Bladene er opp til 20 mm lange og 6 til 8 mm breie, oversiden blankt grønn, undersiden noe lysere og kanten er nedbøyd. Blomstene kommer i et lengre aks, de åpne klokkenene er pent rosa og danner fin kontrast til brunrøde begerblad. Langvarig og ganske rik blomstring fra sist i april til slutten av juni, og siden kommer den

Phylliopsis 'Pinocchio' (foto: A. H. Søyland).

Phylliopsis 'Mermaid' (foto: S. Handeland).

minner en del om 'Pinocchio', men den er lysere i bladverket, har noe mindre blad og blomstene sitter i et tettere aks. Blomstene er også lysere, men på størrelse med dem vi finner hos 'Pinocchio'. Den står sammen med sin slektning, og vi håper den har noenlunde samme krav til lys og jord.

Therorhodion

I 2001 besluttet vi i Arboretet å ta til følge noen nomenklaturiske endringer innen *Rhododendron*. Slekten *Ledum* er blitt innlemmet i *Rhododendron*, og *Rhododendron camtschaticum* er plassert i

Therorhodion camtschaticum (foto: S. Handeland).

gjærne med en del blomster i august og september. Den skal gjerne ha litt mer lys og sol enn *Phyllodoce* og egner seg for en fjellhage, men litt skygge på varmeste dagen kan være bra. Dette er et planteskoleprodukt og stammer fra Storbritannia, men foreldrene kommer begge fra vestkysten av Nord-Amerika.

×*Phylliopsis 'Mermaid'*

Den ble levert fra Glendoick i år 2002, og vår erfaring med den er derfor ganske begrenset. Den

minner en del om 'Pinocchio', men den er lysere i bladverket, har noe mindre blad og blomstene sitter i et tettere aks. Blomstene er også lysere, men på størrelse med dem vi finner hos 'Pinocchio'. Den står sammen med sin slektning, og vi håper den har noenlunde samme krav til lys og jord.

Therorhodion camtschaticum - (*Rhododendron camtschaticum* Pall.)

Dette er en bladfellende busk med krypende vekst. Bladene er 2 til 5 cm lange og 2 cm brede, kjertelhåret langs kant og midt-

nerve, og de har ofte nydelige høstfarger. Blomstene er store, åpent klokkeformete, røde med mørkere flekker. Blomstring i juni, men kan også komme flere ganger utover sommeren. Blomstene sitter i par eller enkeltvis. Frukten er en kapsel. Planten som stammer fra begge sider av Beringstredet og finnes sør til Japan på Asia-siden, er hardfør og kan dyrkes i alle fall til Troms. Den bør stå lyst, men kan gjerne skjermes litt mot den varmeste middagssolen.

Litteratur

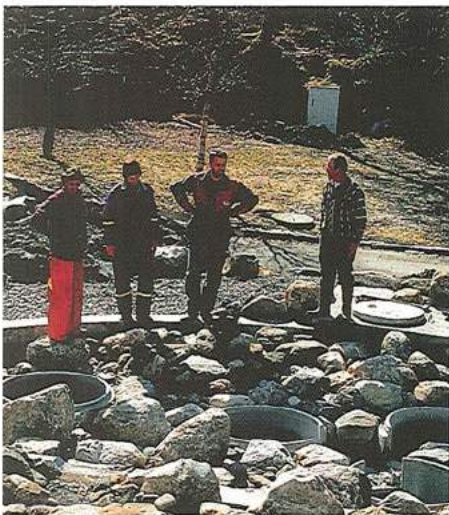
- Laar, H. van de, 1978. - *The heather garden*. - Collins, London, 160 s.
- Lid, J. & Lid, D. T. 1994. - *Norsk flora*. - 6. ed. Det norske samlaget, Oslo.
- Linné, C. 1762. - *Species Plantarum* - 2. ed., Stockholm.
- Metheny, D. M. 1991. - *Hardy heather species, and some related species*. - Frontier publ. 186 s.
- Nordhagen, R. 1931. - Noen nye idéer for hageeiere i Norges kystdistrikter - *Selskapet til Havedyrkningens venner, Medlemskrift*, 1931 (1): 1-9
- Petterssen, E. & Handeland, S. 2001. - Lyng i Det norske arboret: Del 1. Vårlyng. - *Åringen* 2001, 4-22.
- Royal Horticultural Society, 1992. - *The new dictionary of gardening*. - London
- Small, D. & Small, A. 2001. - *Handy guide to heathers*. - 3. ed. The heather society.
- The Heather Society 2000. - *The international register of Heather Names*
- The Heather Society Yearbooks* - div. artikler av Griffiths, J., McClintock, D. & Nelson, C.
- Wilson, D. 2000. - *Heather news*. - The North American heather society.
- Underhill, T. L. 1990. - *Heaths and heathers; the grower's encyclopedia*. - David & Charles publ., London, 335 s.

- Årsmelding for Arboretet og Botanisk hage 2001

ved Steinar Handeland, Arboretet og Botanisk hage, Universitetet i Bergen, Mildeveien 240, N-5259 Hjellevad (steinar.handeland@sah.uib.no).

Organisasjon og personale

Etter at vi i flere år ikke har hatt endringer i den faste staben, kunne vi i 2001 hilse velkommen to "nye" medarbeidere blant de fast tilsatte. Rett nok var den ene stillingen bare halv, og særlig nye var ingen da begge har vært tilknyttet SAH i prosjekt og som vikarer gjennom flere år. Fra 01.04.2001 har Reidun Myking vært fast ansatt i 50 % stilling som forskningstekniker ved Informasjonsavdelingen. Videre har hun fått lagt til stillingen 20% som er resten av stillingen til Reidun Samuelsen etter at hun gikk ned til 80% stilling. Hun har dermed hatt 70% stilling. Ved hjelp av prosjektmidler (Registrering av vinterskader) ble stillingen påplussert 30% i perioden 15.04 – 30.06). Fra 01.06 har Jon Inge Kleveland vært ansatt som gartner i Botanisk hage etter at Kari Bondehagen sluttet. Else Jorunn Melstokkå gikk 24.05 ut i permisjon. Vikarer har vært Svanhild Ystaas og Elin Moltu. I tillegg finansierte Arboretets venner et 2 måneders prosjekt (Vedlikehold av plantemateriale fra Chile-ekspedisjonen) som Svanhild Ystaas har utført. Arboretets venner bidro også med penger til et 4 ukers prosjekt/sommerhjelp til vedlikehold av Blondehushagen og Lynghagen. I dette prosjektet var Ragni Helweg tilsatt.

Bassenget er klar til utprøving (foto: forf.).

Bygninger og anlegg

En større renovering av interiør og inventar i Blondehuset ble påbegynt i 2001, takket være en meget generøs gave fra Anne Kristine Neumann Lending. Arkitektene Truls og Kari Grung fikk oppdraget med å tilbakeføre husets indre til en stil fra siste halvdel av 1800-tallet, samtidig som den nåværende bruk skulle fortsette. Sent på høsten var planer klare og godkjente av brukerne, og arbeidet ble påbegynt i desember.

I Botanisk hage fortsatte anleggsarbeidet i Fjellhagen. Reservoar/dam ble

gjort ferdig, rørsystem til foss og bekk ble gjort klar og pumpe montert. Den 20. juni kunne fossen settes på. Nye bed, stier og trapper ble anlagt, og en kalksteinrøys ble gjort klar for innplanting av kalkkrevende planter. Det meste av arbeidet ble utført av gartnerne i urteavdelingen. Hagearkitektonisk konsulent har hele tiden vært landskapsarkitekt Olav Tveitnes fra Instanes AS. Noen mindre utvidelser og forbedringer ble utført i Mosehagen og ved hovedinngangen, der det bl. a. ble satt opp steiner langs vegen for å hindre parkering. I Arboretet ble noen veger klargjort: veg/sti gjennom Kjempedalen, mur langs "Kontorbrekka", trapper og veg fra Lynghagen til Miniarboretet og fra Lynghagen til Flaggstanghaugen. I Lynghagen ble en "kalkknaus" lagt opp med marmor fra Moster. En tredje plantebenk ble anlagt vest for administrasjonsbygget.

Jon Inge Kleveland og Alf Helge Søyland bygger veg i Kjempedalen (foto: T. Pousi).

Formeringsavdelingen

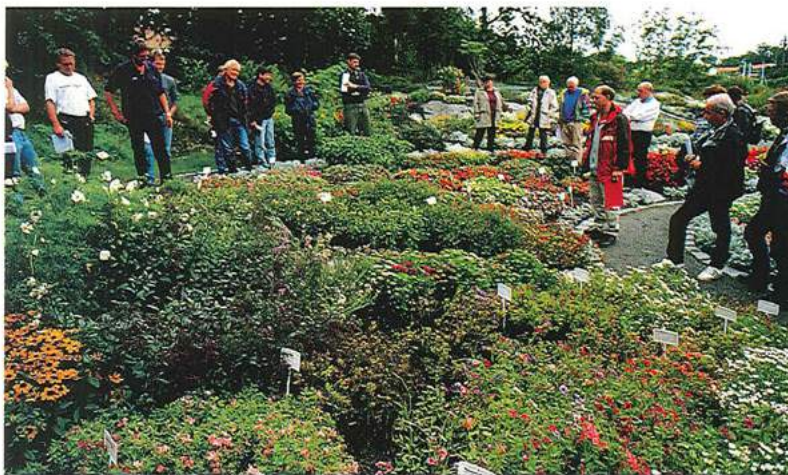
I 2001 ble det frøformert ca. 13 500 planter til utstillinger i Botanisk hage, Blondehushagen og Muséhagen, dessuten til pynt i kontor- og driftsområdet i Arboretet. Om lag 1000 stiklinger av både stauder og lignoser ble stukket, for det meste til bruk i forskjellige samlinger i Arboretet og Botanisk hage, men noe ble laget til Muséhagen og til forskningsformål. Det ble sådd 350 frøpersjoner fra våre bytteforbindelser.

Urte- og lignoseavdelingene

Utstillingsbedene i Solåkeren var også i 2001 viet tulipaner i april-mai. I juni kom sommerblomstene på plass. I år 2001 inngikk SAH et samarbeid med B. Brynjulfsen AS og NORGRO som leverte mye av frømaterialiet som ble

Utstillingsplanter satt ut til herding (foto: forf.).

Interesserte gjester ved sommerblomsterpresentasjonen (foto: forf.).

brukt. Utover sommeren ble plantningene observert, og blomstring og skader ble registrert. I august ble produksjonsgartnere, produsenter, anleggsgartnere og andre invitert til en gjennomgang der de forskjellige sorter ble vurdert. Sortsutvalget var spesielt rikt innen is- og knollbegonia, *Impatiens* og *Phlox*. Sommer- og høstblomstrende løkvekster viste også fin blomstring, og særlig blir *Crococsmia* 'Lucifer' lagt merke til. Den har i flere år overvintret ute og har kvittert med tidligere og rikere blomstring, og bestanden øker stadig. Andre løkplanter som *Schizostylis*, *Tritonia* og gladioler, må vi fremdeles overvintre innendørs.

I 2001 kunne Fjellhagen innvies, og de første beplantningene ble etablert. Siden en fjellhage skal inneholde fjellplanter, kan det være vanskelig å skaffe de ønskede arter og sorter, men noe er i handel og kan kjøpes. Ved innvielsen var det stort sett plantet rundt dammen, men utover høsten strømmet det inn planter fra forskjellige leverandører av fjellplanter og små stauder, og den kommersielle delen av Fjellhagen begynte å ta form. Den botaniske delen med planter fra fjellområder over det meste av jorden, trenger noe mer tid, men plantemateriale fra Chileekspedisjonen, samt et brukbart innslag fra nordiske fjellområder, kunne etter hvert gi publikum et inntrykk av hvordan anlegget skal se ut når det blir tilplantet. Hyggelig er det også å følge med fire fem karpfisker som har fått bolig i Fjellhagedammen. De ble hentet fra Universitetets "gamle" botaniske hage, Muséhagen, og satt ut som symbol på at Botanisk hage nå har flyttet fra Nygårdshøyden til Milde. Det ser ut til at de har funnet seg bra til rette.

Kvann, et utvalg løker, diverse spiselige knoller, noen uspiselige giftplanter og noen medisinalplanter dominerte i nytteveksthagen. Utstillingen av poteter var dessuten øket til over 40 sorter, en dobling fra året før.

To meget kalde perioder i slutten av januar og februar førte til ganske stor utgang av roser i Naustdalen - over 100 roser - og det er 4 ganger det normale. Siden kulden også hadde gjort store innhogg hos roseleverandører, var det knapphet på planter til erstatning, og det skapte vansker for Rosariet. Kulden skapte også problemer i Lynghagen som hadde stor utgang av de mer sarte sortene, særlig av de sommerblomstrende. Verst gikk det ut over sorter av purpurlyng (*Erica cinerea*). Det ble også registrert store skader i Samlingen fra Sørlike halvkuile, der særlig *Hebe*-samlingen ble sterkt redusert. (Mer om dette står å lese i *Årningen* 2001, s. 62-72).

Med tanke på "Nordisk *Rhododendron*-symposium" som skal finne sted på Milde i månedskiftet mai/juni 2003, ble arbeidet med å oppgradere *Rhododendron*-samlingene prioritert. Nye planter ble skaffet, gamle ble klippet og stelt, etiketter ble kontrollert, og til artsamlingen ble det laget nye informasjonsskilt til de forskjellige seksjoner og underseksjoner.

Frøinnsamlingsekspedisjonen til Chile resulterte i en mengde planter som måtte plasseres, stelles, observeres og vurderes. Plante-benkene vest for administrasjonsbygget ble fylt opp, og potteplanteplassen hadde et stort innslag av eksotiske planter fra de svært så fjerne himmelstrøk. Noe kunne allerede plasseres på sin plass i samlingene, bl.a. i Fjellhagen der forskjellige *Calceolaria*, *Acaena* og diverse andre slekter med små stauder og låge busker hører hjemme, og i Samlingen fra den sørlige halvkuile hvor busker og trær av forskjellige slag, og også en del urter, har sin plass. En del arter som fantes i store mengder, og som var blitt litt større på, ble også tilbudt Arboretets venner til plantesalget.

Arbeidet med å skaffe mer plass til Chile-plantene startet høsten 2001. Det ble gjort forberedelser og delvis

Gullfisk fra Muséhagen "sjosettes" i dammen i Fjellhagen på Milde (foto: forf.).

Pyntekål pynter opp (foto: forf.).

Hvor ble fiskene av? (foto: forf.).

påbegynt arbeid med å flytte planter som midlertidig var plassert i Kontorbakken. Noen store furuer måtte også fjernes for å bedre lysforholdene. I Oldertøset ble det ryddet en del skog og kratt for å gi plass for plantene fra Kontorbakken, og på Store Grøneviksmyr ble de store sitkagranene felt. I alt ble 30 kbm tømmer levert.

Utadrettet virksomhet og arrangement

Arboretets dag ble i 2001 ikke avviklet på grunn av manglende parkeringsmuligheter. I stedet ble det torsdag 31. mai invitert til en handikappdag. Institusjoner og foreninger for funksjonshemmede fikk en liten tur gjennom enkelte samlinger, og det ble servert kaffe og kringle i Blondehuset. Staben ved SAH stilte med nødvendig assistanse, og i tillegg var Frivillighetssentralen i Ytrebygda og Arboretets venner behjelpelige med transport og rullestolkjøring.

Årets store begivenhet var åpningen av Fjellhagen i Botanisk hage. Inviterte gjester var alle som har vært involvert i utbyggingen, fra anleggsgartnere til ledelsen av Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet og Universitetet i Bergen

Åpning av Fjellhagen ved rektor Kirsti Koch Christensen og Per Magnus Jørgensen (foto: forf.).

som står bak finansiering og planer. Arrangementet ble ledet av Per Magnus Jørgensen, leder av utbyggingskomitéen. Den høytidelige åpningen foresto universitetsrektor Kirsti Koch Christensen som plantet en bergfrue fra Hardanger nedunder fossen. Siri Jansen, fast medlem av utbyggingskomitéen og representant for Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, hadde æren av å "sjøsette" fem karpfisker i dammen. Ikke under fossen, men under en teltduk i det fuktige været, sytte felespiller Håkon Høgemo for fossemusikk. Kaffe og kringle til de fram møtte gjorde godt i alt regnet.

Søndag 2. september arrangerte Arboretet og Soppforeningen i Bergen Soppens dag i Blondehuset og Blondehushagen. Terhi Pousi og Knut Geelmuyden med hjelpere fra Soppforeningen presenterte en utstilling med 191 ulike slag frisk sopp, hvorav 157 var bestemt til art og 10 er rødlistearter. Det ble solgt soppsuppe og holdt soppkontroll. Besøket ble anslått til 150, hvorav ca. 20 deltakere

Handikappjury vurderer Grønevika (foto: forf.).

trosset det dårlige været og sanket sopp, de fleste i Arboretet eller i de nærmeste omgivelser. Årets salg av overskuddsplanter ble i 2001 holdt den 15. september, og som vanlig var det mulig å sikre seg et klenodium. Den 9. desember arrangerte Aboretets venner juleverksted i driftsavdelingen sammen med Arboretets folk. Arrangementet fikk fyldig omtale i Bergens Tidende. En meget positiv respons fra deltakere vil nok føre til at arrangementet får fast plass i årskalenderen.

En annen stor begivenhet i 2001 var at Arboretet og Bergen og omland friluftsråd delte en premie og æren av å være det best tilrettede friluftsområde for handikappede i Hordaland. En jury som var satt sammen av personer med forskjellige typer av funksjonshemming, fant Grønevika og Blondehushagen klart best. Den 17. september ble prisen på 10 000,- kroner delt ut til de to vinnerne som lovet pengene skulle komme de handikappede til gode i form av enda bedre tilgjengelighet. Ved en liten befarig kunne juryen vise at det var flere forhold som kan bedres, særlig var det behov for ledekanter for blinde og svaksynte.

I løpet av året inviterte Arboretet til to temavandringar, en vårlig tur til Japan-samlingen og en fargesprakende tur til

Prisutdeling (foto: forf.).

På befaring i Grønevika (foto forf.).

Fra Soppforeningen i Bergen var Josef Fessl kalt inn til å kurse interesserte i hvordan man kan tilberede lekre og velsmakende retter av sopp. Kurset gikk fredag 31. august og lørdag 1. september. Et kurs i regi av SEVU (Senter for etter- og videreutdanning) om Dokumentasjon av gamle hager, var delvis lagt til Milde (Fana folkehøgskule, Arboretet og Botanisk hage). Kurset ble ledet av prof. Dagfinn Moe, Bergen Museum, og Per Harald Salvesen fra SAH var med som arrangør og kurslærer. Personalet fra SAH har ellers deltatt som kursledere og foredragsholdere over emner der Senter for arboret- og hagedrift sitter inne med god kompetanse. Arboretets tilsatte og guider fra Arboretets venner har hatt omvisning for ca. 30 grupper. I tillegg har mange grupper, skoleklasser og barnehager benyttet Arboretet og Botanisk hage i egen regi, til undervisning, tur og andre aktiviteter.

I tillegg til at Arboretets venner har gjort en god innsats som guider og deltatt i forskjellige arrangement der Arboretet har hatt behov for ekstra hjelp, har de også gjennom mange år møtt til dugnad flere lørdager hvert år i sommersesongen. I

Styret i Norsk Roseforening beaker hagene på Milde (foto: forf.).

samme området 20. oktober, begge ved S. Handeland. Den siste var en påfølgning av Arboretets venners høstmøte som tok for seg fargestoffer i planter. Professor Øyvind M. Andersen hadde gitt foredraget sitt tittelen: "Hvorfor er plantepaletten basert på E-stoffer?". Til vårmøtet var Kjersti Bergesen og Stein Fossheim inviterte til å snakke om vann i hagen.

noen år har det også vært mulig å delta på dugnad i arbeidstiden sammen med gartnerne. En liten, men økende dugnads-gjeng har vært trofaste på disse mandagsdugnadene. Innsatsen er stor, og det blir ganske mange timeverk i løpet av et år. På den årlige dugnadsfesten i november 2001, ble "Årets flittige maur" utpekt og hedret. De tre

flittigste var (i alfabetisk orden): Arnstein Orlund, Eileen B. Pettersen og Gudrun Svenkerud.

21. juni var hele staben på en hyggelig og interessant utflukt. Turen gikk først til Tjore-hagen på Radøy; videre til Lyngheisenteret på Lygra der direktør Mons Kvamme var inspirerende guide for en lydhør gruppe. *Årvingen* kom ut med et nytt stort nr. med stoff fra og om Arboretet og Botanisk hage. I redaksjonen var Steinar Handeland og Per Harald Salvesen med fra Arboretet og Botanisk hage og Tor Jan Ropeid fra Arboretets venner.

Arboretet brukes til mangt; Hjellestad skole har skidag (foto: forf.).

Planer og vekst

I Botanisk hage vil Fjellhagen fremdeles ha høy prioritet. I den botaniske delen skal det anlegges flere geografiske samlinger. Planter fra Chile-ekspedisjonen vil etter hvert bli utplantet i avdelingen for planter fra sørlige Sør-Amerika. En samling med nordiske fjellplanter er også under oppbygging, og et felt med planter fra Himalaya er planlagt. Det arbeides også med å etablere samlinger som er knyttet til spesielle bergarter, særlig basiske: kalkfjell og olivin.

Ved minnestunden over avdøde professor Knut Fægri den 19. desember 2001 overrakte Nancy Fægri en gave på kr. 100 000,- til Botanisk hage. Gaven, som i tråd med et ønske fra Knut Fægri, skal nyttes til å anlegge en "Vannhage", ble mottatt av rektor Kirsti Koch Christensen.

I Tjorehagen ble det servert både for legeme og ånd (foto: forf.).

Direktør i Lyngheisenteret, Mons Kvamme, i sitt ess (foto: forf.)

Fra Hans Neumanns gavefond ved Anne Kristine Neumann Lending, fikk Arboretet løfte om støtte til innvendig restaurering av Blondehuset. Arbeidet startet i 2001 og vil fortsette 2002. Når Blondehuset blir Arboretets stasstue, melder det seg et behov for et avlastningslokale/hus, en låve, som kan huse kafé, kiosk, kurs- og møtelokale, undervisningsrom, plass for utstillinger etc. Arboretets bygningsmasse er allerede sprengt, og en godt utnyttet låve vil også kunne gi rom for frøbehandling, lagring og pakking, snekkerverksted, materiallager, lager for knoller og løk, offentlig toalett m.m. Utendørs vil en også kunne få en "bondehage" med plass for historiske planter som ikke finnes plass til i Blondehushagen. Prosjekt "Låve" vil kreve en viss innsats i tiden som kommer.

Som vi skrev i *Åringen* 2001 er det en viss bevegelse i parkeringsplass-saken, men det er lenge mellom hver gang det skjer noe synlig i marken. I 2001 ble det foretatt noe oppmåling og bonitering. Vi ble også orientert om at arbeidet skulle påbegynnes i 2002.

Tilhørerne benket rundt torvhuset (foto: forf.)

I forbindelse med *Rhododendron*-symposiet i 2003 arbeides det med å etablere en samling av nordiske *Rhododendron*-kultivarer. Et område øverst i Karibrotet, Nydalen, skal tilrettelegges med veg og plantefelt. Det vil også bli tilrettelagt et område for historiske *Rhododendron*-kultivarer.

De siste årene er det også arbeidet med å gi navn til de forskjellige områdene i Arboretet og Botanisk hage. I samarbeid med grunneiere på Milde har en funnet fram til en rekke navn som holdt på å gå i glemmeboken. Disse er etter hvert kommet på kartet. I tillegg er det laget noen nye navn som er knyttet til samlinger eller natur og topografi. Arbeidet vil fortsette, og vi håper å komme fram til et rimelig detaljert sett med navn for området vi disponerer, i tillegg til et nr.-system for områder og samlinger til bruk i databasen.

Brutto tilvekst i samlingene i 2001 var 1209 aksesjoner fordelt med 352 frøporsjoner, 660 planter og frøplanter, 154 løker og knoller og 43 stiklinger, rot-skudd og podekvister. Veldokumentert villtypemateriale fra naturen utgjorde ca. 343 aksesjoner. En stor del av tilveksten, 290 aksesjoner og 1054 planter, kom til Fjellhagen. Botanisk hage fikk også god tilvekst av trær og busker. Samlingen av dvergbartrær økte med 54 aksesjoner og *Rhododendron*-samlingene kunne godskrives 64 aksesjoner med kultivarer og 23 aksesjoner til artsamlingen. Frølisten inneholdt 72 innsamlingsnr. og over 100 av våre internasjonale forbindelser benyttet seg av tilbudet. Vi sendt ut over 1000 frøporsjoner.

Samarbeid, forskning og forsøk

Nordisk Arboretutvalg var samlet til årlig møte i Stavanger i 2001. I perioden 2001 – 2005 fungerer Per H. Salvesen som leder. Stipendiat Anne Berit Storheim fortsatte i redusert stilling sine studier av frostherdighet, fotosyntese og metabolisme i ulike kristtornkloner i samarbeid med Oddvar Skre, NISK-Bergen, Arne Sæbø, Planteforsk, Særheim og Per H. Salvesen.

Været på Milde 2001 og første halvår 2002

Per H. Salvesen, Arboretet og Botanisk hage, Universitetet i Bergen, Mildeveien 240, N-5259 Hjellesstad (e-mail: per.salvesen@sah.uib.no).

Bortsett fra et mindre avbrudd (23. - 25. mars 2002) var Arboretets værstasjon i kontinuerlig drift, og har samlet data fra 144 avlesninger pr. døgn i hele perioden.

Året 2001

Dataene for globalstråling viser en midlere strålingsbalanse for året på 62,7 W/m². Dette er noe høyere enn de foregående år. Dataene for vindhastighet viser at året jevnt over var rolig: gjennomsnittlig vindhastighet var ikke mer enn 1,9 m/s. Også

Været på Milde 2001

	Jan	Feb	Mar	Apr	Mai	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Des	År
Midlere vindhastighet (m/s)	1,9	1,8	1,9	2,1	1,9	2,3	1,6	1,4	1,4	2,2	2,4	1,5	1,9 Døgnmiddel
Vindkast (m/s)	3,8	3,8	3,7	4,2	3,8	4,6	3,3	3,6	3,0	4,8	5,2	3,1	3,9 Døgnmiddel
	20,7	18,0	-	17,4	16,5	17,7	12,9	24,9	12,9	15,6	21,3	18,3	17,8 Maksimum
Luftens temperatur 10 m over bakken (°C)	1,8	-0,8	1,4	4,9	9,4	10,3	15,1	14,2	11,9	10,8	4,5	0,4	7,0 Døgnmiddel
	9,6	7,1	9,4	12,5	21,0	22,3	25,6	23,7	24,9	17,0	11,5	11,0	25,6 Maksimum (27. jul.)
	-7,1	-14,1	-12,3	-3,2	-0,9	2,2	6,3	6,0	1,7	3,5	-3,8	-10,8	-14,1 Minimum (25. mar)
Luftens temperatur 0.5 m over bakken (°C)	2,8	2,8	2,5	7,1	10,9	11,8	14,1	13,3	11,8	10,3	6,9	2,6	8,1 Døgnmiddel
	9,1	7,4	9,6	15,4	23,3	25,7	28,6	26,0	25,7	17,3	11,2	10,5	28,6 Maksimum (27. jul)
	-8,1	-15,2	-14,3	-4,4	-1,3	1,3	5,3	4,6	0,3	1,7	-4,6	-12,3	-15,2 Minimum (25. mar)
Varmesum (døgngrader over 6°C)	14,5	9,7	11,0	30,1	106,4	170,0	214,6	204,3	208,2	37,7	1,6	8,9	1016,9 1998
	4,0	0,0	4,4	26,2	82,0	195,7	251,6	268,8	272,3	79,1	50,6	2,7	1237,5 1999
	2,9	4,0	0,2	60,4	143,7	166,3	232,0	220,2	168,1	149,2	53,8	36,5	1237,3 2000
	5,2	0	0	9,2	106,3	151,2	293,9	252,2	164,4	128,1	14,5	7,4	1132,5 2001
Stråling (W/m ²)	202,0	390,1	614,9	848,8	1027,7	1091,9	1050,6	991,0	720,4	458,9	339,6	147,0	1091,9 Maks. daglig netto stråling
	-8,4	11,0	54,4	103,5	147,2	148,6	133,5	85,2	67,4	12,4	-0,5	-1,3	62,7 Midlere strålingsbalanse (døgn)

midlere verdi for vindkast, 3,9 m/s på årsbasis, er moderat. Bare i januar og november ble det registrert vindkast på mer enn 20 sekundmeter. Det ble ikke notert vindfelling av trær i Arboretet i 2001.

Mens årene 1999 og 2000 gjennomsnittlig var svært milde (årsmiddel h.h.v. 8,1° og 8,3°C), havnet middeltemperaturen for 2001 nær normalen (7,0°C mot normal for Flesland på 6,8°). Gjennomsnittstemperaturene lå i februar-mars, juli og desember lavere enn normalt. Og særlig i månedene februar, mars og desember ble det målt uvanlig lave temperaturer. Årets laveste temperatur ble notert 5. februar (-14,1°C). Også i desember (natt til nyttårsaften) ble det målt lave temperaturer (-10,8°C). Årets høyeste temperaturer ble målt 27. juli (28,6°C), og etter sommer og høst var varmere enn normalt, et fenomen vi har observert flere ganger de senere år. Blomstring kom således i gang hos flere planteslag utover høsten, mest påfallende kanskje at enkelte sorter vårlyng (eksempelvis 'Kramer's Rote') begynte å blomstre allerede i begynnelsen av desember 2001.

Første halvår 2002

Etter kuldeperioden sist i desember 2001, kom mildværet natt til 1. januar 2002. Middeltemperaturen for årets seks første måneder var 7,3 °C, hele 2,3° høyere enn normalt for Flesland disse månedene. Varmesumdataene viser at april-juni 2002 var uvanlig varme. Verdien for april er svært høy. Dette ga seg utslag i vegetasjonen. Bjørkene var grønne midt i april, like tidlig som våren 2000. Også andre treslag var uvanlig tidlige i bladsprett, eikene allerede de første dagene i mai, hvilket er svært uvanlig. Skikkelig sommervarme kom det i andre uke av juni, som ble uvanlig varm, med dagtemperaturer over 25° de fleste dagene. Varmest var 7. med 26,8°C (30,2° ble notert 0,5 m over bakken) i Flaggstanghaugen. Den varme perioden resulterte i en fantastisk blomstring hos

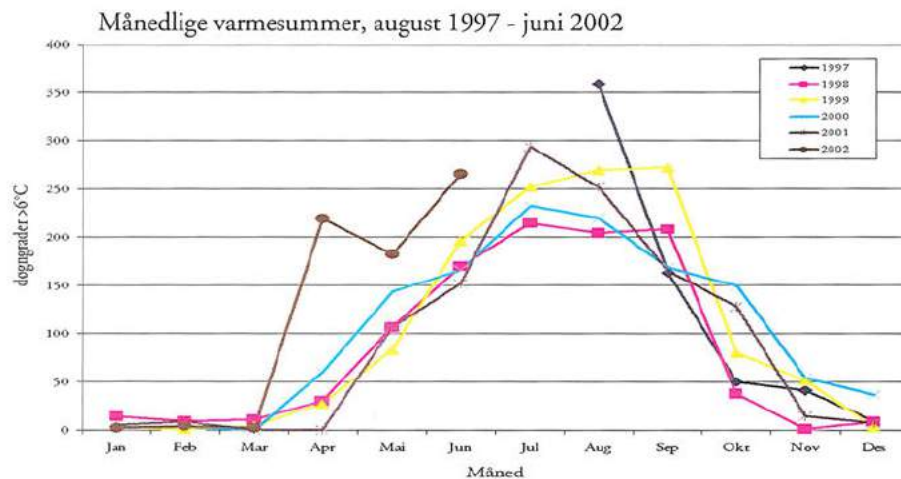
Været på Milde første halvår 2002

	Jan	Feb	Mar	Apr	Mai	Jun	
Midlere vindhastighet (m/s)	2,7	2,5	2,4	2,2	2,2	2,0	Døgnmiddel
Vindkast (m/s)	3,8	3,8	3,7	4,2	3,8	4,2	Døgnmiddel
	16,2	19,8	18,0	15,3	17,7	12,9	Maksimum
Luftens temperatur 10 m over bakken (°C)	3,6	2,7	3,3	7,4	11,8	14,7	Døgnmiddel
	9,1	9,7	11,5	15,5	22,3	26,8	Maksimum (7. jun.)
	-5,5	-8,0	-4,5	0,3	-0,1	7,5	Minimum (21. feb.)
Luftens temperatur 0,5 m over bakken (°C)	3,2	2,3	3,1	7,3	11,9	14,8	Døgnmiddel
	8,8	9,5	13,4	16,7	23,8	30,2	Maksimum (7. jun.)
	6,8	-9,2	-5,8	-0,9	-1,0	5,8	Minimum (21. feb.)
Varmesum (døgngrader over 6°C)	2,1	4,3	2,3	218,8	182,2	265,2	
Stråling (W/m²)	339,6	504,8	688,2	862,6	1009,3	995,6	Maks. daglig netto stråling
	-0,8	7,5	51,6	82,8	135,2	153,7	Midlere strålingsbalanse (døgn)

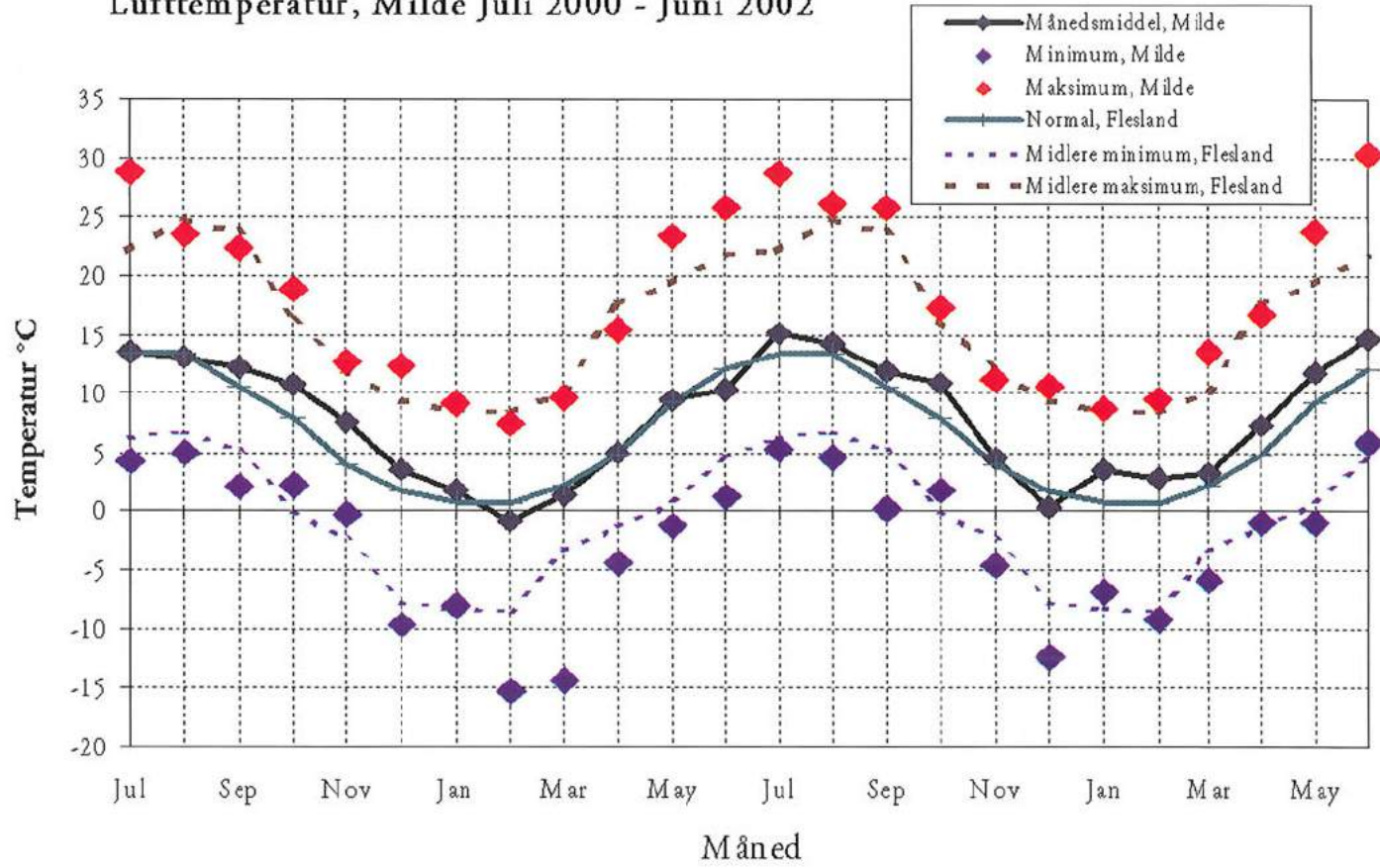
mange trær og busker. Fra midten av måneden slo været imidlertid om, og ble kjølig (temperaturer omkring 13°) og fuktig resten av juni.

Vinteren 2001-2002

Sammenliknet med vinteren 2000-2001, var denne relativt mild. Bare i desember ble det registrert middeltemperatur under normalen for Flesland. Temperaturene i januar og februar var derimot mer enn 2° over normalen. Etter den kalde uka i romjula ble det resten av vinteren ikke registrert tosifrede minusgrader (minimum -9,2°C notert tidlig om morgenen den 21. februar 0,5 m over bakken). Det ble observert skader på enkelte arter utover våren og forsommeren 2002, skader som ikke uten videre kunne tilskrives ettervirkninger etter frosten vinteren 2000-2001. Mange tre- og buskslag, særlig enkelte arter av lønn (*Acer*) som satte blad i løpet av april og tidlig i mai, fikk symptomer på stress, som retardert bladutvikling, klorosis og senere bladskader (tørre flekker). Det ble også observert frostskafer, selv om temperaturene ikke gikk langt under 0° i april-mai. Senere, i juni, ble det under blomstringen observert visning av hele skudd hos enkelte arter. Særlig var visse arter av *Sorbus* av kinesisk opphav utsatt (*S. pogonopetala*, *S. vilmorinii*, o. a.). Skadene var dramatiske og letale, og en fryktet at en sto overfor et utbrudd av pærebrann. Tilsvarende fenomen ble rapportert hos flere *Sorbus*-arter i Rogaland Arboret, og derfra ble kvister av sorten 'Pink Pearl' sendt til undersøkelse ved Plantevernet. Det ble funnet frukttrekraft (*Nectria galligena*) og andre, ikke identifiserte sopper. Antakelig har infeksjonen sin primære årsak i skader som følge av det skiftende været sine virkninger gjennom senvinteren. At visse arter og provenienser var mer utsatt enn andre, kan tyde på at disse har vært ute av fase med årstidsrytmen, og dermed følsomme. Årsaken til en slik rytmeforstyrrelse kan igjen muligens ligge i ettervirkninger fra forrige år, men dette er usikkert.

Lufttemperatur, Milde Juli 2000 - Juni 2002

Nytt fra Arboretets venner

For svært mange innbyggere i Bergen og omland er Arboretet blitt et attraktivt friluftsliv- og rekreasjonsområde. Mange har en tendens til først og fremst å forbinde Arboretet med de fargerike rhododendron- og rose-samlingene, mens området for andre assosieres med sommerlig badeaktivitet på de to badeplassene, Grønevika og Sandholane. Det helt spesielle ved Arboretet – og nøkkelen til områdets suksess – ligger i kombinasjonen av plantesamling og friluftsliv. Det vekslende og småkuperte terrenget på Milde er blitt utbygd med et nett av turveier som gjør området lett tilgjengelig. Arboretet er faktisk ett av de få friområder som er godt tilrettelagt for rullestolbrukere.

Vedlikehold og utbygging av et anlegg av denne størrelse krever selvsagt betydelige midler og stor arbeidsinnsats. En av støttepilarene i Arboretets arbeid er Arboretets venner, som er en støtteforening for Det norske arboret. Hovedformålet er å støtte Arboretets virksomhet ved hjelp av de midlene som venneforeningen skaffer til veie gjennom kontingent, medlemsarrangementer o.l. I 2001 beløp denne støtten seg til ca. kr 90 000. I årenes løp har venneforeningen bidratt til at området er blitt stadig mer attraktivt. Her kan spesielt nevnes den nye lynghagen som var venneforeningens gave til Arboretets 25-årsjubileum i 1996.

Venner er til for å støtte hverandre. Gjennom sin kontingent bidrar venneforeningens medlemmer til at Arboretet kan fullføre prosjekter som vanskelig kan la seg gjennomføres innefor rammen av det ordinære driftsbudsjett. Noen av medlemmene yter også en betydelig dugnadsinnsats. I 2001 tilsvarte dugnadsinnsatsen ca. et femtedels årsverk. Den som har tid og overskuddsenergi, er hjertelig velkommen til å delta. I tillegg til lørdagsdugnadene (se aktivitetskalenderen) er det etter avtale med Arboretet også mulig å delta på hverdagsdugnad.

Dugnadsdeltakerne kan etter hvert få ansvaret for vedlikeholdet av deler av anlegget og på denne måten opparbeide verdifull faglig innsikt og plantekunnskap. For å hedre den store frivillige innsatsen har Arboretet begynt å hedre den frivillige innsatsen med å utnevne sine mest iherdige venner til "Årets flittige maur". Med utnevnelsen følger også en bokpremie, som i 2001 gikk til Gudrun Svenkerud, Eileen Pettersen og Arnstein Orlund. Årets prisvinnere var Jostein Liland, Åsta Mathisen og Jostein Ottesen.

Og hva får medlemmene ellers igjen? For mange besøkende er vårens rhododendron-blomstring et absolutt høydepunkt. Andre foretrekker kanskje en vintervandring gjennom en natur på hvilepuls. Arboretet oppfordrer sine venner til å bruke øynene og oppleve området gjennom alle årstider. Universitetet i Bergens utbygging av en ny botanisk hage vil uten tvil føre til at Milde-området vil bli enda mer attraktivt som besøksmål. Allerede i dag kan den botaniske hagen vise en fargesprakende blomstring fra tidlig vår til sen høst. I juni 2001 ble den nye fjellhagen innviet. Etter hvert vil fjellhageanlegget, som kommer til å inneholde fjellplanter fra alle verdensdeler, bli en ny publikumsmagnet på Milde. Forholdet mellom Botanisk hage og Arboretet kan betraktes som en form for botanisk konføderasjon, der begge har sammenfallende interesser og særinteresser. Venneforeningen tok på sitt årsmøte 07.05.02 konsekvensen av dette og vedtok å omformulere sitt formål, slik det er nedfelt i statuttens pkt 1, til også å fremme og støtte virksomheten ved Universitetet i Bergens botaniske hage. Besøker du den nye botaniske hagen, bør du også ta deg tid til en tur gjennom en helt spesiell hage: mosehagen, som ligger på en skogkledd haug ved Vågelva. Her finner du et moseteppe av grønt med innslag av gule, brunlige og til og med rødlig fargetoner.

Foreningens aktiviteter i 2003 går fram av den vedlagte aktivitetskalenderen. Vi håper at så mange som mulig vil finne veier til våre møter, kurs og temavandringer. Vi er spesielt glade for at det til våren igjen blir plantesalg (med mange godbiter). Det ser ellers ut til opparbeidelsen av en ny og rommelig parkeringsplass snart kan ta til. Når den er ferdig, vil Arboretet igjen kunne invitere til Arboretets dag, et arrangement som har vært dypt savnet de siste år. Venneforeningen informerer så snart det skjer noe nytt.

Arboretets venner
c/o Det norsk arboret
Mildeveien 240
5259 Hjellestad

*Den norske Rhododendronforening
Stiftelsen Det norske arboret*

Nordisk Rhododendronsymposium 2003

Bergen

**Nordisk
Rhododendron-
symposium i
Arboretet på
Milde**

fra
lørdag 31. mai
til
mandag 2. juni

Program og
påmeldingsskjema
kan fås hos

Det norske
arboret,
Mildeveien 240,
5259 Hjellevad

Telefon:
+47 55 98 72 50

e-mail:
post@sah.uib.no

Programmet omfatter foredrag ved internasjonale eksperter fra Storbritannia, Japan og Canada, nordiske forskere og entusiaster som alle deler en fascinasjon for slekten *Rhododendron*. Det vil bli vandringer i Arboretet og Botanisk hage på Milde, utferder til Bergen by med besøk i Rhododendrarieret, Muséhagen og på Fløien. Dessuten en minnerik aften på fjorden med M/S "Bruvik" til øyriket utenfor Milde. Bergen i festpilltid er en opplevelse, og symposiet vil ha sitt eget festspillarrangement ved det lokale, meget fargerike sangkoret "Kor e' Vi".

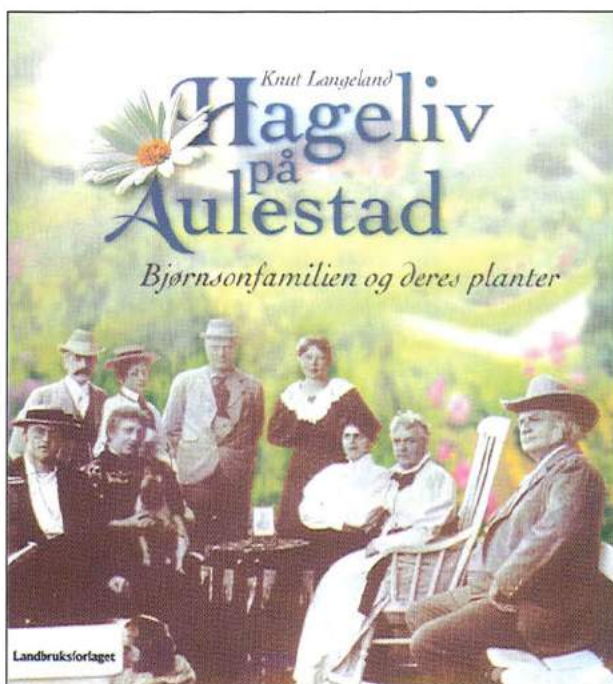
Rimelig innkvartering ved Fana folkehøgskule som ligger midt i Arboretet på Milde (dobbelrom fra NOK 245,-). Symposieavgift NOK 1800,- ved påmelding innen 1. februar 2003 dekker måltider, utferder og foredrag mm. (2100,- innen 1. april). Kulturaften med "Kor e' Vi" inkludert festbuffet og fjordtur med M/S "Bruvik" til NOK 500,-. Begrenset antall plasser!

BOKMELDING:

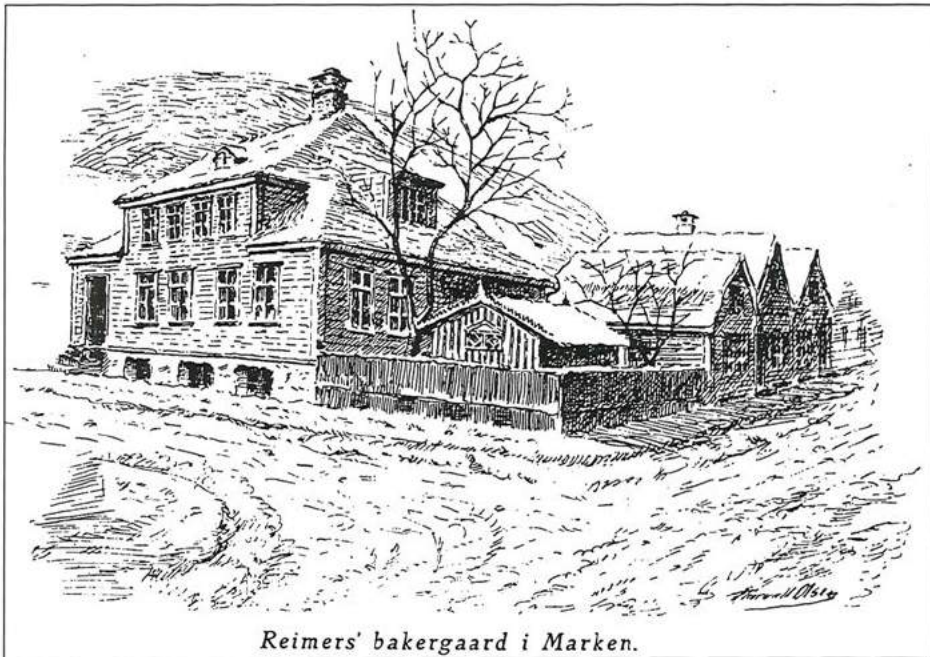
Litterære vekster?

Knut Langeland: Hageliv på Aulestad – Bjørnssonfamilien og deres planter. Landbruksforlaget 2002, 144 sider. Pris: kr 348,-.

De glimt fra hagen på Aulestad som forfatteren Knut Langeland ga i boken 'Gjennom hageporten' (se *Årningen* 2000: 83), har han nå utvidet til en egen bok. Strengt tatt var nok ikke dikteren særlig hageinteressert, og kapitlet om Bjørnsson-damene i nevnte bok har nok en mer passende tittel enn den nye boken. Utvilsomt tok Karoline med seg den bergenske hage-tradisjon til Aulestad slik hun opplevde den i sin morfars hage i Marken (seneste side). Det var forøvrig i lysthuset i denne hagen at Bjørnstjerne i følge tradisjonen skal ha fridd til Karoline Reimers. Det var nok også her hun fikk kjærlighet til roser; vi vet at det i denne hagen fantes hvitrose (*R. xalba*), hvor-

av 'Maiden's Blush' er en velkjent sort. Denne ble plantet på Aulestad (antakelig 1918), men der var det nok et helt annet klima og andre forhold enn i hennes lille barndomshage, så hun hentet både planter og inspirasjon fra nabolaget. Bjørnsson interesserte seg egentlig mest for trær (og gårdsdriften i alminnelighet), men merkelig nok var det Karoline som under hans Amerikaopphold i 1880/81 plantet den berømte bjørkealléen, antakelig for å glede mannen ved hjemkomsten. Denne alléen skulle senere bli til atskillig bryderi og strid, og historien om dette demonstrerer de problemer og utfordringer trær i gamle anlegg kan by på. Videre lykkes forfatteren svært godt med å vise at en hage blir til etter hvert, og at det man ser i dag er resultat av flere personers innsats og idéer.

Reimers' bakergaard i Marken.

Bak gjerdet til denne eiendommen i Marken, Bergen, var det Karoline Bjørnsson fikk sin første hageinspirasjon og sin ektemann! (Fra Adolph Berg (1924), Gamle Bergensbilder).

Mindre vellykket i så henseende er plantedelen av boken, som i og for seg er velskrevet med gode sakfakta - men den virker noe påhengt, da vekstenes historie i hagen ikke er spesielt beskrevet. Mange er, slik forfatteren selv sier, tradisjonelle bondehagestauder som nok er blitt innhentet fra hager i omgivelsene.

Alt i alt en velskrevet, velillustrert bok, der forfatteren har dukket dypt ned i de litterære kilder som nok ikke sier så mye om de plantene undertittelen antyder vi skal lese om.

Per M. Jørgensen

Gratulerer med ti år

Sangkoret "Kor e' Vi" er ti år i 2002. Det hele ble startet i oktober 1992 av Milde og Hjellevad grendalag, og koret har i dag 60 medlemmer. Repertoaret spenner fra kirkemusikk og musicals som "Les Miserables", til populærmusikk og norske folketonar. Koret driver i sommerhalvåret Arboretets kafé i Blondehuset, og har gledet mang en turgåar med vafler og kaffe, is eller brus – alltid servert med et smil. Koret har også tatt på seg jobben med å holde huset med maling utvendig – på dugnad – i gammeldagse farger og på linoljebasis. Vi kjenner koret som en frisk gjeng med "trøkk" og pågangsmot. Ved sitt engasjement i Blondehuset har de ikke bare bidratt til å holde kaféen gående, de skaper liv i huset, et sted å komme til for liten og stor, og bidrar til å gi besøkende en positiv opplevelse av våre utstillinger, som vi setter stor pris på. Vi vil gjerne frambringe vår hjerteligste takk for innsatsen og for godt samarbeid. Vi stiller oss derfor i gratulantenes rekke, og ønsker lykke til i de kommende årene!

Vener i Arboret og Botanisk hage

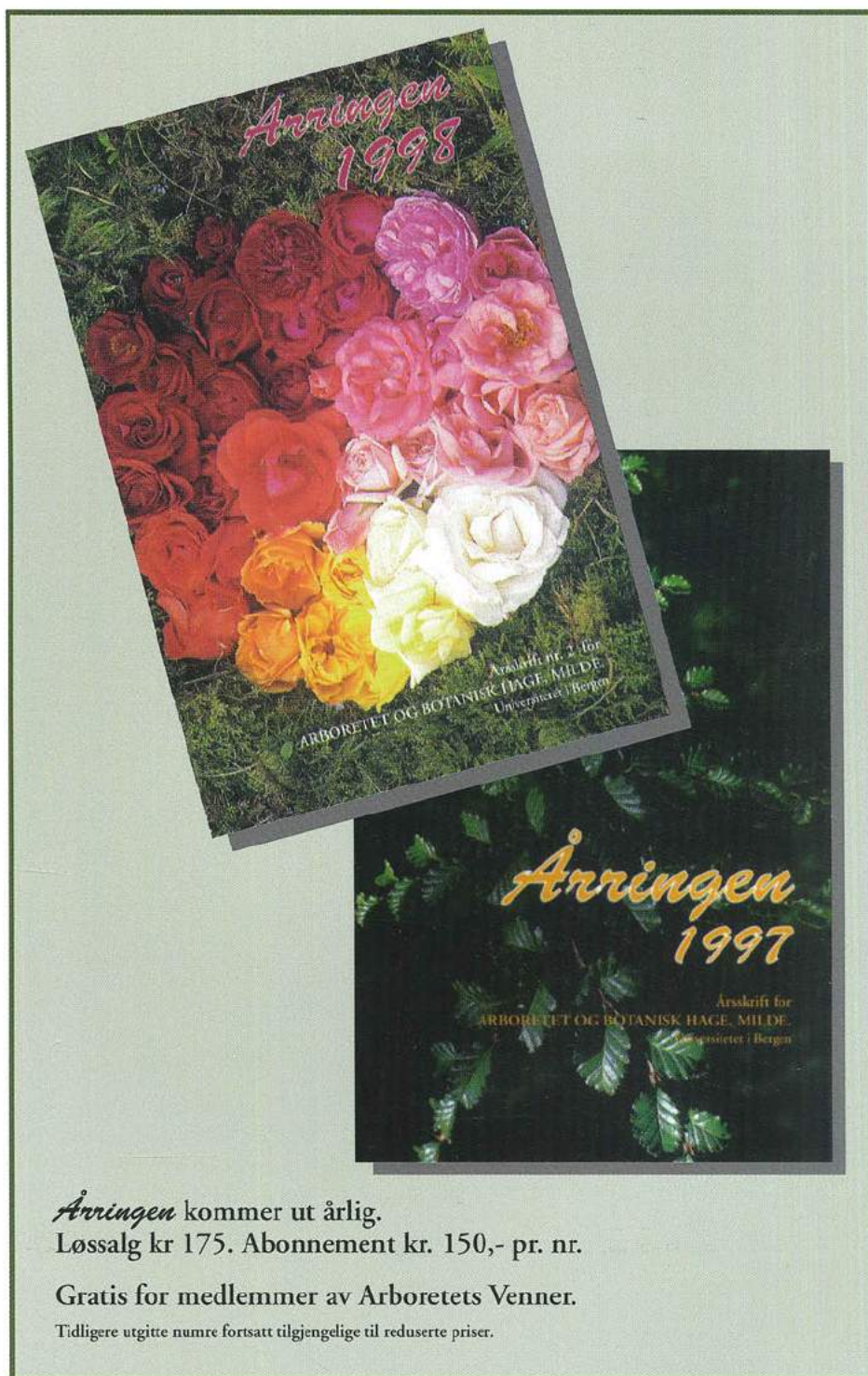
Etterlysning!

Gammeldagse hageplanter etterlyses. Vi vil gjerne vere med og ta vare på denne vår neglisjerte kulturarv, og bidra til at den kan spres.

En gang ble det dyrket en salatsort kalt 'Fana' i hagene her omkring Bergen. Husker noen av våre lesere denne salaten? Og kanskje har noen fortsatt frø av den eller andre gamle kjøkkenvekster?

Kontakt oss på telefon 55 98 72 50 eller e-post: post@sah.uib.no

Årringen kommer ut årlig.
Løssalg kr 175. Abonnement kr. 150,- pr. nr.

Gratis for medlemmer av Arboretets Venner.

Tidligere utgitte numre fortsatt tilgjengelige til reduserte priser.

Årringen 2002

Årsskrift nr. 6 for ARBORETET og BOTANISK HAGE, MILDE
Universitetet i Bergen

Innhold

Fra redaksjonen

Levende kulturminner i Gamlehagen på Store Milde. Rosene - Per H. Salvesen	s. 4 - 12
Farfars tulipan - Per M. Jørgensen	s. 13 - 14
Fløyelsbjørnebær i arboretet - Per M. Jørgensen	s. 15 - 16
Godbiter fra Blondehushagen: Historiske salatsorter - Reidun Myking	s. 17 - 20
Sy-Anna – ein blømande nostalgi - Bjarte Vik	s. 21 - 22
Fiken og morbær, eksotiske nyttevekster forteller historie - Knut Krzywinski og Per H. Salvesen	s. 23 - 31
Historiske roser i Det norske arboret - 1. Fransk rose (<i>Rosa gallica</i>) og dens hageformer, gallicaroser - Per H. Salvesen	s. 32 - 58
Roser i Provence - Daniel Ducroc	s. 59 - 64
Lyng i Det norske arboret. Del 2. Sommerblomstrende lyng - Eileen B. Pettersen og Steinar Handeland	s. 65 - 93
Årsmelding for Arboretet og Botanisk hage 2001 - ved Steinar Handeland	s. 94 - 103
Været på Milde 2001 og første halvår 2002 - Per H. Salvesen	s. 104 - 107
Nytt fra Arboretets Venner	
Bokmelding	

Forsidebilde: Fylt plommerose (*Rosa villosa* 'Duplex'). Akvarell av Alfred Parsons (i Wilmott 1914, s. 436).

Årringen kommer ut årlig. Abonnement kr. 150,- pr. nr. ved tegning for 3 år eller mer.
Pris kr. 175 i løssalg. Gratis for medlemmer i Arboretets venner.